

СТЕФАН КОЛАРОВ

**СВОБОДА
И ЛЮБОВ**

ЛИТЕРАТУРНОКРИТИЧЕСКИ СТАТИИ

**БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ
СОФИЯ, 1985**

ЯВОРОВ — ТРАГИЧЕН И ВЕЛИК

Появяването на Яворов в нашата поезия е едно от нейните чудеса. С рядката прозорливост на големия творец Пенчо Славейков веднага отбелязва: „В негово лице ний ще имаме един наследник на Ботева, на онези елементи от неговата поезия, в които поетът воевода се явява изразител на националния дух.“ Склонен към силни обобщения, Гео Милев също добавя: „Големият поет П. К. Яворов е след Ботйова една втора еманация на расовия гений. Само че — еманация на един обратен комплекс от енергия, събрана в колективния дух на българското племе; скърбите, мъките, страданията, ужасът на петвековното робство, легнали дълбоко в българската душа — дълбоката всенародна горест, отразена в нашите народни песни, която всеки от нас носи в душата си като кръвно наследство, предавана от прадеди на внуци. Яворов бе призван да отпечата в поетическо слово тая горест на прадедите, да понесе като поет нейния тежък кръст.“

Всичко в неговия живот и дело е белязано от необикновеното, странното и величавото. И обществените трагични конфликти, с които е бил свързан, и личната му драма са изключителни като проявление на една национална култура, която е твърде млада и жизнена, за да намери в негово лице един от най-големите си представители. Когато той се утвърждава и е приет сред литературните първенци, сред майсторите на словото, Иван Вазов е още жив. За патриарха на българската литература, както и за редица от съвременниците си това „тъмно чедо на провинцията“ наистина с някакво странно чудо — с пламенността на чувствата, с изумителната стихова техника, с острите душевни конвулсии,

изпълнили изповедите му. За автора на „Под игото“, съхранил духовната си бодрост и свежест до последните си лирически песни, светът на Яворов е неразгадаем, мрачните предчувствия и трагичните усещания му остават непонятни и чужди.

Сам поетът в стихотворението „Чудак“ си е направил своеобразна автохарактеристика, изтъквайки чертите на своя загадъчен портрет:

Изпити, хлътнали страните,
по мрачен лоб чърти дълбоки —
това са, явно е, следите
на изпитания жестоки;
но вечно сам в тълпата шумна,
любов ли някоя безумна,
безумна някоя ли злоба,
нешастиник, носи той към гроба?

Но преди да потърси сложния отговор на трудния въпрос, който си е задал, Яворов откликва на проблемите на действителността, в която израства и формира своите възгледи, като опознава народното тегло и се възлнува за участието на земеделския труженик. В Чирпан, където е роден на 1 януари 1878 г., той е имал възможността отблизо да опознае всичките трудности, изпълнили делниците на обикновения човек, да почувствува неговата нерадостна социална участ. Още като петокласник в Пловдив се запознава със социалистическите идеи, които му оказват силно въздействие. Когато баща му, поради липса на средства, а и поради твърде болнавия вид на сина, настоява той да започне работа, мечтателният меланхоличен младеж все повече проумява смисъла на прочетените книги и брошури. Сблъсква се с първите социални проблеми, все повече открива много от непривлекателните страни на живота. Вместо да продължи да учи, Пейо Крачолов става служител на 26 август 1893 г. в телеграфо-пощенската станция в родния си град.

Тъй като не завършва гимназия, будният младеж всячески се стреми да се самообразова. Неговите ранни творчески опити не са останали само като спомен от ученическите години. Той следи литературата, започва да изучава руски език, получава списание „Нива“.

Пушкин не само го увлича със силата на своето слово, но го кара и да започне да превежда неговата „Капитанска дъщеря“. Необикновено впечатление му оставя Лермонтовият „Демон“ и несъмнено поетът романтик е оставил трайна дияра в развитието му. По-късно Яворов споделя: „Лермонтов е нещо друго. Неговата поезия е като че ли по-съвършената изповед на собствената ми душа“ (1906). Пленяват го и героите на Достоевски с техните трагични противоречия, с неразрешените духовни проблеми. Той не отминава и други велики руски писатели — Гогол и Толстой. Чете „от сутрин до полунощ, до видиотяване“.

За изграждането на неговото идейно верую допринася включването в социалистическото движение, в което става активен участник. С интерес следи материалите в списание „Социалдемократ“. Свързал се с Георги Бакалов, бързо си набавя издаваните от него библиотеки „Работнически другар“, „Библиотека по научния социализъм“, „Работник“. По негово насърчение организира социалистическа група в Чирпан, която за кратко време наброява близо 40 души и е похвалена в партийната преса като дейна. На 21 април 1896 г. той съобщава на своя учител по социализъм: „Сега, мисля, като искам членски карти, не падам в глупавото положение, в което бях с по-първото си писмо. Отделно писмо е приложено тук по основанието на нашата група.“ В редица от популярните навремето си социалистически вестници и списания като „Работник“, „Социалист“, „Ден“, „Дело“, „Ново време“ се запознава със задачите на партията, основана от Димитър Благоев, с учението, което все повече завладява будните среди от интелигенцията и широките работнически слоеве.

Ето как е изглеждал по това време Яворов, според собственото му описание: „Тогавя бях много „сериозен“: дълга коса — дохождаше ми до брадата, като река ей-така...; огненочервена връзка, развяваше се; вдигната ека; на 1 май с червена лента; а по едно време турих и сини очила.“

Промените в обществения живот се отразяват интензивно и върху душевността на младия човек, който кипи от енергия и желае да намери реализация на много от своите усилия. Външно затворен в себе си,

той носи неспокоен дух, мечтае за велики дела. Романтичната му природа напразно търси изява в онова тясно, сиво обкръжение, където всеки порив рано погива, всяка светла надежда изтлява незабелязана. Независимо че няколко пъти сменя мястото на работата си, обстановката, в която се намира, остава непроменена. Еднакво потиснат и унизен се чувствава той като телеграфист и на гара Скобелево, и в Сливен, и в село Стралджа, и в Анхиало, днешното Поморие. За изживяванията на младия мъж, който се чувствава като затворен в клетка, говори сам той в писмата си и те са един ярък документ за неговото състояние, за нарастващото терзание. Твърде тежък е бил неговият престой в Сливен. На баща си Тотю Крачолов пише писмо на 21 април 1897 г. и описва така своето положение: „Тук — работа много и дежурим троица: пръв път виждам какво било тежкото на телеграфиството.“ Пред приятеля си Пейо Гарвалов разкрива душата си. Много мъже е насъбрал от еснафската среда, от духовното тление, което го обгражда, от еднообразието на делниците. На 15 ноември 1897 г. изпраща едно от най-мрачните си писма: „Тук всичко е заспало и — нито надежда от сън мъртвешки да можеш свестен човек разбуди!... Всичко, що е около ми, е тъй малодушно, тъй подло, тъй дребнаво, че човек неволно намразва живота си, неволно ръката се повдига към челото и настойчиво някак си иска да прекъса нишката на тоя безцелен, омерзителен живот.“

Само след месец продължава същите разсъждения в друго писмо: „Всички се учудват на странността на някои мои постъпки, всички ме укоряват за неприличността на някои мои постъпки; но те не ме разбират, не могат да ме разберат, па и не могат да ме разберат. Безмислица за тях е да ти тежнее животът, а страстно да обичаш света; необяснимо за тях е — да вярваш в едно велико дело, а робско малодушие да пълни душата ти, за да можеш му служи; странно за тях е — да жадуваш любов, истинска, велика любов, а всичко, което те обкръжава, да не може да докосне ни едничка струна на сърцето ти, още повече — да не заслужава нито омраза, която би те подбудила на борба, а да възбужда у тебе едно омерзение.“

В тези признания се разкриват редица от чертите на

неговия духовен и психологически свят, от своеобразието на неговата нежна и свръхчувствителна натура, на нейната пламенност. Колко много тези разсъждения напомнят Ботевите настроения, разкрити в стихотворението „Към брата си“:

Тежко, брате, се живее
между глупци неразбрани;
душата ми в огън тлее,
сърцето ми в люти рани.

Или началото на едно от най-ярките му изповеди — „Борба“:

В тъги, в неволи младост минува,
кръвта се ядно в жили вълнува...

И макар да споменава пред приятеля си, че търси утеха в богове като Бакхус и Венера, поетът продължава да чете усилено, по едно време даже отива в София и прави опит да стане актьор.

Освен увлечението по социализма, младият Яворов изпитва магнетичното въздействие и на патриотичния подем в Македония и той ще внесе в неговата житейска и творческа съдба едни от най-възвишените и най-драматичните страсти, ще изиграе необикновена роля с революционната си повеля. И в Македония, и в Одринска Тракия населението остава под турския гнет и прави отчаяни опити да премахне робството и да намери свободата при майката-родина. През 1895 г. е направен поредният отчаян опит за въстание, който предизвиква широк отзвук във всички краища на България. Отрано у начеващия поет е загорял родолюбивият пламък. Пред проф. Михаил Арнаудов той е описал влиянието на семейната среда, възпитала голямата обич: „У мене имаше силно патриотическо чувство. У нас имаше книги като Захари-Стояновите Записки, „Гарибалди“ и други от този род и аз още от детинство се ровех в тях и ги четях. После у дома често се приказваше за Съединението, за русофилските опити за контрапреврат, баща ми бидейки партизанин. То това сигурно ме е надъхало с патриотическо чувство и това си остава до ден днешен.“

Великият пример на Ботев — поета революционер,

по чиито безсмъртни стихове той прави първия си поетически опит в ранното детство, както и Вазовата патриотична лирика също са подклаждали национално-борческите чувства, въздействували са на неговото чувствително въображение. На Пейо Гарвалов той разказва и за тревогата, предизвикана в Чирпан от слуха, че Ботев е жив. Вестта донесъл стар арменски революционер, който избягал от някаква азиатска крепост. След като е описал подробно събитията около тази новина, в края на писмото си Яворов заключава: „Самият арменец сега е в Стара Загора и е разправял работата на хора, във верността на чиито приказки не мога да се съмнявам. Ако арменецът лъже тях, лъжат и те мен. А тебе как се вижда? Частно мен: истина, като съща лъжа и майсторска лъжа, като истина (жамери тук началото и края!).“

Когато бил в Сливен, силно го вълнувало присъствието на двама войводи, които събират доброволци за чети в Македония, а в Анхиало, според спомена на сестра му Екатерина Найденова, той се сближава с един македонец емигрант и „все по-често говори и се възхищава от Ботйова“

Така съзряването на първите поетически опити съвпада със силното влияние на социалистическото учение и разрастването на революционните борби в Македония. Това подсилва вълненията на младежа, дава отражение върху неговите търсения на верния път в живота, на творческите идеи. Неговият ум е жаден за повече знания, духът му е обладан от патриотичния зов. Ето кое буди още по-силно желанието да възпее събитията, да стане участник в тях. И още почти юноша, телеграфопощенският чиновник дава израз на обладаните го вълнения. Когато неговият приятел Константин Нунков заминава като четник, той му изпраща стихотворното послание „Напред!“ Това необикновено писмо развълнувало четниците, на които Нунков го прочел, и затова го предал в редакцията на в. „Глас македонски“, където го отпечатали през 1895 г. с инициалите П. Кр. В същия вестник на следващата година излиза още едно стихотворение с близка тематика — „На родоските заточеници“, а по-късно — „В тъмницата“. Пак през тая щастлива за неизвестния автор 1896 година в редактираното от Янко Сакъзов списание „Ден“ се

появяват още две негови поетични творби — „Пролетната жалба на орача“ и „Пред тъмничний зид“. В този дебют има нещо много характерно. Не наивно-сентиментални мотиви, а борчески патос и социално съчувствие се съдържат в още неукрепналите, но реалистични стихове, не в някое албумно провинциално вестниче или списание, а в издания с определена идейна позиция поетът е намерил първата си трибуна.

В края на 90-те години на миналия век и в началото на новия XX век както в общественно-политическия живот, така и в литературното ни развитие изпъкват редица нови моменти. Критическият реализъм достига своята зрелост, много от неговите представители, като Иван Вазов, Алеко Константинов, Стоян Михайловски, Антон Страшимиров, Михалаки Георгиев, младият Елин Пелин, се домогват до ярки, силни произведения, проникнати от социално съчувствие и остър критичен тон, от сатиричен анализ. Много от тези автори следят с интерес социалистическите издания, участвуват в тях, някои от тях стават и социалисти. Идеите на марксизма започват да играят широка мобилизираща роля. Не случайно още като ученик Яворов е отбелязал в бележника си: „Аз вярвам в бог Соца“, а на един от другарите си ще напише насърчително: „Кураж! Будещето е наше! Социализмът ще победи!“ И макар че след време той ще се лута в други идейни посоки, ще влезе в кръга около авторитетното литературно списание „Мисъл“, ще стане един от първенците на българската поезия, винаги ще го измъчва мисълта за това младежко увлечение по социалистическото движение, дълбоко в душата му ще се стаи горчивината на едно сложно разминаване, не случайно пред проф. Асен Златаров ще каже, че би написал пиеса, от която и духът на Маркс да бъде доволен.

Недоимъкът и бързото разорение на селячеството довеждат до бунтове и вълнения. Все повече се пролетаризират бедните маси, нараства капиталистическата експлоатация в града. Всичко това привлича поети и писатели, които черпят своите сюжети от жестоката нерада участ на народа. Градската проблематика постепенно излиза на преден план и в много произведения ще стане водеща. Сам Яворов е изпитал върху гърба си тежката чиновническа участ, непосилния труд и ни-

щожното заплащане, бил е свидетел на лихварските грабежи и ширещата се мизерия. Като социалист той споделя и някои от народническите възгледи, намерили място особено в творчеството на Тодор Г. Влайков. В стихотворенията, които създава около 1900 година и след това, изпъкват мотивите на недоволство, на критицизъм и социално съчувствие — „Пролетна песен“, „Край огнището“, „Бабина приказка“, „Честит е...“, „Май — 1900“, „Сизиф“, „Есенни мотиви“... В „На един песимист“ поетът сякаш говори със себе си, пита се с горчивина и укор:

Аз зная, ти го любиш, неволника вековен,
и с болка го ругаеш в копнежа си синовен,
знам твоите мечти...
Че раснал си при него, че залък твърд и черен
делил си нявга с него, ала кажи, син верен,
познаваш ли го ти?

Част от тези стихотворения са изпратени в авторитетното списание „Мисъл“, където те са забелязани от един „колкото строг, толкова по-обичан „цензор“ — П. П. Славейков — и излизат подписани „П. Кр-ов“ В първа книжка от новата девета годишнина на списанието на д-р Кр. Кръстев (1899) загадката е разкрита. Телеграфопощенският служител с неблагозвучното име Крачолов става поетът Пейо Яворов, така е подписана отпечатаната там „Овчарска песен“ И следващата годишнина на авторитетното издание се открива с негова творба — поемата „Калиопа“, за която пак Славейков казва: „Хубава, много хубава работа, бива си го тоя Крачол. Има у него божествена дарба. Заслужава името, което му турнахме.“

Но блестящата дарба на поета, неговият изключителен темперамент и борческо вълнение проличават в „Арменци“ „На нивата“, „Градушка“. Именно това са творбите, в които ботевското влияние се долавя осезаемо, чрез тях той е определен за приемник на имения си предшественик. Порасналото майсторство проличава веднага в „На нивата“, чийто ранен вариант излиза под заглавие „Пролетната жалба на орача“ Подобно на автори като М. Георгиев, Т. Г. Влайков, Ц. Церковски, А. Страшимиров, Елин Пелин и др. Яво-

ров е нарисувал реалистичната картина на селския живот. От външно съчувствие обаче той е преминал към съкровения драматична изповед и чрез своя герой недвусмислено е показал действителното положение на безправие и обреченост. За първи път в нашата поезия селянинът говори така открито за своята участ, с такава проникновение и трагизъм. Тук няма място за сантиментални нотки, за евтино гъделичкане на неговото самочувствие, премахната е всякаква условност. С един замах е унищожена утвърдената представа за идилично-патриархално благополучие, познато от поестите и разказите на един Тодор Влайков например. Новото при Яворов е точно уловеният начален процес на разклащане на старите битово-нравствени устои в семейството под ударите на засилващото се капиталистическо развитие. При Яворов виждаме как постепенно се разпадат наслояваните черти на покорство, трудолюбие, сигурност. Поетът внася нова социално-художествена мярка при отразяването и тълкуването на селския свят. Той усеща гневните настроения, показва как в душата на селянина кълнат непознати желанија и страсти — в трите части на стихотворението „На нивата“ това се представя убедително. Авторът е поставил онези социално-психологически акценти, които очертават образа на героя в нова светлина. Заедно с Елин Пелин Яворов достигна най-високия връх в развитието на критическия реализъм в нашата литература.

Докато в „На нивата“ поетът очертава действителното положение на своя герой, то в „Градушка“ идейно-тематичното внушение е значително по-богато и сложно. Самата форма на творбата говори за силата на талантливото художествено изображение. Експресивното начало — не случайно поставено в кавички — играе ролята на своеобразно летописно-драматургично въведение; подобно на хора в древногръцката трагедия народният колектив изповядва своите грижи и болки, своята нерада участ. Това придава на произведението дълбоко трагедийен характер.

След увода картината на мирен, спокоен труд изпъква контрастиращо на основното настроение:

Назрява вече тучна нива,
класец натегнал се привежда

и утешителна надежда
при труженик селяк отива.

Битовата сцена със сутрешната врява, с разговора между ранобудната невяста и стопанина, със сънения Ваньо и Сивчо — всичко сякаш хармонира на общото вълнение пред един усилен трудов ден. Но Яворов веднага е намерил онзи така необходим му образ, чрез който да отсени втория план на творбата, да придаде веднага на външно спокойната картина нещо необикновено. Това е слънцето. Още в края на третата част е отбелязано:

И ето вече слънце грее
и на земята огън праща.

По-нататък с няколко едри щрихи е изобразена картината на жътвата и отново пред погледите на работливите селяци, отправили уплашени очи към небето, се появява немият свидетел на започващата драма: „И слънцето жълтей сърдито.“ Засилва се страшното предчувствие: „А облак лази, расте и вий снага космата, засланя слънце...“ Някакъв древен, праисторически страх обладава душите, свива вече сърцата. Търсенето на двусмисленост и символичност продължава и достига апогея, когато картината губи своята реалистична рамка — земята и небето сякаш се сливат в едно:

Вихрушка, прах... Ей свода мътен,
продран запалва се — и блясък —
и още — пак — о, боже!... Трясък
оглася планини, полета —
земя трепери... Град! — парчета —
яйце и орех...

И във финала на „Градушка“ — тук акцентът се чувства и чрез повторението на показателното местоимение — изпъква пак като активен герой слънцето: „А ето слънцето огряло /тъжовно гледа върволица.“

В тази вълнуваща поема освен социалните мотиви се открояват и едни от най-характерните черти на Яворовото виждане. Чрез природата, чрез обрисуваното бедствие поетът се домогва до онзи порив към кос-

мичното, към безкрайното, който съпътствува духовно-емоционалното напрежение на интелекта. Още в „Градушка“ — отдавна отбелязана като едно от най-големите завоевания и на самия автор, и на нашата поезия — изпъква дълбоко аналитичният характер на изображението, изследването на душата, нейното състояние, което постепенно води до желанието да се опознае изначално човешкото и предкултурното, митичното. Мрачните инфернални състояния, познати от късната лирика на Яворов, имат дълбока вътрешна връзка още с „Градушка“ и това подчертава, че в своята противоречивост Яворов е единен, последователен.

Упованието в стихията, в необикновеното, което може да доведе до екстаз, до интуитивното, съзерцателното осезание и върховно мисловно напрежение, проличава в по-ранните творби като „Край морето“ и „Чудак“ Морето пленява неспокойното въображение с необята си, с нашепването на невнятни чудни слова, с пробуждането на странно и неумолимо чувство за простор. По-късно, когато лирико-философското вглъбение достига до своята зрелост и проблемите на душата определят основната концепция на Яворов за човека и света, за сложната диалектическа линия, осъществяваща връзката между вътрешното „аз“ и познанието, отново се набляга върху това търсачество на извънземното, космичното, с тяхната неизмеримост, безначалие и безкрай. Достатъчно е да се посочат „Копнение“, „По-близо до заход“, „Към брега“...

В „Среднощен вихър“ поетът също внушава трагичния допир със стихията, която само душата може да възприеме и разбере истински:

Среднощен вихър; пръскат капки: тъмен шум.
Трепери ли от студ в пустинята безкрайна
самата пустота? Из хаосни простори
едно страдание, една велика тайна
на моята душа говори.

В „Песента на човека“ Яворов сякаш е дал най-пълна представа за своите философски терзания, обобщавайки състоянието на своя вътрешен мир, чрез което говори цялата същност на твореца, неговото мрачно визионерство:

Един и същ на битието с урагана,
аз шеметно се нося, дух из океана
на тъмнина нестресвана от сън за ден,
без нявга мигом негде да застана,
напред самотно устремен.

Живота и смъртта крила ми са предвечни,
размахнати задружно — близки и далечни
предели аз не виждам сред размаха свой;
на мигновенията бързотечни
изгубих тягостния брой.

Къде отивам аз, терзан от знойна жажда?
Мечта подир мечтата гине и се ражда...
В тъма и сам — към светлина ли, към любов?
Из хаосите явствен се обажда
към мене нечий родствен зов.

Могъщ, необикновен талант, П. К. Яворов намери духовно-философските аспекти на големите проблеми на своето време. По пътя на своето търсачество той преминава през главоломни въпроси, през конфликти и борби, за да търси отговор на всичко, което го вълнува и привлича. Израсъл на прехода на два века, той носи у себе си това „съмнение гнетно изпълня душата“, а това съмнение поражда сложните състояния, интелектуалното изригване на въпроси и конфликти. То е плод и на динамичната обществена действителност, на общественopolитическия живот, който в отделни моменти руши и променя идейно-естетическото верую на поета. Върху него ляга бремето на „сврхъземните въпроси, които никои век не разреши“ И това, което е особено характерно, е, че Яворов независимо от периодите, през които преминава, винаги запазва гражданската си съвест будна. Трагичното раздвоение при Яворов е сложно заплетено и от личния му духовен-емоционален мир, и от епохата, в която рухват разбити много илюзии и мечти. „Светът от вчера“ попада под тежките и жестоки удари на капиталистическите порядки. И между вчера и днес, между нощта и светлината големият поет трябва да търси себе си, сам изплетен от сложни неразрешими възли, от противоречия и духовни трусове. В „Две души“ той е дал най-точното определение на собствената си натура, на онова, което всяко друго

признание може да допълни и обогати, но не и да отмени и отрече:

Аз не живея: аз горя. Непримирими
в гърди ми се борят две души.
Душата на ангел и демон. В гърди ми
те пламъци дишат и плам ме суши.

За разлика от Христо Ботев Яворов не намира голяма историческа перспектива, новата историческа действителност не може да побере неподозираните титанични сили на духа и на борческото му чувство. Времето на революционерите, на големите характери е отминало. Всяко десетилетие след Освобождението разрушава някогашната вяра. Даже такъв бодър дух и възторжен патриот като Вазов засилва критицизма в произведенията си, създава „Епопея на забравените“ и поредицата от разкази и стихотворения със силна сатирична окраска. Гениалният поет революционер, завладял кораба „Радецки“, стъпвайки на родна земя, осъществи на дело това, което е вече изпял в песните си, той изживя страсти и възделения във времето на нарастващо родолюбие и революционен оптимизъм.

При Яворов обществено-историческата ситуация вече е с променени мащаби, тук хоризонтите на борбата отсъствуват. Дошъл е часът на Бай Ганьо и Големанов, няма много място за силни жестове, за идеализъм и духовна чистота. Разделил се със социалистите, поетът е привлечен в кръга на списание „Мисъл“ наравно с д-р Кръстьо Кръстев, Пенчо Славейков, П. Ю. Тодоров и тук той попада под влиянието на тези силни личности с противоречиви убеждения. Търсейки изход от колебанията си, след като е издал първата си книга „Стихотворения“ (1901), Яворов се обрича изцяло на борбата в Македония. Това е неговият последен шанс, чрез него той търси с огромни усилия спасителен брод да излезе от все по-заплитания се кръг от проблеми, от идейно-естетическите противоречия. В писмо до зет си Никола Найденов от 28. XII. 1901 г. обяснява: „Аз търся в македонското движение един идеен тласък, защото без такъв не мога да работя, не се чувствавам достатъчно силен да продължавам по-нататък литературните си занятия. Търся кипеж на чувства и стра-

сти, в които да изкъпя душата си от наслоилия се върху нея дребнавожитейски прах.“ Подчертава, че не желае да остане „премазан като червей под непосилната тежест на омразната чиновническа работа“, дори заминаването му като четник да се смята като вратоломна авантюра от някои. „Но ти знаеш цената на хорските мнения — продължава Яворов. — Без вратоломните авантюри на „нехранимайковци“ като Ботева България днес не би фигурирала на всесветската карта.“

Дошъл в София, напуснал омразното чиновничество, скоро поетът влиза в македонската организация, като става редактор на в. „Дело“ и се обявява срещу „върховистите“ Също така той сътрудничи и във в. „Право“, редактиран от Никола Наумов. В началото на февруари 1902 г. вече е в редовете на четата на Михаил Чаков, която през Осогорската планина тръгва към река Брегалница и стига село Драгобраща, недалеч от Винаца. Тук поетът е задържан от върховистите. Освободен от плен, той се завръща в родината. След десетина месеца за втори път Яворов поема към Македония, този път с четата на Гоце Делчев — неговия близък и сърдечен приятел, от когото истински се възхищава и комуто посвещава дивните си „Хайдушки песни“, а след гибелта му написва и книгата „Гоце Делчев“. Заедно с Мицо Кирилиев редактира и издава вестник „Свобода или смърт!“, като поради трудните условия се използва хектографска техника.

Скоро събитията вземат трагична развръзка. Загибва безсмъртният народен син и водач Гоце Делчев. След тежкото Голешевско сражение, при което Яворов и другарите му по чудо оцеляват, обстановката в революционните среди става доста напрегната. Поетът пресява за известно време в София, след това отново на 16 май 1903 г. заминава за Самоков и от там се включва в четата на Яне Сандански. Атмосферата е твърде напрегната, започват дразгите и противоречията с войводата, пропада подготовката за конгрес, който трябвало да бъде свикан в Мелнишко — всичко това изострило до краен предел психическото напрежение на и без това твърде уморения и депресиран Яворов след тежката загуба със смъртта на Гоце. През юли той напуска четата и се завръща, за да стане мълчалив сви-

детел на всичко преживяно в месеците до Илинден и Преображение — 1903-та и след тях.

Неговите „Хайдушки песни“ заедно с мемоарно-художествените книги „Гоце Делчев“ и „Хайдушки копнения“ отразяват преживяното през изминалите неспокойни бунтовни години, те свидетелствуват за редица нови черти от неговия талант, уплътняват творческия му профил. Въпреки трагичната интонация в тях, убедително се разкрива силата на патриотичното вдъхновение, трайното желание на поета да служи на родината и на своя народ.

„Арменци“ и „Заточеници“ заедно с цикъла, посветен на безсмъртния идеолог и верен син на поробена Македония, бележат върховите завоевания на Яворов в социално-революционната лирика. Това са творбите, които го издигат като пряк приемник на гениалния Ботев, разкриват истинската мощ на неговото пламенно чувство. Външният подтик за написването на „Арменци“ идва при срещите на поета с бездомните бежанци от Армения, пристигнали у нас след жестоките турски кланета в края на миналия век. Той е наблюдавал на гара Скобелево и в село Страджа как живеят останалите без дом и близки герои, вслушвал се е в техните тъжни разговори и песни и е свързвал във въображението си тяхната участ с тази на нашите хъшове в емиграция, с героичния подвиг на Ботевата чета. Мъжествената баладична красота на прославената творба „Хаджи Димитър“ е изпълвала душата му със съчувствие, карала е кръвта му да кипи. Отделни образи и мотиви, основното настроение в „Арменци“, майсторството, с което е пресъздадено страданието, стаеният гняв и жажда за борба — всичко това убедително подсказва от къде се е учил младият поет, кой е влияел на неговите художествени търсения и решения. Изрази като „дух болен в разбити гърди“, „пияна забрава“, „тиранин беснеещ, кръвник безпощаден“, „немили-недраги в далека чужбина“, „рани разяждат ранени сърца“, „злъчка препълня сърца угнетени“, „мъст кръвнишка жадуват души“ с целия си подтекст носят нещо ботевско.

Самата форма на стихотворението дава възможност да се покаже с нужната сила картината, да се изрази психологическото напрежение. Всяко от шестте

осмостишия има самостоятелен идейно-емоционален акцент, подсилва епичното внушение на основния замисъл, на неговия борчески заряд. Пластичният рисунък е намерен с нужната реалистична действеност, отговаря на основното настроение, дава възможност да се почувствува сгъстено-експресивното преживяване.

Мотивът за песента е основен, чрез него авторът търси по-цялостното открояване на идеята за свободолюбието и саможертвата. Този мотив изпъква още в първата строфа — „и пеят, тъй както през сълзи се пей“. Кипящото вино не може да удави мъката и спомена, песента се явява като спонтанен тъжен изблик, тя чрез своите думи ще разкаже за преживяното и ще донесе облекчение. Песенният мотив е разкрит и чрез нарастваща градация — в четвъртата строфа още в първия стих се налага повторението — „Те пеят...“, а в следващата строфа находчиво мелодията е свързана със зимната буря, чийто образ от конкретен става художествено-символичен:

А зимната буря им сякаш приглася,
бучи и завива страховтно в нощта
и вихром подема, издига, разнася
бунтовната песен широко в света.
И все по-зловещо небето тъмнее,
и все по се мръщи студената нощ,
и все по-горещо дружината пее,
и буря приглася с нечувана мощ...

В началото на пет стиха авторът използва съюза „и“, като по този начин помага да се усети нарастващото напрежение, да се почувствува призивно-бодрата интонация на цялото стихотворение.

И в „Заточеници“ Яворов е отразил горещата болка от раздялата с отечеството. Има дълбоко вътрешно емоционално-тематично сходство между двете стихотворения, в тяхната мъжествена искреност и съдържана елегичност. Но поетиката е друга, това личи още в самото въведение с картината на залеза:

От занизк-слънце озарени,
алеят морски ширини...

И тук природната картина е използвана, за да се почувствува по-ярко общото настроение. Образите на смелите „рушители на гнет вековен“ на тези народни „служители на дълг синовен“ са обрисувани в момент на прощаване с родната земя и затова са назовани нейните свидни кътове: Вардар, Дунав и Марица, Балкана, Странджа и Пирин. Обръщението „родино свидна“ подсилва интимността на тая скръбна изповед, напомняща за стотиците синове, намерили своята смърт в анадолските зандани.

От романтиката на борбата са облъхнати известните „Хайдушки песни“. Несъмнено те са родени от преките впечатления за харамийския бит, за който поетът разказва твърде колоритно и в спомените си за своите пътешествия из Македония. В „Хайдушки копнения“ той е описал няколко сцени, когато смелите мъже иеят за своята участ, оживяват с волните си гласове четниците, повдигат техния дух. Такъв певец е Павле кап'тан, който разказва в песен, че „Моята е маля гора зелена, моята е булка тенкана пушка, моята е сестра остра калъчка“. Незабравим е и образът на певеца Спиро от четата на Яне Сандански, както и на кукушанеца Кара Васил, който оглася сводовете на пещерата Капе.

Народнопесенните мотиви Яворов винаги плодносно е използвал в поезията си. Така и в хайдушкия му цикъл фолклорното начало се чувствува и в мелодиката, и в свежата образност, и в интимно-съкровената изповедност. Основен герой в тях е обикновеният характер, който споделя своите неволи, разкрива суровите закони на борбата. Между волността и дебнешката опасност се откроява характеристиката на поведението, изпъква борческия патос:

С враг врагувам — мяра според мяра,
с благ благувам — вяра зарад вяра...

Любимата Пирин планина е обрисувана с нейните тайни пътеки и хайдушки сборища, нейният образ обобщава всичко, което е свидно за четника, което съпътствува неговия труден път. Легендарно-приказната обстановка отразява романтичната нагласа, емоционалната широта, вълненията, породени от общото героическо настроение.

Чрез разговорната интонация, обръщенията, повторенията Яворов е постигнал нужната художествена действеност, разработените проблеми не звучат фалшиво, книжно, те изпъкват с нужната самобитност и поетическа неповторимост. Народовед и народопсихолог, той е обрисувал юнака така, както го виждат обикновените хора — левент, представителен, с „пушка огнебойна“ и „сабя халосия“, яхнал „хранена коня“ Употребата на умалителните съществителни — братец, сестрица, косици, очици, зъбици допринася за побогатата емоционално-лирическа нюансировка, за преодоляване на изкуствения патос. Стилистичното изящество доказва все повече нарастващото майсторство на поета, развитието на неговия талант. Прозата на Яворов също съдържа редица лирико-романтични елементи. Нейната художествена форма е изключително съвременна и оригинална. И „Гоце Делчев“, и „Хайдушки копнения“ са написани сякаш на един дъх. Споменът е съгрял от живо пламенно чувство, отделният факт е вплетен в гъвкавата белетристична тъкан, осмислен от народностно-патриотичното виждане и трактовка. И в двете творби образът на Гоце доминира. Той е завладяващ и властен, по човешки прост и обаятелен. Авторът не скрива дълбокото вътрешно възхищение пред този изключителен българин, който подобно на Левски буди народната сваят, всеотдайно служи на общото дело, владее до съвършенство революционната проповед. „В своята любов към хората Гоце беше истински човек; в своята самонадеяност — истински борец; в своето ясновидство — истински пророк. . .“ — в тия изчерпващи определения се крие плътната характеристика на личността, в която народът ни е вплътил едни от най-хубавите си добродетели.

Силен и живописен е портретът на Гоце Делчев. Той напомня портретите на Левски, които Иван Вазов е обрисувал в прозата си — ясен и точен, изразителен с отделни детайли, с тънкия психологизъм при тълкуването на отделните черти: „Той стои пред очите им все такъв, с бял арнаутски фес и тъмен шал на хубава обла глава, в сиви шаячени дрехи — куртка и панталони, — които очертават здравите форми на среден ръст фигура. Все такъв — с облечено само в левия ръкав тъмносиво кебе, с опънати до колене орехови чеши-

ри в пристегнати цързули; с праметната зад рамо дълга манлихера — приличен на някое хайдушко божество.“ Но Яворов недвусмислено изследва и душевността на героя чрез външния му вид: „Аз още се заглеждам в големите кафяви очи, които озаряваха неговото мургаво лице, с поглед, обикновено кротък, но готов да заблести като нож при всяка тревога. И ловя там нещо извънредно меко и същевременно упорито, нещо много нежно и пак заповедническо, кой знае как мечтателно и винаги стремително и победно.“ Така Йовков в някои от своите „Старопланински легенди“ умело вниква във вътрешния свят на героите си, извайвайки чертите на техните изразителни лица.

Яворов наред с Гоце Делчев е описал и други войводи и четници — сред тях изпъкват Радон Тодев, Сандю Китанов, Йонко Вапцаров, неговия помощник-преписвач на текста за вестник „Свобода или смърт!“ Мицо, Кара Васил от Кукуш, когото земляците наричат Кара Вашил, комитата Сивко, върховистът Софрони Стоянов, който го задържа в плен, но неизбежно се налага съпоставката с популярния легендарен войвода от Пирин — Яне Сандански. Поетът не крие своята симпатия към Делчев, той е на сърцето му, но личността на Яне също е колоритна, тя веднага се забелязва сред останалите. Неговият външен вид, както и поведението му, в значителна степен контрастират на тези на Гоце Делчев: „Едра и спретната, почти изцяла фигура в прилепнала куртка и панталони от жълтеникав шаек, с внимателно подредени черни върви върху бели навои. Цяла мрежа каиши кръстосват гърдите му: патрондаши, голям револвер, светла кама и широк ятаган, окачен през рамо като шашка. Наведен до вежди сив каскет и кестенева опълченска брада почти скриват лицето му, сякаш вкаменено под ледения поглед на неголеми оловени очи.“ Още по-силно се долавя своеобразието на Яневата личност, нейната грубост и твърдост в допълнението, направено от поета: „Достатъчно е обаче най-слабото вътрешно движение, за да затреперят по страните му безброй едва видими гънки, устремени към тънките изпънати устни, които се разтягат с крайщата надолу. И един ситно къдрав смях иде от началото на гърлото му, без каква да е зараза за събеседника, или някое енергично изражение

гръмне извън гърди с някакво челичено безразличие. . .“ По сходен начин и Захари Стоянов характеризира деспотичния нрав на Георги Бенковски, явно е, че между двамата войводи има типологична връзка, те отстъпват на Левски и на Гоце Делчев по духовно обаяние, по благородството и скромността.

Но дори и когато не постига съгласие със заместника на Гоце и тръгва за България, Яворов не го възприема „черен като дявола“, а отбелязва: „Стихийната енергия, гранитната упоритост, невероятната воля на този човек всякога са ме възхищавали.“

Макар и лаконично, Яворов е отделил място и за своята личност. Бедните хора в селата, където лагерува четата, са виждали сред грубите мъже и „едно момче, изсъхнало от несгоди и бледо като восък, съвсем нескопосно облечено и без умение да си обуе цървулите даже“ Не без самоирония е предаден онзи момент, когато две моми подхвърлят зад гърба му: „И то ми било харамия — мяза на светия!“ Въпреки бойната обстановка, постоянните трудности и опасността от смърт, поетът остава верен на себе си: „Хората поглъщаха моето внимание изцяло.“ Затова той е уловил с психологическа дълбочина редица верни детайли от характерите, от поведението, разкрил е вълнуващи моменти от борбата.

Лирическите отклонения подсилват субективното отношение, придават на повествованието емоционална изразителност, навсякъде с гъсти, сочни мазки изпъква и природният фон. Пейзажът играе значителна роля при описанието на четническия живот. Докато в редица от стихотворенията си Яворов въвежда образа на морето и чрез метафоричния контекст то издава разкъсващите и неукротими душевни терзания, то в прозата му изпъква величавият образ на Пирин планина, за която след него Вапцаров — синът на другаря му Йонко — ще изпее едни от най-задушевните си песни.

След Балкана в нашата литература най-много творби са посветени на тази и красива, и свързана с борбите на народа планина. Интересно е, че в главата „Невесел край“ от „Хайдушки копнения“ авторът е подирил като своеобразен контрапункт на своите настроения възторга от заобикалящата го природа. Идва раздялата, но никога няма да бъде забравен изумителният

пейзаж, породил толкова необикновени вълнения: „Ирин-Пирин — едно име, в което звучи дивното съдържание на неизречената хайдушка песен, загатната от големия български поет. Едно име — което сякаш разгръща пред душата страница по страница вековната епопея на народните борби и жертви... На отиване или връщане, четири пъти съм виждал аз Пирин ту от един, ту от друг рилски връх. И всякога изпъкваше той пред очите ми като някой стар хайдутин, огърнат в своята тъмна гуня, нахлупил рошав калпак над склучени вежди и приседнал на засада.“ И съвсем спонтанно се отронват следващите думи: „Блазе томува, който се е простил с мило и драго, за да се халоса там, под сянката на бащинско крило. Страшен е той като вълка, който вие нощем из тъмните усой, волен е неговият дух като орела, който се издига над шеметните белоглави чуки.“

Планината е станала част от хайдушкото всекидневие. В нейните пазви героите усещат още по-силно близостта до родината, до нейната вечна българска твърд. Със същия задушевен тон Яворов разказва по-нататък: „Но обичах аз пиринските вечери, с тяхното бяло небе и ран-неравен здрач, когато поемахме някой безкраен рид, за да се прехвърлим в друга усоя. Реката бучеше дълбоко зад нас, сякаш някакво стенание надуваше земните гърди и като че ставаше видим плахия образ на тишината в тъмната гора. Сърцето биеше в тревожната сила на тая хайдушка природа и погледа се вливаше пронизително напред, дебнеш едно прекеждие, една преграда или една жертва. А луната огряваше невидима и задгорието тънеше в кървав пламък. След полунощ славея пилееше сребърната роса на своите трели — над нас, унесени в морен сън под вековните буки. И ето че се раздаваше призивното изсвирване на някой куриер и отзивно изтракване с камък или тояга върху приклада на пушка. Часовия бдеше.“

Картината оживява още повече с образите на луната и славея, който лее нежната си песен. С каква простота поетът е успял да предаде цялата поезия на живота в планината, да я пречупи през своето чувствително сърце, да я сгрее с дъха си. Тези описания са едни от най-хубавите в спомените за четническите дни и нощи, те са останали завинаги в душата му.

За верността към идеалите на неговия бунтовен път красноречив е фактът, че преди да започне Балканската война, през месец септември 1912 г. Яворов оглавява чета и като войвода влиза в командата на стария боен другар Йонко Вапцаров, участва в освобождаването на Банско и цялата негова област, стига след това до Кавала с четата на Христо Чернопеев. На 25 ноември се прибира в София. След две години, преди последния изстрел, той пожелава да бъде погребан с четническата си униформа, а на Тодор Александров пише в прощалното си писмо: „Кажи на Македония, когато отидеш там, че нейният син (аз се считам за неин) умря в свободна България, увенчан от една най-мръсна клевета. И когато тя бъде свободна, нека един другар дойде на гроба ми и каже: „Поздрав от нашата майка мъченица — тя е вече щастлива!“ Революционната кръв на поета страдалец не му е дала покой до сетния час.

Трагичните последици след гибелта на Гоце, скарването с Яне Сандански и особено поражението на Илинденско-Преображенското въстание — всичко това смазва надеждите, убива желанията, изиграва фатална роля в по-нататъшното развитие на Яворов. Неговото признание убедително разкрива цялата му драма на човек, който е загубил възможността да реализира себе си като истински гражданин и патриот: „Подир въстанието в 1903 г. аз преживях, казах, моята криза. От какво естество е била тя? То е било може би крушение на моите социални възрения, от една страна, на моите патриотически мечти, от друга; душевният потрес от страшната македонска действителност през оня период; загуби на другари, преживени ужаси, тревоги... Всичко това прави да погледнеш цялата действителност с един съвсем нов поглед. И после това срастване с мисълта за смърт, това висене над гроба (или нещо подобно); то правеше да преживея една вътрешна криза, от която излязох с една друга душа, отколкото оная, която изяхих през работата си в първия период.“

Ето как епохата определи участва на двамата велики поети на България. Тя изведе Ботев на гребена на революцията, направи го свой тръбач и герой. За неговия наследник младият все още ХХ век се оказва жесток

и бездушен — той не можа да намери здравите устои на едно изключително дело. Той се оказа изпреварил онзи класов двубой, който Смирненски предусети, а Вапцаров възпя и умря на неговите барикади. Между Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. и септемврийската епопея от 1923 г. лежат две десетилетия, в които страната ни преживя две национални катастрофи, на първата от които Яворов е свидетел. Неговата смърт изпревари събитието, проправило нов път в човешката история, разкрило нова ера — Великия октомври, и затова той не успя да види събуждането на заспалите стъгди от стъпките на борческия пролетариат, нито можа да чуе тропота на червените ескадрони.

Съдбата го избра да стане велик трагик, той е трябвало да изпие докрай горчилката на времето, да изпита смразяващия хлад на бездушното общество, да премине през бездните на страданието, да изживее в своята „Нощ“ най-страшните терзания, които могат да бъдат определени за един човек — и дълбокия духовен кризис, и физическата болка. Самоубийството при такава ситуация е най-сигурният изход.

Неговата късна поезия обаче е рядко свидетелство за огромната метафизическа воля да се надмогне дребното, житейски сивото и да се извиси упованието в деня и светлината. Разрешил с отчаян опит възникналата пред него дилема — „Или да мина моста, отвъд който бяха новите думи, новите мотиви, или да млъкна, или да взема да приказвам на лопуш.“ — той усвоява естетиката на символизма. В програмното си стихотворение „Песен на песента ми“ той е очертал чувствата и мислите, които го вълнуват и които завладяват по това време и редица други творци. Тъгата на унието, мисълта за смъртта, даже едно от най-песимистичните си стихотворения Яворов назовава „Смъртта“, безсъниците и самотата стават негови спътници. Те прекършват желанията, изсмукват като истинско чудовище енергията и в „Угасна слънце“ той признава: „И аз лежа безсилен да се вдигна изпод нависналия леден мрак.“

Но и в най-тежките мигове на страдания поетът търси и очаква, неговата борческа натура упорито защитава своите права. Като спасение и утеха обичта възражда силите, вдъхва увереност и доверие и в едно от интимните си стихотворения той изповядва:

Ела свидетелствувай — в мрачна безнадеждност
как чезна за доброто, как му вярвам аз;
ела свидетелствувай колко топла нежност
душата ми опази в тоя леден мраз.

„Не бой се и ела“

Неговите стихотворения за любимата, за интимните трепети убедително показват колко човешки пленителен и богат е неговият свят, с каква сила и обаяние, с колко красота обикновените радости и възбуждания могат да дарят изтерзаното му сърце. Любовта преминава като дълбоко и страстно вдъхновение през целия сложен и труден път на неговото творческо развитие. Още в „Калиопа“, „Луди-млади“, „Овчарска песен“, „Павлета делия и Павлетица млада“ неговата пламенна личност разкрива жизненото светоусещане, жаждата за щастие. Народнопесенните мотиви са показателни за здравите корени на поетичното чувство, за онова облагородяващо въздействие, което като творец той е изпитал от фолклора, от националния бит.

В късната лирика темите и образите са други, художествените похвати са подчинени на трагично-чувственото световъзприемане и все пак в изповедите завладява емоционалната широта, богатият обхват на чувства и мисли. Срещата и запознаването с Мина Тодорова и Лора Каравелова-Дрянкова в една и съща година отново сякаш иде да докаже необикновеността на неговата съдба. Стихотворенията, писани за шестнадесетгодишното момиче, контрастират с основните си настроения на тези, в които диша любовта към зрялата жена. И все пак има нещо, което дълбоко ги обединява — това е силата на страстта, одухотворена, извисена от просветлението на нежността и доверието. В „Обичам те“, „Пръстен с опал“, „Не бой се и ела“, „Молитва“ за последен път душата е разкрита така свободно, изповядала е цялата си чистота. В „Две хубави очи“ и „Вълшебница“ думите преливат в някаква вълшебна музика, до която земното не достига. „На Лора“ подготвя последната страница на неговия живот. Това не е просто изповед, а химн на любовта. Никой друг наш поет не е възпявал така любимата, рядко може да се намери друго произведение, в което личното възбуждане се превъплътява в такава мощна страст, която изгаря всичко:

Душата ми е стон. Душата ми е зов.
Защото аз съм птица устрелена:
на смърт е моята душа ранена,
на смърт ранена от любов...
Душата ми е стон. Душата ми е зов.
Кажете ми що значат среща и разлъка?
И ето аз ви думам: има ад и мъка
и в мъката любов!

В тези редове напиря сякаш някакво фаталистично предчувствие, което говори за неизбежно предопределение. Когато се запознава на 25 март 1906 г. с Мина Тодорова, вечерта поетът написва стихотворението „Благовещание“ и то е облъхнато както от тържествеността на християнския празник, така и от духовното просветление от първата среща с тихата, мечтателна девойка. Тридесетгодишният мъж е усетил „прохладен лъх от ангелско крило“, той е обладан от „мелодия неземна сред нощта“ и всичко му изглежда като някакъв „утрен сън“. Предишните увлечения и раздели с жени са оставили горчивина в душата му и сега, пленен от тихите две очи на Мина, той търси като някакво изкупление чистата любов. Но ето че само след пет месеца на духовно блаженство и мечти идва запознаването с Лора и нейният образ властно застава до образа на малката вълшебница. Не случайно отначало заглавието на това стихотворение е било „Стон“. В него е разкрита цялата зашеметяваща сила на любовното желание, то е побрало гибелния глас на плътта.

И по емоционален строй, и като поетика „На Лора“ се отличава значително от изповедите, посветени на Мина. Завладяващият женски образ тук е обрисован във втората строфа с цялата грабваща сила на „засмяна жизнерадост, на неведение и алчна младост, на знойна плът и призрак лек...“ Погледът е пленен: „Тя стои в сияние пред мене“ и нейните черти не са мираж, а реалност, тя е изваяна от плът и кръв и властно събужда мъжката му сила. Но поетът придава на еротичния мотив духовно-психологическа дълбочина, чрез него той разкрива величието на чувството, побрало и мъка, и пламенен зов. Стилистичната изисканост и художествено-поетическата цялост достигат до съвършенство. Няма нищо излишно. Емоционалната линия е

сочна и плътна, вълнението е намерило недостижима отливка.

Но до смъртта на Мина през 1910 г. Яворов е предан на своята обич към нея, той я брани с всички сили — и от обвиненията на близките, които се намесват грубо и нетактично, особено големият брат Христо Ю. Тодоров, и от обществената неприязън и любопитство. Боязънта и нерешителността на момичето, неговото боледуване подсилват страданието на влюбения, който се стреми да влее в това си чувство цялата прелест на своята душа, да го свърже с най-чистите си и светли мечти. Чрез тази любов той намира сигурна духовна опора, чувствува се здрав и бодър, готов за нови дела. Той е осъзнал, че срещата с невинната девойка не е обикновена среща. Никое от предишните познанства не го е карало така да се вълнува, да продължава да вярва в доброто и в света. Моминската чистота на Мина го пленява, защото тя запълва празнотата на загубеното доверие от приятели и близки, на загубения обществен ориентир, на пропилените напразно духовни и физически сили. Нейната душа „кристално чиста като висините сини“ става неочаквано спасение в безизходицата, в напрегнатия кризисен период. Целият цикъл „Писма“ е дневникът на тая връзка, разтърсила из основи поета.

На 4 януари 1908 г. той изповядва пред Мина: „Може би никога женски образ не е вдъхвал толкова обаяние, може би никога очи на девойка не са грели с толкова чистота. . . Винаги, като те видя, мое щастие, аз чувствувам желание да се моля като един грешник, който обаче не очаква изкупление на своите грехове. Аз бих желал целия ми живот да беше само един спомен за тебе и цялото ми същество — само една мечта все за тебе. Защо е у мене тая наложителна потреба да ти говоря с тон на изповед всякога, когато искам да те доближа? Така вярващия християнин чрез разкаяние се доближава и влиза в общение със своя бог. Ако всякога, когато душата ми се устреми към тебе, аз усещам същата потреба, то е — защото ти си единственото мое божество, на което тя се кланя в живота.“

Но в двойствената природа на любовта неизбежно присъствува и грехът. Това несъмнено измъчва Яворов. Той знае, че душата му жадува за чистота, но

същевременно тя е „озлобена и жестока“. Затова съобщава в стихотворение на своята любима:

Дете — тя вкусва сладостта на шемета да гледа
в неизбродените бездни на греха.

Не аз ли я научих? Първа бе победа
първото притворство на смеха.

На бездна по ръбът, към бездна нова,
късайки попътните цветя
и дишаща безгрижно тяхната отрова —
знае ли къде отива тя?

Светостта съжителствува с порока, срещата неизбежно се следва от раздялата. В любовта към Мина като непредвиден съдник се намесва и смъртта. Така тая връзка добива измеренията на необикновена драма, след която вече нищо не може да я заличи в сърцето на поета.

Но жената, която го е накарала да напише стихотворението „Стон“, вече по-властно и съдбоносно заема своето място в неговия живот. Сега две силни и страстни натури напразно ще търсят изход от магичния кръг на това гибелно привличане — неземната сила на чувствата ги изпепелява, напразно те ще дирят спасение един от друг. Лора Каравелова принадлежи на буржоазната върхушка, нейният произход, нейното обкръжение са чужди на поета харамия. Съпругата на д-р Дрянков в много отношения е скъсала с предразсъдъците на близки и приятели, тя е напуснала семейството си, увлечена от Яворов, от неговата загадъчна личност; усетила е с непогрешим женски инстинкт, че има нещо близко и сходно в техните души, в поведението им, в цялата им човешка същност. Красива, влиятелна, своеобразна, дъщерята на Петко Каравелов е предизвиквала и интерес, и удивление, и недоумение със своите прищевки и постъпки. Тя кара такъв ерудитан и културен за времето си човек като проф. Асен Златаров да се пита: „Коя бе тя? Суетница ли от салоните на нашия хайлайф или пантера от някоя непознатата Сахара, дошла да донесе боязън, интрига и обаяние?“

В писма и стихове поетът ще изповядва това, което става в душата му, напразно ще следва спасителното

желание да излезе от този заплетен възел на неразрешими конфликти. В „Проклятие“, „Все пак“, „Ще бъдеш в бяло“ се чувствуват инферналните нотки на неговия глас, който губи своята първична сила. Той е готов да извика като Шарл Бодлер: „Жена — бездушен звяр! О, ти позор върховен! Величествена твар!“ Напразно той е очаквал блажения миг на голямата обич, напразно е разкрил душата си:

Душата ми, жена, душата ми бе храм
на смелите мечти и светли вдъхновения.
Проклет часа, когато те въведох там! —
Когато сред безименните възжеления
посегнах и извиках: името ѝ знам.

Въведох те светица върху царствен трон,
на моя девствен блян облечена в порфирата.
И волята ти, думата, нека е закон:
доспехите на воин, на поета лирата,
благослови ги! — шепнех в тих молитвен стон.

Показателни са последните стихове на „Проклятие“:

Угасна жива мощ, калена среди битвите!
И плач е песента ми, плач в изгубен път.

Укорите и терзанията на Лора вече не могат да накарат неговото сърце да бъде отзивчиво: „Заминах и ти се скри от всички, скри се и от мене, затвори се още повече в себе си — но се затвори за мене. Нямам нищо вече от тебе. Нищо — в никое писмо.“ Силно и категорично е нейното обвинение: „Аз обичам радостта, жая за заспалата си жизнерадост. Но най-вече жая за моята любов към тебе, която ти си решил да убиеш в една студена и мъчително бавна жестокост.“

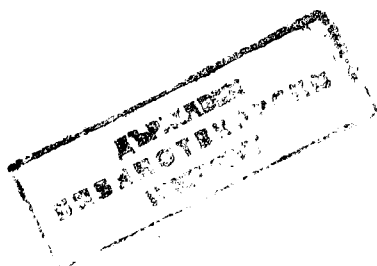
Скоро след това в своето „Изложение до Апелативния съд“ по повод самоубийството ѝ през нощта на 29 срещу 30 ноември 1913 г. Яворов ще напише: „Нейната ревност бе велика, както бе велика и нейната любов, и нищо не можеше да я удовлетвори. Тя ме ревнуваше винаги, навсякъде и от всичко — от хората, от самата ми работа, от мъртъвците...“ И още: „Нейната любов бе едно много сложно и тъмно чувство, ко-

ето неминуемо водеше към смъртта, друго удовлетворение то не можеше да намери!“

За всичко, което измъчва Яворов през последните му години, за неговата обществена чувствителност свидетелствуват и неговите драми „В полите на Витоша“ и „Когато гръм удари, как ехото заглъхва“. Ярките автобиографични черти в образа на Христофоров от първата пиеса насочват към вътрешните му съмнения и терзания, към обществената и личната драма. Със засилващия се критичен патос втората пиеса говори за позицията на автора, за преосмислянето на някои от неговите естетически схващания, за връщане към социалната действителност въпреки декадентските настроения и мрачните песимистични вопли.

Но разривът с обществото, в което живее, с официална България достига своя връх след гибелта на Лора и неговия опит за самоубийство. Всъщност броевите месеци след това са истинско ходене по мъките за вече болния и прокълнат поет. Сега действително неговият живот става „пустиня без ехо и зима всевечна, и нещо без начало — и нощ безконечна.“ Малкото топлина на близките, особено трогателните грижи на малкия му брат Атанас и на малцината другари, вече не може да го задържи сред живите. Той търси изцеление в смъртта.

Самотният глух изстрел и чашата с отрова във финала на неговия земен път е последният отчаян опит на П. К. Яворов да защити себе си в онова жестоко и мрачно време. В светлината на неговото творчество този отчаян жест добива особен смисъл. Защото огромните богатства — идейно-нравствени и естетически — получават оная висша човешка мярка, която само големият творец може да намери и придаде сам на делото си.

„ДА ПРЕГОРЯ, ДА НЕ ОСТАВЯ НИЩО ЗА СМЪРТТА. “

Нейното име и нейната личност до последния ѝ земен ден бяха обгърнати с някакво необикновено загадъчно очарование. То идеше от многолетния ѝ живот, от неизтощимата енергия, от мъдростта, споделена с детска непосредственост. Защото тя е получила сериозното си творческо насърчение от Яворов, била е съпруга на Боян Пенев, става героиня на Йордан Йовков, с изключителната си красота е привличала погледите и възхищението на своите съвременници. И все пак феноменът Дора Габе, неговата рядка сила и красота се крие в развитието на авторката — от първата ѝ книга „Теменуги“ (1908), от „Малки песни“ (1923) и „Някога“ (1924) до „Почакай, слънце“, „Невидими очи“, „Сгъстена тишина“, „Глъбини“. И сякаш за да подсили още повече „тайнството“ на своята дарба — такава рядко явление в една национална литература, — тя е назовала последната си книга „Светът е тайна“, излязла броени дни след нейната смърт.

Заедно с Елисавета Багряна Дора Габе промени представите за „женска поезия“ в националния литературен процес. Двете именити поетеси придадоха ново нравствено-естетическо измерение на словото, разкриха дълбочини на чувствата и мислите, които други не биха могли да достигнат, завоюваха трайни художествени висоти. Свообразието на таланта на Дора Габе се крие и в това „чудо“ — с такава лекота тя общуваше с децата и с възрастните, че трудно можем да си представим да се намери нейна заместничка. Колко поколения са се възхищавали от нейната лирика, от изящната мелодика на нейния стих, от звучността на нейния глас. Само тя е могла да напише тези нежни, откроче-

ни стихотворения като „Мъдър“, „Баба“, „Сънла“, „Болната кукла“, „Синчец“, „Екскурзия“, „Катето и Джори“ или да изрече за своята родна Добруджа:

Нашето небе е тъй дълбоко,
нашите звезди са тъй големи
и земята наша е безкрайна,
а се сбира цялата в сърце ми!
„Обич“

Ами тази белетристична книга „Някога“, будила възторга на такива майстори на словото като Витезслав Незвал и Янис Рицос, която трудно можем жанрово да определим още какво е — сборник разкази, повести, мемоаристика или всичко заедно, побрало не-обикновения тънък усет за детската психика, за сложната човешка душевност, за неповторимостта на спомени и преживявания. В своя творчески път Дора Габе постоянно обновява поетиката си, разнообразява темите и проблемите, търси съзвучие с времето.

*
* *
*

Интересът към широкия свят, към неговия безкрай изпълва и най-ранните творби на поетесата, появили се през 1906 г. в списания като „Мисъл“ и „Демократически преглед“ И тук има силен изповеден момент, има тъга и вътрешно терзание, но авторката не достига до многоизмеримостта на своите чувства. Регистрираните настроения ни оставят равнодушни пред нейните желаниа и предчувствия, липсва дълбокото вътрешно съпричастие към света и неговите проблеми. Усещаме хладината на чувството дори когато споделя:

Животът ли шуми посред света безкраен,
смъртта със шеметен размах ли полети,
във моето сърце намират отзвук таен
и сълзите, и светлите мечти...

Все още далеч е за младата авторка дългият и труден път към голямото поетическо изкуство. В пър-

вите ѝ стъпки я измъчват несигурни желания и трепети, боязливо гледа тя на земния необят. В стихотворението „Птици“ казва: „Завиждам им на птиците, небесните сестри, за пълните сърца със радости и грижи.“ Тя съзерцава повече, отколкото изживява. Пресиленото чувство на безизходен трагизъм я кара да се чувства обречена и това Дора Габе подчертава в стихотворението „Прокоба“.

В сонета „Земен път“, дал заглавието на втората ѝ книга, излязла през 1928 г., вече се долавя по-открито изявяването на авторовата самобитност. Автобиографичното се примесва отчетливо с интимно-лирическото откровение, от гърдите на поетесата се изтръгва силно и прочувствено признание: „И тръгнах през света самичка.“ Във „Ветрове“ вече я измъчват по-сложни проблеми:

Земята трижди във една преградка,
в едно да стегна, в нея да се всмуча,
великата ѝ тайна да науча,
за да ме вземе
и длан спокойна сложи на сърцето ми.

На нея тепърва ѝ предстоят срещи и раздели, тревоги и душевни терзания, горчивина и неизлечима самотност, но с тия ранни поетически трепети Дора Габе като дете започва да изучава „тайните“, съпътстващи един живот, и тя намери неизменими събеседници — децата.

През годините, когато в нашата поезия дарованието на Елисавета Багряна триумфално утвърждава своите жажди и волеви изживявания, когато тази „Пенелопа на XX век“ разкрива силния дух на жената, Дора Габе все още не е намерила големите теми на поезията за възрастни. Тя сладкодумно разговаря с най-малките, разказва за техните първи трепети и желания, с неподражаема простота улавя всеки пулс на детското сърце:

В тъмното да ходиш
да не се удариш —
млякото като пиеш,
да не се опариш.

На студа да бъдеш
винаги облечен,
а пък на горещо —
винаги съблечен...

„Мъдър“

В областта на детската литература дарованието на Дора Габе се разкрива веднага, нейният талант тук се превъплътява в тези нежни „Малки песни“, илюстрирани някога с не по-малко умение от друг изключителен майстор в друго изкуство — Илия Бешков. Ран Босилек насърчава младата авторка, нейните творби в сп. „Детска радост“

Със земна чистота и непосредственост се налагат и преживяванията от книгата „Някога“ (1924), написана в проза, всъщност това е истинска психологическа поезия. Творбата се допълва със стихотворните сборници на Дора Габе, излизащи през 30-те години и утвърждаващи нейните големи възможности като детски автор: „Великден“ (1930), „Коледарче“ (1931), „Бяла люлчица“ (1933), „Диви крушки“ (1934), „Горска къщичка“ (1934), „Малка Богородица“ (1937), „Бронзово братче и живо сестриче“ (1938)... Въпреки плодovitостта си Дора Габе успява да запази висотата на творческите завоевания. Детските ѝ творби са наситени с роден въздух и аромат, фолклорните образи са избистрени и освежени от непосредственото изживяване.

В много от произведенията за малките писателката вплита темата за Добруджа, където е родена на 28 август 1886 г. Ангел Каралийчев в един спомен изтъква: „Дора Габе е чедо на Добруджанската равнина. В златната житница на нашата родина са преминали нейните най-ранни години. Дълбоко в паметта ѝ са се врязали необхватните тежкокласни ниви, стадата на овчарите, чифлиците, татарите работници, едрите звезди, които есенно време греят с поразителен блясък, белите облаци, които се плъстят над небосклона като снежни планински вериги, високите кладни, издигнати по харманите подир жетва, тревогата на хората и тяхното отчаяние, когато градушката помете храната или внезапен пожар обхване снопите и ги превърне на пепел, дълбоките кладенци, покрай които уморено оби-

калят грохнали коне. Добруджанските простори, неповторимите картини и случки по-късно намериха майсторско изображение в нейните стихове и поетична проза.“

Родният край оживява в нейните книги — романа за юноши „Малкият добруджанец“ (1927), в стиховете за възрастни и за деца, които пише тогава. Съвременница на трагични събития, тя дава израз на своята обич към земята, която я е родила и откърмила. Показателни са стихотворения като „Добруджа“, „Песен“, „Пътища“ „Молитва“, „На границата“ и др. Героиката на миналото се прелива в съвременния драматизъм на преживяното. Поетесата намира верен израз на патриотичното си чувство, то е дълбоко болезнено и пълно с вяра и твърдост. Но Добруджа има и друго значение в нейното творчество — оттук тръгват пътищата ѝ към широкото и необхватното, оттук тя се среща за първи път с морето и неговия син безкрай. Ранните представи засилват нейните терзания пред неоткритото в късните ѝ изповеди. Корените на всички съмнения и разочарования, на всички победи и духовни устреми са именно при извора на патриотичното вълнение.

И затова в своя благослов към Добруджа от прекрасното стихотворение „Родина“ Дора Габе подчертава:

Проникна ми в снагата
твойто слънце,
проветри ми косите
твоят вятър,
просторът ти
в душата ми се вля,
а тъмните ти нощи
ме научиха
да диря светлината
при звездите.

Ти вдъхна в мене
мисълта за вечност,
защото съществуваше,
преди да стана твоя —
защото твоето море бе
вечно,
преди да ме изкъпе
в своята пяна.

Поетесата убедително е показала, че дълбоко в същността на човешката личност е заложена връзката му с родната земя. Мисълта за родното дава смисъл и на интелектуалния полет, и на интимното напрежение. Богатството на мисли и чувства се формира в близост с националното и неговото изконно начало. Всеки човек носи напластени в душата си националните особености на страната, която го е откърмила, на народа, който го е родил. Затова така живо откликва Дора Габе на събитията, свързани с Добруджа. Бих казал, че те изострят нейната обществена сетивност, повишават чувството ѝ за отговорност и граждански дълг. Паралелно с детската непосредственост в творчеството ѝ зазвучават социални мотиви, в поемите „Лунатичка“ (1933) и „Вела“ (1946) откриваме лиро-епически елементи. Тесният кръг на интимните теми се обогатява от патоса на обществено-политическите промени.

Интересни са образите от двете поеми. Лунатичката е безпомощна, на нея ѝ липсва активност, тя съзерцава и съчувствува. Грабва ни чистият ѝ хуманизъм, обичта към хората, но липсва революционната перспектива на времето, което Дора Габе иска да пресъздаде. Този образ-сянка е една илюзорна представа на честния творец, неподготвен да покаже героите, които ще променят света.

Вела е конкретно историческа личност. Образът на народната героиня Вела Пеева е жив и действителен, извисен от борбата и подвига. На Дора Габе са въздействували животът и съдбата на тази смела боркиня, но творчески тя не е била подготвена да го пресъздаде с цялата му дълбочина и сила. В поемата има нещо прекалено декларативно, външно, героическият характер не е разкрит извътре, с неговата комунистическа закалка и човешка прелест. Но има нещо симптоматично в това, че Дора Габе прави опит да възпее чрез жанра на поемата Вела. Тя постепенно търси мащабността на времето, жажда за творчество я окриля. С широко отворени очи тя навлиза в бързо изменящия се свят на родината и иска да бъде в крак с неговите открития.

Преживяното и настоящето се преплитат в новите стихотворения на поетесата. Дълги години общувала с децата като равна с тях, сега тя обгръща с поглед

новите хоризонти и забелязва, че неусетно бързо са изминали годините. Пленена от новия ден на родината, Дора Габе откровено търси мястото си в него. В душата ѝ се борят и горчивина, и нова земна сладост. В „Мечтатели“ намира желанието за сливане с действителността, с нейния неудържим бързорек и динамика:

Сега пристигаме при теб,
съвремие богато,
с отворени души,
но с празни длани...
Защото бяхме ний
мечтатели,
защото от мечтите си
творяхме песни
и само тях си носим.
Вземи ги като дар,
а нас —
нас като бедните щурци
ни приеми.

Както в това стихотворение, така и в останалите творби от книгата „Нови стихове“ (1963) откриваме изведнъж нови интонации и образи в поезията на Дора Габе. Още самите заглавия на отделните творби са показателни: „Повик“, „Съвремие“, „Живот“, „Космонавт“, „На прага“, „Наследство“... Преосмисляща преживяното, превръща своята горда равносметка за извървяния път, тя е категорична: „Не искам да съм гост на чужди пир, на края на трапезата да седна.“ Сетивата ѝ са отново напрегнати и изострени, очите ѝ са широко отворени, тревогата изпълва душата ѝ. „И шум, и звън, и грохот, и хора“ — всичко ангажира цялото ѝ същество, нея я „грабва лудия водовъртеж“

Тя, която някога мечтаеше пътят ѝ да мине през звездите, сега търси и намира красотата на времето и живота край себе си, навред съзира многообразието, което ѝ е било нужно цял живот и в „Невидими очи“ не случайно ще изрече вдъхновена:

Не, няма миг без чудеса!
Живот би нямало без чудо!

Това не са младежките пориви и романтичните мечти на юношеството. В душата на поетесата не пеят пролетни потоци, слънцето на радостта не огрява за първи път нейните хоризонти, измамите на младостта не я тласкат в нежелани посоки. Това е всъщност преоткриване на света, тук не са нужни илюзии, липсва първичната широта на емоционалните възприятия. Мисловно-лиричните реакции на поетесата разкриват зрелостта, изстрадания опит, раздялата с лъжливите очаквания.

На нея ѝ е нужен сега дълбок размисъл за всичко осъществено и неосъществено, за видяно и преживяно, за сбъднато и несбъднато. Тя търси безкрая чрез мерките на своя свят и на обгорялото си сърце. Сега тя трябва да пресее насъбрания златоносен пясък на мъдростта, вече не ѝ е нужна широта, а дълбочина, за да изследва най-после тайните, които са занимавали съзнанието ѝ цял живот. Въображението ѝ не търси изненадващото, неочакваното, пейзажът не я мами с никаква екзотика. Дора Габе бди с трепетно вълнение над всичко, което е оставило следа у нея, защото от него ще търси тя най-истинската мярка за човека и времето. Тя се бои да не разплиска като из скъп съсъд златната течност на утаения в нея живот. И прозвучава повелителният ѝ глас: „Почакай бърз, стремителен водовъртеж на днешния ни век! Време не остава за миналото, а нося го във себе си.“ В своята безпомощна самота поетесата започва да брой скъпоценния наниз на годините.

Това, което поразява в чувствата и мислите, които я вълнуват, е тяхната спонтанност — признак на постоянно обновяваща се жизненост. Изповедите ѝ не са разсъдъчни и измъчени, не носят следи от бледостта на недоспалото лице. Събрала своите интелектуални и духовни сили, Дора Габе в тишината на своята самота е озарена от предчувствието за откривателство. И най-простият образ, който се влита в нейния стих, вече носи отпечатъка на смислова многозначност. Във вечерната хладина на чувствата пламва с още по-голяма сила любовта към живота. Усетила неизтощимите сили на своята виталност, поетесата отправя своя зов към слънцето.

Някога, в своята ранна младост, раздирана от мъ-

чителни резигнации и духовна отпадналост, Дора Габе писа в стихотворението „Песен“:

Земята е от твоят слънце уморена,
иди си, летен ден, иди си, дълъг ден!
Ти виждаш, старий дъб, и той е уморен,
безпомощно отпуснат, дъх едва поема.

Сега нейният призив е властен и силен, в него има спотаена болка, но и чувство за величие и гордост. С благородство и духовна изтънченост Дора Габе се обръща към слънцето — вечния символ на живота. И нейното стихотворение „Почакай, слънце!“ от едноименната ѝ книга, излязла през 1967 г., разкрива пълната мощ на човека, побеждаващ залеза и смъртта чрез жаждата за живот. Това е творба, възхвала на човешката жажда за откривателство и дръзновение, на интелектуалната мощ, на отговорността и всеотдайната обреченост в името на бъдещето. Един монолог, изпълнен с извечния гняв срещу физическата подвластност на човека, но и величав с осъзната гордост от непреходността на големите човешки дела. Утвърждаващият идейно-естетически патос на този монолог внушава оная дълбока мисъл, казана от друга голяма поетеса — Марселин Деборд Валмор, че „Докато човек може да дава, той не може да умре“.

Стихотворението „Почакай, слънце!“ е излязло на един дъх, то поразява с простотата на израза и с дълбокия вътрешен план на мислите и чувствата:

Почакай, слънце,
аз не съм готова
за следващата нощ —
денят ми не е свършен още!
Не се преборих с съвестта си,
за да ти давам право на почивка.
Току-що се научих да говоря
със камъните и дърветата
и още не запълних своя ден
със мъдростта им,
а ти ме караш да си лягам
и си отиваш тъй спокойно
и тържествено

с огреяните върхове на Витоша,
със подновените от багрите на залеза селца,
с илюзии за утрешния ден!
Почакай, дай ми време
да разбере как може да се спи
във тоя разтревожен свят,
когато е безсънното съвест,
а съвестта е ден?

Почакай, слънце!

Подчертано се долавя как естетическите стойности в поезията на Дора Габе добиват ярко морално-нравствено съдържание. Развълнувана от повелите на времето, тя акцентува върху характеристиката на личността и нейния духовен живот. Вътрешната ненаситност на човешката душа тя не идентифицира само с жаждата за живот, а търси нейното многостранно проявление. Съвременната моралистика в изповедите на голямата поетеса е израз на нови взаимоотношения и сетивност. Стихът ѝ зазвучава с подчертана обществена тоналност.

Съвсем нови като проблематика и светоглед за нейното творчество са стихотворенията като „Партията“, „Ленин“, „Октомври“, „Жалба“ И те идват съвсем органично в контекста на новите ѝ търсения и завоевания, обогатяват нейното виждане и обществено-политическо съзнание. Поетесата изгражда своя позиция, дава свои оценки, намира истинските критерии за съвременност. Зрялото творческо развитие и обновление на Дора Габе съвпада по време с промените, извършващи се в нашия живот и в обществените процеси непосредствено след Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г.

В „Партията“ с вътрешна убеденост поетесата говори:

Ти ме сложи на твърда земя,
да не бъда люляна от вятъра —
ти направи земята тъй малка,
тъй позната и толкоз желана,
че могла бих във топла прегръдка
да я сложа до твойто сърце.

Колко дълъг път на идейно-творческо съзряване е изминала поетесата от поемата „Лунатичка“ до тази своя творба, извисена от проникновен патос!

Априлският дух в книгите, написани през 60-те години, като „Нови стихове“, „Почакай, слънце“, „Невидими очи“, а по-късно и „Сгъстена тишина“ (1973) и „Глъбини“ (1976), „Светът е тайна“ (1983), се подчертава и от засилената интелектуалност, от стремежа да се извиси мисловният свят на човека, реализиращ своите творчески сили в едни нови обществени условия. Лиричният субект е особено активен в късната лирика на Дора Габе. Тя възхвалява науката, научно-техническата революция, победителите на Космоса, но преди всичко се удивлява от човешката неповторимост.

През „хилядите изгреви и залези на дългия живот“ тя съхранява чувството на преклонение пред човека като истинско чудо на природата. За нея е чуждо всякакво идолопоклонство пред машината, която за нищо на света не би могла да замени човека. Особено показателно в това отношение е стихотворението „Телепатия“:

Вълшебницата мисъл?
По-бърза и от светлината,
по-зряща и от нашите очи,
по-осезаема от допира
на нашите ръце?
Превърнала в жив образ
моя спомен!
Ще я открие някога науката,
ще стане видима като небето
и ясна като музика,
но как ще стигне тя
до дъното на нашите души,
където вечността зародиш
е оставила?

Тази увереност пред непобедимостта на човека от техниката, това преклонение пред неговата вътрешна мощ и интелектуално величие разкрива най-убедително нейния философско-хуманистичен идеал, подчертан в още редица стихотворения като „Тайна“, „Звук“, „Тишина“, разговорите с морето от „Глъбини“ и др.

Дора Габе обогати нашата философска лирика, като разработва нови проблеми, а многолетният художествен опит я предпазва от псевдоноваторството. Изострената мисловност на стиха ѝ е плод на мъдро, зряло вникване в същността на нещата. Тя не ни изправя пред никакви неразрешими енигми и сложни дилеми, а показва широтата на човешкия дух през призмата на преживяното, на натрупания интелектуален опит, промислен от годините и извисен от проблематиката на времето. Мотивът на всепобеждаващата човешка мисъл в нейните стихове е уплътнен от жизнения порив и ние ѝ вярваме, когато тя казва: „Мисълта ми неспокойна навлиза във човешките души, пренася моя свят в тях — новороден и раждащ.“

Движението на научните открития я вълнува като човек, който е обречен на земята, и затова тя се вълнува не от космическите тайни, а от „загадките“ на природното битие.

Затова за нея светът е реален, има своите географски координати — Добруджа, Витоша, Черно море — и илюзорен, неизмерим и необозрим, духовно осезаем — „между небето и земята“, „разстояния неизмерими“, „кръгове околземни“, „пространство“, „необятната вселена“, безкрая, вечността. И затова съзнанието ѝ, разполовено от земните представи и измъчвано от загадките на космическото, се опитва да докосне същината на сложната човешка същност, обречена на земята и безкрая.

В състоянията на постоянна интелектуална напрегнатост, на интензивна мисловна дейност поетесата засилва емоционалните движения, човешките реакции изгубват своята първичност и очертават сложната съвременна сетивност. Така е в редица стихотворения, особено от книгите „Сгъстена тишина“ и „Глъбини“. Много изразително е и стихотворението „Звук“ със сложните преливания на въпрос и отговор, регистриращи емоционално-мисловното движение:

Къде съм?
Има ли земя под мене?
Не чувам,
не усещам!
Тишина.....

Какво съм?
Някаква материя стопена?
Мелодия,
отдавна отзвучала?
А може би не съм родена?

Насочена към самата същност на нещата, към вътрешния смисъл на човешкото и природното, Дора Габе винаги се вълнува за призванието на личността, за смисъла на съществуването. В „Съдба“ отново раздиращите въпроси нарушават покоя и смирението:

А нашето сърце?
Кой ще разкрие греха на нашето сърце
и ще го спре да не дълбае
душите ни?
Къде е рентгена,
проникващ в неговия свят,
за да определи и каже:
това е грях?!
Нима е съдено да бъде неразкрит
и да го отнесем в небитието?

Сърцето става символ на изконно човешкото, в него сякаш са вложени корените на всички тайни, на всички загадки. В условно-поетичния строй на художественото изграждане на отделната творба образът на сърцето добива символно-метафорично обобщение. Това е една от най-използуваните думи в стиховете на Дора Габе, добиваща във всяка нова творба нова идейно-емоционална отсенка и смислова многозвучност. От 162 произведения в книгата „Стихотворения“ (библиотека „Български писатели“, 1975) думата сърце и сходни по значение с нея думи като гръд, кръв, пулс са употребени 157 пъти. И в своя „разговор със сърцето“ авторката чрез въпроса си утвърждава: „Защо ме питаш, сърце мое, нали през тебе всичко минава?“ Още веднъж тя потвърждава това постоянно търсене на сърцевината на нещата, на тяхната вътрешна многоизмеримост и богатство.

Изобразително-изразните средства също са подчинени на тоя стремеж за анализ, за себевглеждане и себепреценка, за неуморимо търсачество. Докато редица

от ранните творби на Дора Габе са написани в класически стих, последните ѝ стихотворения са в бял или свободен стих, ритмично изразителен и многотонален. Без украшителиство тя търси неповторимото, яркото и незабравимото в живота, отхвърля утилитарните представи за добро и зло, за щастие и красота и защитава техните човешки измерения, нравственото им съдържание.

Проблемно-тематичната линия в книгите е свързана с промените в битието и съзнанието, с актуалното виждане на поетеса. Тя не понася изолацията от широкия свят, винаги иска да бъде носена от неудържимите вълни на живота. Като въздишки се откъсват от сърцето ѝ отделни стихове: „Тревогата е в мен насыщна“ („Буря“), „Съвестта не е оставила поне една минута, запълнена със щастие“, „Няма празно място във живота ми“ („Глъбини“). Нейните сетива са обтегнати докрай и ловят „тайното вълнение на въздуха, наситен със магнитни сили“. Тя преоткрива житейските истини с оная простота, която е характерна за детето, и сама дава обяснение на тия свои трепети пред всичко, което докосва душата ѝ: „Защото съм жена, полудете, и искам да съм все такава.“ Това е една от характерните особености на феномена Дора Габе. Признанието на Марселин Деборд Валмор сякаш потвърждава думите на нашата поетеса: „Бъдете милостиви към сърцето на една жена, нещо детско има във всичките ѝ възрасти.“

С детска чистота задава своите въпроси към света Дора Габе: „Какво е раждане, какво е смърт, какво е дух, какво е плът?“ Те са толкова много в стиховете ѝ:

Какво е „няма“?
Какво е „празнота“?
„Небитие“ какво е?
А ти, а ти какво си?
Защо остави в мене
толкова въпроси?!

И през многолетния път, през зрелостта на чувствата и мислите тя вижда света сякаш нематериален, изчистен, фин и нежен, кореспондиращ на нейната духовност. Сякаш времето не докосва нейните сетива, не изменя нейните представи. Някога тя беше писала в кратката поема „Сантиментална философия“:

Усещам времето като минава
над нас, под нас,
като река, в която не личи
течението. . .

И ако вземем картините, обрисувани в нейните стихове, не можем да не усетим тяхната акварелна простота. Дора Габе не обича тежките пастелни тонове, насищащото многобагрие. В стиха остава да звучи повече настроението като мелодия, като нежна, едва доловима музика. По финеса на рисунъка и изяществото на стиха поезията на Дора Габе е близка до нежните лирични песни на голямата финландска поетеса Катри Вала (1901—1944). И в нейните стихове откриваме тази тиха, приглушена мелодика на чувствата, тази изгаряща вътрешна тревожност и изчистена духовна лиричност.

И любовното опиянение изпъква в тая вътрешна съдържаност и дискретност на късната страст, в която духовно-платоничното взема превес.

Литературният критик Иван Сарандев — един от най-дълбоките изследователи на творчеството на поетесата — много точно отбелязва: „Дора Габе за разлика от своите съвременнички — Ек. Ненчева, М. Белчева, Е. Багряна — оцвети интимното си чувство с багрите на интелекта; придаде му по-голяма обемност, разшири обсега му до размерите на вселената: любовният мотив в поезията ѝ се оказва по-близо до пантеизма, затова лирическите ѝ песни и миниатюри се докосват до общофилософските теми и въпроси на земното ни битие. Любовното чувство получи в нейната лирика допълнително измерение — философско, мисловно. В националната ни лирическа традиция една жена направи опит не само да сподели любовта си, но и да размишлява над нея, да я осмисли.“

Любовта в творчеството на Дора Габе идва да осмисли дълбочината на копнежите, да осветли интимното съзерцание и вълнение, да изпълни сивотата на делниците с радостта на намерената близост. Тя не пее химни за обичта като Багряна, не познава това цялостно наслаждение, което е предадено например в стихотворението „Среща“ от цикъла „Бретан“:

Чуй биенето на сърцето ми, виж сълзите в очите
и знай — никой досега не ме е прегърнал така,
никого до днес и аз не съм прегърнала — така.

При Дора Габе няма такава премала на чувствата от взаимност, срещата с любимия не предизвиква напрегнат диалог, тя не произнася думи, пълни със славослов на бликналото чувство, защото повече цени „магията на думите, заченати в мълчание, родени в тишината“ В лирическите си песни Дора Габе възпява не младежката всеотдайност на любовта, не вакгическото сладко опиянение, а трепетите, проболи като болка сърцето, възкресени от спомена, усетени в есента на живота. Любовта се превръща в истинско духовно осезание, което изпълва с нежността си чувствата. Образът на любимия мъж е само загатнат — желан и далечен, близък и неуловим:

Усецам те да плуваш
около мен във въздуха,
неуловим, а съществуваш.
Дочувам отзвук от гласа ти
в шума нестихващ на тополите.
И само камъкът на спомена
лежи недвижим в мен,
с една въздишка твоя
и последен поглед. . .

„С по мен“

Така е и в стихотворения като „Загадка“ „Мълчание“, „Метаморфоза“, „Посвещение“. Чувството струи и се разлива с изящната мекота на лирична мелодия. В „Хипноза“ липсва конкретното изживяване, то е потопено във въображението, изчистено е от всякаква земност, зазвънява само детската радост, „че ми се смъкнаха годините сами и светлина излъчиха очите ми“. Любовта се превръща в жизнен копнеж, в светло тържество на неизчерпаемите жизнени сили, примесено с тъга и тиха болка.

Дора Габе не разгръща страниците на тревожно-сладостен или трагичен интимен дневник, не хроникира срещи и раздели, не дешифрира тайните на любовната мъка, не проследява делниците на очакването и

взаимността. Чрез интимните си пориви поетесата преодолява самотата, тихата печал на старостта, избягва тъжните мъчителни самоанализи, извисява топлотата на човешкото чувство, запазена под бремето на годините като жива жарава. Тук присъствува и своеобразен трагизъм, който не обезверява, а носи светла утеха. В едно от най-силните интимни стихотворения — „Два свята“, чувството се откроява с рядка глъбина и човечност, с изящество и благородство, с дискретност;

Години минаха, ти все си с мен
и никои никога не би можал
да те изтръгне,
и никога не би разбрал
как всичко е възможно в сънищата
и колко си добър, и колко ме обичаш,
щастлив, неземан и невидим...

Това е истинска възхвала на любовта, неподвластна на времето и случайността, дълбоко сраснала с човешкото сърце, неизкоренима докрай. Същевременно идейно-художественото обобщение във финала се налага с естетическите и нравствени стойности, утвърдени от страстен хуманизъм. Подобно е и стихотворението „Антенa“, в което премалата на очакването е предадена особено изразително. Тук любовта също е извисена чрез поривите за нещо желано и близко, което е останало неосъществено, но лирическото терзание отхвърля страданието и сиянието на отминалата младост сега изниква в очакването, изпълнило целия живот.

И идва онова „Признание“ — затрогващо и съкровено, отправено срещу всеки укор:

Косите ми са побелели вече,
а ти, сърце,
ти вечно зеленееш!

Така чрез интимното чувство в поезията на Дора Табе минало, настояще и бъдеще се сливат в единен поток (континуум), то става израз на диалектиката на живота, става носител на неговото самообновление и извисяване.

Мисълта за времето все по-често изпълва нейните сти-

хове — и в най-интимните ѝ стихове, и в гражданските ѝ изповеди. Всичко у нея се бунтува срещу неотменимия ход на часовете и годините и затова измерва дългия си живот с преживяното. Тя е намерила истинския начин да се бори срещу вледеняващата самотност, срещу всичко, което я лишава от безкрая на света и полета на мечтите. Сега, когато сама трябва да прецени извървяното, тя най-добре знае високата цена, която е платена за всичко, и едно малко стихотворение ни разкрива много от начина, по който тя живее:

Нито една минута
незапълнена с радяла. —
Нито една минута
без напрегнато очакване. —
Нито една минута
празна от вълнение. —
Нито една,
през цял живот
нито една...

За да избегне всяко откъсване от жизнената динамика, тя разговаря със себе си и вещите, изпълнили дома. Чува стъпките на проходилото дете, отекли в нейния полилей, и замира от наслада — животът продължава, очите ѝ с ненасита гледат Витоша, тя е готова да разговаря даже и с кацналото на прозореца врабче. Показателно е нейното признание: „Изстреляна съм в орбита без нито миг застой“ („По орбита“).

Поетесата намира всички възможни начини да се слее с живота, да участва пълнокръвно в съвременната действителност. Когато усети, че изостава, започват да я мъчат безплодните часове, струва ѝ се, че времето тече бавно. Тя „следи секундите и часовете“ и иска да преодолее всяка неподвижност. Отпадат силите, но духът ѝ е необорим, жаждата ѝ за живот — властна и силна. Цялото ѝ същество я тласка към движение, към действие и в своята „Халюцинация“ Дора Габе е показала с голяма художествена сила драматизма, изпълващ душата ѝ в борбата с времето:

Не мога повече,
не искам бавното движение на времето,

измервано в секунди,
когато дори хвърления камък
със устрем полетява!
С лакти ще разбия
стените на часовника,
ще полетя
и нека ме измъкват под трамвая
с провиснала ръка,
с отметната глава,
с опразнено сърце, в което вече няма
нищо стрелки, ни време. . .

Дискретно, но ярко и завладяващо изпъква темата за смъртта в нейните поезия. Тя посвещава стихове на скъпи покойници — „На гроба на Незвал“, оная нежна, извисена от вярата в изкуството творба, написана в памет на Боян Пенев, или прекрасното стихотворение „Самотност“ в което оживява образът на майката. В тези творби струи печал, това е тих разговор, в който получените отговори са усетени само със сърцето — безгласни, далечни, неуловими.

Но все повече се загнездва в душата ѝ мисълта за онази „завинаги раздяла“, за онзи „тежък час“ — „часът на моя край“. Безброй са въпросите, вплетени в нейните стихове, но най-тежък, най-драматичен и жесток е въпросът: „Защо тъй бързо идва краят?“ Тя мрази и ненавижда „вечното спокойствие“, постоянно усеща в себе си ненаситна жажда за всичко земно, което ѝ дава сили и крепи нейния дух. Затова няма никакъв лек за раната, нанесена от мисълта за смъртта. В часовете на нейния залез откриваме най-драматичните ѝ изповеди — „Тежък час“, „Моят час“ Болезнен стон се откъсва от гърдите на поетесата и нищо не може да я утеши. В стенанието на твореца пред идващата смърт има нещо дълбоко покъртително и трагично. Някога и Иван Бунин изрича с такава разтърсваща сила своята молитва: „Отдалечи се ти, неизбежен час, когато ще се изчерпи жизнената влага, когато ще обеднее и ще изсъхне сърцето ми. . . Но още не е дошъл моят час! Боже, остави ме още!“

В „Тежък час“ е изразена и скръбта на твореца, и неговата непримиримост пред лицето на смъртта. В изповедите на Дора Габе внушението на идеята ви-

наги идва дискретно, но тук напирва повелително борбата за живот. Повелителната форма на глаголите също подсилва емоционалната приповдигнатост. Сякаш целия свят разговаря авторката, отхвърляща възможността за смърт. Един истински прилив на сили ѝ дава кураж да се бори докрай. Никога нейното чувство не е било така пламенно и не е достигало този подем. И пред неизбежното Дора Габе не се прекланя, тя е готова да се бори докрай:

О, живот, задръж ме ти!
Не се боя от смърт,
но теб обичам!
Отваряйте прозорците,
стените разрушете,
животът да нахлуе,
елате, богове, магесници,
знахари,
дайте ми
най-тежкия живот дори,
а ти,
ти, мое сърчице човешко,
не спирай, тупай, тупай, тупай!

Така и най-мъчителната изповед на поетесата звучаваша с бодри тонове, отхвърля „черните мисли“ и състояния, добива оптимистичен смисъл. Животът е посилен от смъртта и затова прощалната песен е проникнатата от светлина. В друго свое стихотворение — „Непримирима“ — Дора Габе още веднъж показва, че вярата ѝ в хубавото, в красивото, която я е крепяла през тежкия път, е запазена, останала е докрай и затова и най-тежните си песни, както и цялата своя поезия, тя превърна в един истински химн на човека и живота.

*

* * *

Нейният живот не е бил безбурен, равен, преминал на закрито, без да го сподобят тъгата и неизмеримото страдание — напротив! Всичко това е отразено в нейните стихове — ту плахо, почти стеснително, ту открито, когато болката е толкова силна, че не може да се

прикрие, но никога елементарно наивно, директно. С чувствена овладяност тя пише за любовта, която я отнася към духовните преживявания, чувството е пречистено, в него няма и следа на сладникава сантименталност. Дори късната среща с човека, когото е чакала, се превръща в истинско тържество на духа:

Обременил ме е живота с факти,
тежат ми спомени
с трагични дати,
ранена съм от срещи и раздели,
от знания,

изчерпващи до дъно.

Подай ръка,
но извън времето,
извън възможното,
да се осъществим
в едно небитие
с такава мъка за земя,
в която бяхме изгорели...

„Недей разкрива себе си...“

Така на преходните чувства и страсти поетесата придава истинска трайност, защото ги откъсва от ежедневието и ефимерното и ги свързва с вечното. И както в сонета на Микеланджело:

Късно, след множество търсения и опити,
ние постигаме нови, високи неща
и тогава нашият път вече наскоро завършва.

тя осъзнава високата цена на всичко, което се получава на тази земя, че за малкото радост, за краткото щастие ще трябва да се плати с безкрайни мъки, с душевни кризи, с противоречия и лутания, с всеотдайност.

И въпреки това вярата, очакването надделяват. Оттук извира и моралистичният патос на поезията ѝ, и нейната ярка хуманистичност. Понякога тя възкликва: „О, свят, потънал в грях!“.. Но с не по-малко категоричност се плаши от изолацията:

О, тая тишина всред взрив,
опразнена от гняв и от любов —
ела я разгони!

И тези измъчващи въпроси: „Кое бе истина? Кое лъжа?“, „Аз ли съм желала да бъде тоя свят объркан? Какво да правя?“, „Какво ще стане с мисълта ни, родената от теб да бъде вечна? Къде ще иде тя“, които преминават през цялото ѝ творчество, външно променени, но по съдържание едни и същи както в първите стихове, така в забележителната книга „Някога“, така в изповедите от малките детски песни, така в напрегатните, лаконични, сгъстени от премала признания в последните книги.

Самотата, нейната неизбежна спътница, или както тя я нарича „самотност моя, моя втора майко“, я обгръща в своите обятия. Тя би могла с неизцерима мъка вече да си зададе въпроса, който в трагичните дни на своя живот си задава Анна Ахматова:

Только-как же могло случиться,
Что одна я из них жива?

Като последно озарение в нейния живот обаче остава оная сила, която нищо досега не е успяло да сломи — творческият порив — и с него тя продължава да се бори със заключващата я самота:

Пусни във моя дом света!
Не ми е враг!
Не той във мене —
аз във него да нахлуя,
да прегоря,
да не оставя нищо за смъртта,
когато спре на моя праг!

Така и от бремето на творчеството тя пие онова метафизично възшебно питие, което то носи, и съхранява младежката си поривност и устременост напред, неизоставаща от новите поколения и нашето време.

Без съмнение Дора Габе е едно от големите явления на нашата поезия. С каква голяма любов и творческа всеотдайност тя написа своите произведения за деца, с колко много разбиране и неповторима художествена сила улови нежните, своеобразни трепети на детската душа. И с каква завладяваща проникновеност навлезе в сложните дилеми на съвременника, в него-

вите вътрешни противоречия, как уверено изрази трансценденталните пориви на човека, който търси яркото и неповторимото, устремен е сякаш извън времето и пространството, към вечното и неуловимото. Витална и мъдра, нейната поезия се наложи с модерната сетивност, със съвременната си форма, с изострения напрегат стих, съхранил автентичността на едно преживяване, на съкровен размисъл. Нейното творческо прераждане бе още един от примерите за неизтощимостта и величието на таланта.

МЕЖДУ ЧАРОВНИЯ БЛЯН И ТРАГИЧНАТА БЕЗУТЕШНОСТ

В началото на нашия век — изминали са едва първите десет години — един самотен изстрел отеква трагично. Сега, след толкова време, в него можем да видим и някакво предсказание за българската поезия. В дома си на ул. „Неофит Рилски“ се самоубива млад мъж, чието име се свързва от тълпата повече с мистерията на смъртта, отколкото със стиховете, които е написал и оставил. Този рано загинал творец, това „младо сърце, рано изгоряло“ е Димитър Бояджиев.

И досега неговите драматични откровения, тяхната изразителна трагична пречистеност и финес остават неповторени, сходство можем да търсим само със стиховете на един от следовниците му — Димчо Дебелянов. С право К. Константинов го нарича „най-чувствителния български поет“. В целия му живот, в късите интимни сонети и елегии се долавя непреодолим копнеж и безутешност. Заедно с това нещо чисто и възвишено, благородно и човешки искрено струи от тънкото и едва осезаемо емоционално движение на стиха му.

Отдалечени с толкова преломни събития от времето на неговата трагедия, ние се изправяме пред странната съдба на този творец и търсим оправдание за „гневната разплата“, измъчва ни острият въпрос от финала на „Вечерен трепет“: „Кой ръка ще дигне, близък и сърдечен, да ми спре ръката?“ Единствената утеха може да ни даде непреходната сила на неговите стихотворения, в които продължава да пулсира „една душа съзвучно-тъжна като лира...“ Те са все така трепетни, плахи, дълбоко съдържателни. Пленяват с дивната си музика, с носталгичната копнежност, с пластичната изваяност на образите. Тук красотата и любовта са из-

дигнати в култ. Миньорната тоналност багри всяко изречено слово, настроенията завладяват с благата наивност на серафическото чувство.

Както в ранните му години, така и в последния период от живота му няма нищо изключително, което да привлича вниманието, да ни кара да очакваме такъв невероятен развой в неговата участ. Димитър Бояджиев е роден на 18 (31) май 1880 г. в Пазарджик в многолюдно семейство. Той е първото от осемте деца на Иван Бояджиев, който чрез своя занаят е бил известен в града, а неговата будност и пословична честност са привличали многобройната клиентела в бояджийския му дюкян. Макар и неук, бащата полага големи усилия да се самообразова и без съмнение любознателността е дала отражение и върху първородния му син. Семейството е свързано с по-просветените и прогресивни среди в този център на възрожденското изкуство, където е творил Станислав Доспевски. Тук са проникнали отрано идеите на социализма, а в личната библиотека на Бояджиеви започват да пристигат някои от най-новите периодични списания и преведени книги, в които се третират важни социално-икономически проблеми.

Няма нищо чудно в това, че младият Димитър Бояджиев, почти още юноша, се включва в социалистически кръжоци, участва, както и Петко Ю. Тодоров, и П. К. Яворов, и Р. Стоянов и др., в сбирките и дискусиите, чете и се самообразова. В семейството е била на особена почит известната творба на французина Виктор Юго „Клетниците“. Така популярният роман на световната литература, както и прочетените брошури, проповядващи социализма, определят миросгледа на начеващия автор, изграждат неговото отзивчиво мислене и отношение, в замислените му тъжни очи просветват пламъчетата на надеждата. Той започва да изучава руски, а по-късно и френски език. Юношеските кръгозори постепенно се разширяват.

Но смъртта на бащата през 1893 г., материалният недоимък и грижата за прехраната на многолюдната челяд на Бояджиеви прекъсват това будно развитие, защото върху плещите на най-голямото дете пада непосилна тежест. Суровата неволя го потиска, преди да е изпитал блажените радости на младежката фриволност. Тринадесетгодишният Димитър Бояджиев трябва да

се заеме с бащиния си занаят, за да изхранва по-малките си братя и сестри. Трудностите, с които се сблъсква той, още по-ясно оформят неговото гражданско мислене. В нежната натура обаче не съзрява кипящият бунт срещу несправедливостта, жизнените противоречия пораждат повече социална съзерцателност, отколкото готовност за борба. И по-късно в едно от ранните си стихотворения младият поет много добре ще покаже вродената си пасивност:

Аз виждам: татък из простори тъмни пламък буен свети
и в кървав зар облени, тамо се борци тълпят,
но ах, напразно в изпълнение простирам си ръцете,
аз роб съм на неволи черни — друг е моя път. . .

„Уморен“

Под натиска на събитията у нас, с разрастването на социалистическото движение и извоювания авторитет на партията, създадена от Димитър Благоев, прогресивните млади хора търсят нужната им идейна опора, изход от духовния кризис, след като продажната българска буржоазия бързо е изневерила на възрожденските идеали, упоена от нова музика — звъна на златния метал. Преди да е отпечатал още първите си несръчни стихотворения, Димитър Бояджиев публикува в сп. „Ново време“ две рецензии — за брошурата на Г. Плеханов „Работническото движение в Русия“ и за книгата на И. Кетлер „Какво нещо е женската еманципация“. Неговата сестра Евгения Попова, която като учителка е трябвало да държи изпити в Пловдив, лично занася ръкописите в редакцията на социалдемократическото списание.

Отпечатването на тези рецензии безспорно окуражава младия автор. В неговите свенливи поетически трепети можем да доловим и ясните следи на пробуждащата се вяра. Той се опитва да подсили своята воля и упоритост, да надмогне терзанието и безпросветността. Показателно в това отношение е ранното стихотворение „Ще дойде ден“:

Ще дойде ден на светли тържества!
Ще дойде ден — та наште божества,
на правда и на благодост божествата,

ще зацаруват в наши беден край,
де злобно кръв пролива брат на брата,
де сълзи и стенанья нямат край!
Но дотогава си крепи духът,
не падай малодушно в своя път!

Обаче непрестанната борба с нищетата, търсенето на работа подкопават и без това доста крехкия организъм, появяват се признаците на „жълтата гостенка“ и Димитър Бояджиев отива на лечение за няколко месеца в Лъджене (Велинград). За неговата свръхчувствителност, за изострената му нервна система това е силен удар, който подхранва зараждащите се песимистични настроения, буди страх за неизлечимост.

Болезнените трепети на душата, която се мята в мрачна изнемога, са отразени в унинието, отпадналостта и пресекналите животворни извори на вярата. В „Уморен. . .“ поетът се пита: „Дали ще се усмихне нявга щастие и мен!“ В „Силует“ той е по-категоричен: „Незнайна тма пленила е духът — отраден лъч тя няма там да пусне.“

Преди да е изживял младостта, преди да е приел сериозните удари на съдбата, Димитър Бояджиев се поддава на тъжното настроение, сякаш покрусата, обзела неговите мечти, вече е неизлечима. Както деветнадесетгодишният Сергей Есенин пише в едно ранно свое стихотворение: „Я пришел на эту землю, чтоб скорей ее покинуть“, така и двадесет и една годишният наш автор в „Звуци“ долавя злокобния шепот на смъртта:

О, боже, радост в таз душа турни,
не давай блян за гроб да я обхване.

Чувствата в ранните му творби са доста променливи, непостоянни — ту грейва слънцето и в неговите гърди прониква „радостна и сладка нега“, „бликват светли, радостни мечти“, ту тревожно-безответният въпрос „О, кой създаде мойта орисия?“ гложди съзнанието, не му дава покой и той проклина своите „глухи жалби“. Вярно е, че за още неукрепналия поетически талант тези състояния са и мода, подражание на авторите, които го увличат. Силно е влиянието на С. Я. Надсон и Ф. И. Тютчев — лирици на нежното, мъчител-

но изживяване, на сантименталното съчувствие и нравствения патос. Димитър Бояджиев превежда отделни стихове от тях, пише „Копнеж“ по Тютчев, също така и други руски писатели, като Иван Бунин, Леонид Андреев, Иван С. Тургенев, даже младия Горки, са му близки и той представя отделни техни творби на български.

Проявите на младия автор, неговите съзерцателно-наивни, но искрени стихове привличат вниманието на Константин Величков, който следи културните прояви в своя роден град и с прозорливо око съзира една надежда за младата българска поезия в лицето на свенливия мълчалив момък. Чрез Велчо Т. Велчев, съдружник в издаваното от двамата сп. „Летописи“, той урежда бъдещият поет да се премести в столицата. Това става някъде в края на 1901 или началото на 1902 г.

Ранната подготовка и насъбраната култура, знаенето на езици насочват Бояджиев към Бюрото по печата при тогавашното Министерство на външните работи. Със своята акуратност и прецизна работа той бързо спечелва уважението на колегите си. Тъй като през 1903 г. цялото му семейство напуска Пазарджик и идва в столицата, поетът постъпва и като уредник на сп. „Летописи“. Доходите от двете места му дават възможност да облекчи тежкото материално положение, да има по-голяма свобода за писане. Работата в редакцията е от особено решаващо значение за творческото израстване и утвърждаване на младия автор. Под името Димитър Ивчев, както и подписани само с инициалите му, се публикуват в почти всяка книжка на „Летописи“ лирични творби и преведени от него произведения.

Той сътрудничи и в други издания, като списанията „Общо дело“ „Слънчоглед“ и „Съвременна мисъл“, а когато започва да излиза хумористичният вестник „Българан“, поради близкото си приятелство с неговите редактори Елин Пелин и Александър Божинов Димитър Бояджиев напечатва и няколко хумористични творби. През един немалък период за неговия къс живот — от 1903 до 1908 г. не излиза нищо. Това е времето, когато той е на работа в Българското търговско консулство в Марсилия. Стиховете, написани във Франция, се появяват по-късно, а последните му творби — едва след неговата смърт.

Някога, когато навлиза в света на прекрасното чрез своите изповеди, Димитър Бояджиев е таил надежди за нещо светло и хубаво, което личи от стихотворения като „Копнеж“, „Ще дойде ден“, „Пролет“, „Весело се слънцето усмихва“ и др. Под тънката, крехка корица на първите разочарования напират цветята на вярата. Все още небето на неговата поезия не е забулено от черните облаци на съмнението. Младежката чистота, с която навлиза в живота, не е загубила своята свежест и виталност. Той гледа напред „с дух трепетен и плах“, успява да се пребори с пристъпа на идващите песимистични вълни: „В безсмислица-хомот без полза врат не искам да затворя.“ („Едничка радост“). Сякаш някакво невидимо ангелско крило го приветствува и той е готов да го следва, търсейки здрава почва под краката си.

В приятелска среда, с намалени грижи за семейството, Димитър Бояджиев се е почувствувал спокоен, с укрепнал дух. В София той има възможност да общува с отбрана културна среда, негови близки другари са Елин Пелин, Димо Кърчев, Петър Нейков, Александър Божинов, Симеон Радев и други изтъкнати за времето си образовани люде, които не само го насърчават, но са и негова здрава опора срещу негодите на живота. Засилва се и неговото авторитетно влияние върху тях. При редактирането на „Българан“, макар и да не е активен участник в списването на вестника, поетът прави преценка за поместваните материали, точната му критическа дума тежи. Петър Нейков в своите спомени разказва по този повод: „Взискателен, но благосклонен. Всички се вслушваха в неговите съвети, дори самият Елин Пелин, когато четеше някои от своите популярни стихове. Ето как стана той признатият и любим предварителен критик на „Българан“, който предупреждаваше, внушаваше и понякога поправяше.“

Творческото присъствие вече го поставя в центъра на разговори, дискусии и срещи. Високата му фигура не се натрапва, но излъчва скрито обаяние, изпъква с финес и духовно изящество, дискретно привлича погледите. Лицето му се запомня и респектира. В литературните кръгове на времето навярно само Петко Ю. Тодоров би могъл да му бъде съперник в това отношение. Всички, които описват неговия външен образ, са категорични

за тънките линии на физическата красота, за нейната одухотвореност. Петко Росен го характеризира така: „Серафически нежен, благ и красив, всякъде тих и мъдър.“ Петър Нейков подчертава: „Такива тънки черти рядко съм срещал между сънародниците си.“ Симеон Радев също набляга на неговия „природен аристократизъм“.

Такъв е и портретът, който рисува и неговият най-близък другар Елин Пелин: „Тънка, изящна слаба фигура, приведен, с меки кестеняви бляскави коси, така хубаво пригладени, с чисто фино лице, с бадемови огнени очи, с мека брада на светец, миловидно кротко изражение. Нямаше жена или момиче, които да не му се любуваха, когато го виждаха. Всички го оприличаваха на Исуса.“

Като избраник се е движел този поет с вид на отшелник, предизвиквайки интерес и уважение със своя трагично-вглъбен вид. За кратко време той е присъствувал физически в българската поезия, но, както отбелязва К. Константинов, „остави след себе си тънкия успокоителен парфюм на някакво прекрасно, екзотично цвете“. Бялата му изящна ръка е изписвала нежни съкровени изповеди, когато в душата му са напирали дълбоки чувства, когато настроението е раздвижвало трепетните струни на лирата му. Затова не са много „изгубените бисери на неговата префинена поезия“ Но всяка изповед разкрива частица от този сложен драматичен свят.

Някаква невидима жестока сила го държи в подчинение и непреодолимо напрежение. Щом Бояджиев се опита да даде израз на светлото, смехът му преминава в беззвучно хлипане. Духът му е възторжен и неутолим, но люта отрова попарва всеки душевен изблик, всяко пламнало желание. Всеки „отраден лъч“ на очакване пада пленен от непрогонима тъма. Той задава трескави въпроси, негодувайки срещу своята мрачна орис, но никой не му отвръща. Напразни са усилията му към онова „кътче малко за мойто щастие“ на този божи свят. Неговата напрегната нервна система трудно може да издържи на всичко, което наблюдава около себе си.

В ранното си стихотворение „Октави“ Димитър Бояджиев внимателно разкрива това сложно вътрешно противоречие, което го кара да негодува и да се бори,

да надмогва самия себе си. Душевните рани на детството зейват отново, крушението на вярата в доброто е настъпило много рано, за да може да има някакво изцеление за в бъдеще. Много бързо бездушната действителност е обезсмислила всяка желана дейност и активната обществена ангажираност. Младият човек напразно копнее за свое място в живота, където да бъде полезен, той иска да отърси от себе си „надеждата безсмислена и празна, че ще да срещнеш най-подире ти сърца сред тая паплач безобразна, в кои екът световен да трепти!“

Можем само да се досещаме откъде е дошла тая меланхолия, която подкопава силите на неговите стремления. Защото, преди да е разтворил криле за полет, поетът вече се чувствава падащ над бездната. Мотивът за съмнението и недоверието е траен още в ранните изповеди на Димитър Бояджиев. Той е прозрял още с първите си крачки в живота бездушието и безразличието на околните и това подсилва нерадостната му участ. Той не дири съчувствие, него го стряска „гласът ехиден на съмненья черни“ Преди да изпита топлотата, вече се зазижда в студените стени на отчуждението и самотата. На неразбирането и враждата у другите поетът противопоставя своя пасивен индивидуализъм, загубвайки идейните си скрижали.

В стиховете на Д. Бояджиев са отразени сложни лутания, нравствено-философски проблеми. Но доста бързо той напуска обществената арена, признавайки своята безпомощност на воин. Душата му става истинско средоточие на тревожните конфликти, на изгарящата страст. Измъчват го вътрешните терзания, счита себе си за „жив мъртвец“, който напразно очаква милостив дар от съдбата. Преди да започне борбата, той е с победени плакарди, със свити знамена. Постепенно изолацията му се превръща в жестоко изтезание, и се чува вик: „Но, боже, де от себе да се скрия?!“

Индивидуализмът на поета е проникнат от нравствените терзания на неговата личност. Оттук идва и основната проблематика на цялата му поезия. Неговото духовно съвършенство, чистотата на мислите и мечтите му са окаляни „във тоз живот нерадостен и клет“ В своята позиция той не застъпва новото разбиране за ролята на поета в обществото. Веднъж отдръпнал се

от социалните противоречия, изгубил се в тъмата на неразрешимите вътрешни конфликти, Димитър Бояджиев започва сякаш да поетизира своето страдание и това естетизиране на болката сякаш му носи утеха. Станал пленник на „черна красота“ той обича и възхвалява нощта, която го приласкава и скрива от очите му дневния позор.

На грозотата, която все повече сковава неговите действия, той противопоставя нравствения идеализъм. Него го измъчва този „див свиреп въртеж“ навсякъде го преследва като призрак „тая паплач безобразна“. Гнепти го чувството, че все повече затъва „сред глупа глъч, сред срамна суета“, „в живота пуст и кален“ Като някакъв бял лебед Бояджиев се издига над всичко пошло, ефимерно, дребнаво, но търсеният пристан се отдалечава все повече и повече. Няма къде да се скрие от „улицата празношумна и мизерна“ Словото му добива неочаквани критически оттенъци, зазвучава полемично и осъждащо. Страдащият ясно визира суровата действителност, в която са погубени много светли идеали и похвалява неговата младост.

Но цялото това драматично, психологическо движение на мислите и чувствата не води към никакво призивно активизиращо действие, а кара поета да навлезе във вътрешния си мир, подсилва стремежа за самоусъвършенствуване и самоанализ. Философско-поетическите идеи на творчеството му са подчинени или на романтическия пантеизъм, разкрит в стихотворения като „Пролет“ „Весело се слънцето усмихва“ „Пурпурният запад угасна.“, „Край брега“ и др., или на порива към онзи „сиятелен блен“, който е доста смътен и неясен като обществено-историческа конкретност, като ръководещ идеал. Неговите истини са плод на духовно съзерцание, на субективен порив към нещо далечно, неосъществимо в реалния живот.

Ненамерил стабилна социална позиция в борбата срещу суровото грубо общество и неговите вълчи закони, Димитър Бояджиев копнее за интимна близост и топлина. Вярата в любовта сгръва неговото свръхчувствително сърце и той приема простата радост на обичта. Пее своите интимни песни с непосредственост и чистота — „Бяла нощ“, „Трепет“ Ведрината на

вълнението изпъква чрез свежата емоционалност.

В темата за любовта Димитър Бояджиев не налага огнения зной на любовното изживяване, трудно можем да усетим парещите изгарящи тръпки на страстта. Достатъчно е да вземем такива негови стихотворения като „Боязън“ „Измяна“, „Нощен блян“, „Самотност“. Любовта в тях е израз на дълбоко духовно изживяване. Дори когато поетът рисува желаната жена: „Ти спиш сега разнежена и мила, в постелката — съблазнителна и властна“, това не е стремеж да се разкрият интимните тайни, да се „оголи“ без свян любовният диалог, да се сведе общуването на двамата до нагона.

В признанията е отразена магията на обичта — възвишена и като че ли неземна, приказно красива и неповторима. Влюбеният е потънал в сладката притома на чувството, обладан от чистота и преклонение, изпълнено с музиката на божествен химн:

С дълбока нежност стискам ти ръцете,
целувам пръстите ти — и не знам
дали е диган на земята храм,
където тъй да любят боговете —
тъй както аз те любя, о, жена,
сияние във моята тъмнина.

„С дълбока нежност...“

Така както плененият от пламналата страст Микеланджело Буонароти в своя сонет шепне: „От вашето дихание се струят словата ми“, така и Димитър Бояджиев прави своето признание, обзет от неизразимо очарование и екстаз, надмогнал всичко земно и тленно, достигащ най-високите измерения на интимното сливане — духовното. Неговите любовни стихотворения са класически образец на платоническа еротика, какъвто в нашата поезия рядко е достиган. Ако трябва да сравняваме, те са близки само със серафическите пориви на Николай Лилиев или с чистите интимни трепети на Асен Разцветников.

В „Самотност“ любовното чувство се изповядва тихо, с шепот. Чрез него проникваме в най-скритите къчета на поетовата душа и откриваме, че тя е кристално чиста, възвишена и всеотдайна. Вълшебството на обич-

та носи такава прераждаща сила, че разтърсва изцяло. Думите падат като тонове от нежна мелодия, която не познава греховното. В сближаващия порив изпъква всепобеждаващата красота. Влюбените са намерили онова единение, в което тържествува всеотдайността.

Изповедта на поета е свързана не само с конкретната картина на изображението, тя характеризира основното у него, показва ярките черти на неговия образ, неповторимото в индивидуалността му:

Преданно скрий ме във прегръдките си топли,
о, моя скръбна, възхитителна жена:
така сърдечно приласкан, с прикрити вопли.
Аз тихо ще ти шъпна нейде как умира
в самотност неподена и в злочестина
една душа съзвучно-тъжна като лира...

Димитър Бояджиев е съумял от една интимна сцена да постигне нужното нравствено-емоционално обобщение. Той защитава правото на човека на щастие, искрената вяра в доброто, търси многоизмеримостта на интимните пориви.

Във висшия миг на чувствена наслада, когато от свръхнапрежението, изпълнило сетивата и емоциите, човешкото тяло изпада в безпомощност, са излишни всякакви празнословни обяснения, настава онова благословено мълчание, когато няма място за „думите, тъй бледни, тъй изтрити“, защото ласките и погледите говорят повече от всичко. Тази задъхана, зашеметяваща тишина в стиховете на лирика е предадена неотразимо силно, с елегична лекота и съвършено майсторство. Реалното и нереалното сякаш се преливат. Пластичността на стиха подсказва психологическото богатство на вълнението, цялото състояние на двамата влюбени дискретно е загатнато в условната форма на предположението — истина ли е всичко това, или е някакъв бленуван сън, който гали и замайва, като прелива линиите на любимия образ в един сладък мираж. В „Утеха“ детайлът с нежните мълчаливи устни на жената още повече подсилва внушението:

Устата ти, макар и трепетна, мълчи,
но ласки съкровени предполага. —

Бленувам те, неизразимо драга,
на близката интимност в топлите лъчи.

Аз знам, че в пламнали вълни ще гина,
душата ти ще диря плачущ, може би,
в боязън и копнене безгласно...

В интимния свят на Димитър Бояджиев намираме страстен хуманизъм. Чрез любовния порив той възхвалява не първичното, а духовната пречистеност на страстта, отразява целия драматизъм на нейната възраждаща сила, неизмеримото ѝ величие. Неизчерпаема е любовта със страданието и радостта, които носи, защото неизчерпаем е и самият човек с неговия копнеж към вечното и недостижимото. В сложната диалектика на чувствата поетът прозира необикновената мощ на постоянното търсачество и жаждата за откривателство, проявлението на неподозираната енергия, която тласка човека напред и го доближава до божественото.

Показателно в това отношение е неговата „Елегия“ — най-зрялата и дълбока творба в лириката му. Не случайно Гео Милев пише в „Кратка история на българската поезия“: „Димитър Бояджиев (1880—1911) внася в българската поезия психологическа дълбочина на елегията.“ Няма съмнение кое произведение е визирал при тази оценка известният поетически и критически маг. Ако е истина мнението, че всеки творец има едно произведение, в което най-цялостно е отразил своята идейна и духовна същност, висотата на таланта си, то това произведение за Димитър Бояджиев е „Елегия“. Всичко е така дълбоко премислено, синтезирано, че сякаш не е възможно и една дума да се размести. Константин Константинов си спомня, че Димчо Дебелянов е рецитирал тази творба с голямо вълнение.

„Елегия“ наистина е необикновена изповед. Драматичното напрежение, изпълнило всяка строфа, ми напомня Яворовата „Нощ“. В тази любовна песен Димитър Бояджиев осмисля своите трескави лутания, загубата на обществения идеал, рухването на копнежите и мечтите под ударите на живота. Стихотворението е своеобразен вътрешен диалог-отговор на посланието, изпратено от любимата. То съдържа в идейно-емоционалния си обхват много повече теми и проблеми, излиза от

тесните рамки на обикновените интимни желания, очертава с пълна сила трагичния силует на автора.

Разрешението на любовния конфликт няма да разреже „съдбовния“ възел, заплетен непреодолимо в живота. Страданието е подплатено с болка и гняв, парещи са задъханите слова на разкаянието. След невъзвратимите мигове на кратката радост е дошло изтрезняване и завинаги е нарушена хармонията на неговата душа. И последната надежда, че може да се постигне идеалното, да се излезе от грубата натрапчива действителност, която е в състояние да окаля и най-искрените и нежни трепети; е унищожена. Поетът е дирил отвъд чувствената наслада висотата на „оня сиятелен блен“, но отново е измамен. Неговите горчиви думи подчертават духовното стенание. Все по-черен мрак закрива светлите кръгозори, а страданието и безверието достигат най-ниските степени, до които жив човек е в състояние да достигне. В нашата поезия може би само в поемата „Двойник“ на Разцветников песимизмът е взел такива размери.

Елегичната мекота на стиха завладява постепенно, с нарастващия драматизъм на всяка следваща строфа. Още в началните редове на стихотворението поетът взема високите тонове, той е категоричен в своя отговор на това „писмо ридающе“: „Не радост си вече за мен, а страшен кошмар.“ Богатата нюансировка на емоционалното движение дава възможност да се почувствува целият прелом, под чийто натиск душата се гърчи и напразно търси изход. Вече няма връщане назад, няма сила, която може да го тласне към любимата. Трикратното отрицание още повече подсилва неговата категоричност. Това обикновено на пръв поглед, но така изразително димитърбойджиевско „не“ не е само някакъв отчаян жест, безразсъдна постъпка, за която човек може след това да се разкайва. Тук не се долавя пристъпът на она бурен гняв, който отнема разсъдък и води до умопомрачение.

Всичко в обяснението на поета е облъхнато от мекота и изящество, от благородство, присъщо на свръхемоционалните и чувствителните натури, които запазват своето достолепие и в най-драматичните мигове. Не грубият порив на мъжкото самолюбие ръководи влюбения в неговото последно „сбогом“ Конфликтът е много по-

дълбок и сложен и това е показано ясно и недвусмислено:

Не моята обич, а нещо огромно и властно
с последна милувка те гали в привечерни здрач,
п сбогом си взема, и никога вече тъй страстно
не ще да трепери душата ти в мъка и плач.

Не весели срещи, цветя и усмивки любезни
в самотност върховно жестока ний двама скърбим:
със радости млади, тъй светли и тъй безвъзмездни,
пожарът на нашата жажда не бе утолим.

Велик бе миражът, над нас що премина тържествен.
Не обич то беше, а оня сиятелен блен,
що всеки очаква на устни със химън приветствен
и в празна надежда дочаква последния си ден.

Завършващият въпрос във финала на творбата идва не толкова да постави замлъкващия акорд на драмата, а за да покаже, че нищо не може да я разреши.

В трагедията на поета присъствува тази жена, която като прочутата „Незнакомка“ на Блок остава една загадка, една тайна — и за неговите близки, и за неговите изследователи. След гибелта редица предположения за фаталния жест се свързват изключително с интимния свят, с любовта, прекършила жизнените сили на влюбения. Даже Елин Пелин в прочувствената си къса статия „Едно сърце, младо изгоряло“ през сълзи съобщава, че Димитър Бояджиев „умря, поразен от мистерията на една фатална любов“. А в меланхоличната натура на този творец, в скръбните му признания и упованието в смъртта друг автор вижда „психологическа проблема“

Ще бъде доста наивно и неправдоподобно да смятаме, че драмата на Димитър Бояджиев е причинена от нещастната връзка, че той е жертва на някаква неизлечима болест, засегнала неговата психика. Много вярно е наблюдението на Томас Ман в статията му за Шопенхауер, че „оптимизмът и песимизмът, положителното или отрицателното отношение към живота нямат нищо общо със здравето и болестта. Здравето и болестта трябва да се използват като критерии с голяма пред-

пазливост, когато преценяваме духовността на човека, те са биологични понятия, а човешката природа не се изчерпва само с биологичното.“

Трезво и мъчително поетът посреща крушението на своята вяра. Той е виждал постоянно лъжата и порока, развенчаването на най-светлите си идеали. Убийствената ирония на околните, мрачният маскарад на празни страсти и безволие, лицемерието и задушавашата тъпота на нашата изостанала действителност са го затагали в черните прегръдки на безизходицата. И годините, преживени в Марсилия, в чужд духовен климат, го сблъскват с друго общество, което също преследва поетите. Димитър Бояджиев познава представителите на френския символизъм, които безспорно му влияят, но той осъзнава и тяхната трагедия. Буржоазното самодоволство и парвенющина се оказват по-силни от отчаяните протести и духовното бунтарство на Бодлер, Верлен, Рембо, Маларме.

Никакви идейни скрижали не могат да надмогнат равнодушието, студенината, жаждата за печалби. Напразно се е свивало неговото сърце в „тоя страшен град — на всичките пороци друм“, където историята е оставила дълбоки дири. Вече никакъв мираж не е могъл да го плени пред убийствените истини, които животът му поднася. Социалното безправие на бедните постоянно му е напомняло неговото детство, първите години на унижение, заболяването и страха, че може да загуби завинаги възможността да живее нормално като другите. Неразрешимият конфликт на най-големите френски поети с обществото го е връщал към нашите условия, където жестоките нрави са измъчвали не малко интелектуалци, посветили се на изкуството, готови да носят тежкия кръст на своята Голгота.

Стихотворението „Марсилия“ е най-автентичният документ за драмата на Димитър Бояджиев и нищо не може да го опровергае. То представлява една лирическа психограма, очертава подготовката за онова решение, което честният и безкомпромисен поет не би могъл да не вземе. Отчуждил се от всичко, той не може да намери нужната му опора. За него е кошунство тепърва да се пригажда към нрави и взаимоотношения, които са му съвършено чужди. Залутан в уличния шум на този космополитичен град, сред гмеж на страсти и

див егоизъм, той е пришълец от друг свят и всичко го наранява до кръв. Неговата изповед напират спонтанно, тя е вик, който, уви! няма да бъде чул от никого:

Аз бях преситен тоя ден на всички страсти.
Аз мислех всички скърби и веселия притворни —
и без надежда някой братски да ме приюти,
кръстосвах бледен улиците тъжни и позорни,
сред ледно равнодушие изгубен като в бездна.
Животът ми се струваше тогаз почти като порок,
а моята душа така нелепо безполезна,
че мисълта за смърт ме блазнеше кат блян висок.

В едно от предишните си стихотворения Димитър Бояджиев беше писал: „Тежат ми на душата, вкаменени, миражите на блян осуетен“ а ето че сега сред тая infernalна картина се явява отново блян. Това е смъртта.

В последните изповеди — „Сподавен вик“ и „Вечерен трепет“ напират узрялото решение, поетът живее с мисълта за „моя час уречен“ Художественото майсторство и тук е постигнато с емоционална действеност и безупречна форма на стиха. Първата строфа на „Сподавен вик“ поражда с дълбоката мисъл, с подтекста, внушен чрез толкова пестеливи средства, без нито един глагол. Никакво движение, сякаш дъхът е застинал, ударите на сърцето са секнали — една крачка и следва небитието:

Тъмница — денът,
провала — ношта.
Сред пътя без път
и Крез — в нищета...

Не познавам друг поет, който с такъв финес да е показал вечерната картина на големия град, разтърсван от драмата на десетки съдби. Някаква ужасяваща тръпка преминава през нас, когато четем това описание, усещайки неговото емоционално внушение: „Вечерта линее бавно над стрехите, бледна и прозрачна.“

Изгубил сетни сили, безпомощен да се бори с неправдата и злото, Димитър Бояджиев достига „гневната разплата“ с най-високата цена — своя живот. В пред-

говора към неговата първа и единствена книга, издадена шестнадесет години след фаталния изстрел през 1927 г., Елин Пелин разказва за онзи тежък юлски следобед през 1911 г., когато малкото приятели погребват погиналия нежен, проникновен лирик, чието име ще постави началото на един мрачен мартиролог — на самоубилите се поети. Едва навършил тридесет години, той приключва своя земен път — кратък, но изразителен. И досега продължаваме да събираме „изгубените бисери“, които той остави, и да се прекланяме пред тяхната чистота. Защото, преди да изгори, преди да напусне земята, като Протей, бога на превъплъщението, той се беше прелял в своите недопети песни.

ДОБРОВОЛНИЯТ ПЛЕННИК НА КРАСОТАТА

Когато през 1906 и 1907 година в издания като „Съвременност“, „Из нов път“, „Българска сбирка“ се появяват „На таз, която в нощи мълчаливи“, „Когато вишните цъфтяха“, „Малинен дъх разпръсват твоите устни“ от цикъла „Посвещение“, „Копнежи“, „Смърт“, „Отдих“, „Полет“ и др., техният автор е вече двадесетгодишен. Макар и в някои от стихотворенията да се долавя влиянието на Пенчо Славейков или Хайнрих Хайне, те издават несъмнен лирически дар. Емоционалното възбуждане откроява нежност и чувствителност, тъга и мечтателност. Плахи са желанията към бъдното:

Самин загледан в небесата,
звездите огнени следя,
и в техний рой, с копнеж в душата,
аз търся своята звезда.

И блян ме сладостен люлее
за оня лучезарен край,
де вечно щастие владее,
де вечна красота сияй.

Младежът, който е публикувал първите си изповеди, е все още неизвестен. Той е дошъл в София от провинцията, неотдавна е завършил Първа мъжка гимназия с отличен успех и прави отчаяни опити да се запише да следва право в Софийския университет, тъй като е в тежко материално положение. Обитаващ таванската стая на третокласен хотел, вместо пари от родния си край е получил само „удостоверение за бедност“. Но този бедняк е от царския род на поетите и неговото име е Димчо Дебелянов.

Сред столичната бохема той попада, след като е преживял трудни и бедни години. През ранното детство в родния си дом в Копривщица е познал благополучието и сигурността, но след смъртта на бащата многобройната челяд на Дебелянови се разпръсва и майката заедно с най-малкия си син разчита на подкрепата на по-големите си деца, затова двамата живеят известно време в Пловдив и Ихтиман. Като ученик Димчо Дебелянов започва да пише стихове, живо се интересува от литературата. Издънка на занаятчийски род, той се вълнува от проблемите на духа, него го пленява изкуството на словото. Стиховете му постепенно го налагат като изящен лирик и както и да се опитваме да обясним загадката на неговото появяване в нашата поезия, трудно бихме могли да стигнем до пълната истина. Може би Стефан Цвайг има своите основания, когато възкликва: „Кой може да посочи произхода на един поет, на този неразбираемо странен човек, у когото старият хилядогодишен език възкръсва повторно, като че не е бил бръщолевен от милиони уста и смилан от милиони букви, докато дойде той, този единствен, който гледа на всички създадени и създаващи неща със своя учудващ, оцветяващ като утринна зора поглед? Не, никога със земни причини не може да се обясни как посред хиляди невзрачни човешки същества винаги само един става поет.“

Подобно удивление сред близки и приятели е предизвикал и този безпаричен мечтател, когато те са почувствували неговата необикновеност, своеобразието на чертите на характера му, неговата упорита влюбеност в литературата. Сестра му Мария Дебелянова-Григорова, към която е изпитвал сърдечна привързаност, е нарисувала външния му портрет: „Димчо беше висок, плещест, с изправена снага. Никога той не наведе глава — все вдигната нагоре я държеше. Косата му беше русокестенява, леко къдрава — на вълни. Брада си пусна като студент — тя беше „рижа“, русочервеникава; на фронта през 1916 година я беше обръснал. Очите му бяха светлосиви, без тъга. Когато се замисляше, стиснеше зъби. Към външността си беше небрежен. Но когато имаше възможност — обичаше да се облече. Носеше черна велурена шапка с широки поли.“ Людмил Стоянов, с когото Дебелянов се среща в 1908 година и оста-

ва близък до своята гибел, допълва това описание: „Глава на сатир, с жълтеникава брада и неравен сократовски нос, с иронична усмивка на тънките устни.“ Също така той отбелязва, че е бил „силен физически“, „мускулите му внушаваха уважение и ръката му бе тежка като камък“.

Но както се случва понякога — зад външната грубост и сила се крие душевна изтънченост, свръхчувствителност, богата емоционалност. Мненията за неговата личност и характер издават необикновената му природа, показват, че много от чертите му го открояват сред останалите. Мария Дебелянова-Григорова изтъква: „В частния си живот Димчо беше много весел.“ Николай Лилиев, най-добрият му приятел, го нарича „сърцето на всяка компания“, но отбелязва: „Срещал съм малцина българи като Дебелянов — открити в своите мнения. Тая негова откровеност често му създаваше врагове.“ По-подробна е характеристиката на Константин Константинов: „Той цял беше в импулси, в порив, шеговит, понякога хаплив, неотразимо увлекателен събеседник, категоричен, разбира се, в преценките си, както е винаги на тая възраст, безусловно честен и откровен дори с риск да стане неприятен. Той обичаше веселбите, приятелските гуляи и тогава биваше неизчерпаемо духовит и остроезичен.“ Димитър Подвързачов — Бащата, както са го кръстили другарите му, макар че разликата във възрастта е минимална — казва: „Той беше по природа кротък и обичлив момък.“ Интересно е наблюдението на Владимир Русалиев, един от неговите биографи: „Често менеше настроенията си. Понякога биваше мрачен и тогава губеше вяра във всичко.“

Истинският възторг на своята компания обаче Дебелянов спечелва с таланта си, с голямата си начетеност и култура. Лилиев, който сам е един от най-ерудираните ни поети, забелязва: „Обичаше да чете, да чете „до замайване“ — и обобщава своята оценка: „Четеше много. Пишеше и рецитираше чужди и наши поети. Живееше само с поезия, макар и да беше винаги зает и с държавна служба, коректорство, преводи, репортьорство.“ Христо Цанков-Дерижан си го спомня така: „Почти винаги весел — и непрекъснато декламираше руски и френски стихове.“ Журналистът Йордан Мечкаров, свидетел на много моменти от Дебеляновия живот, съ-

що е категоричен: „Литературата, преди всичко поезията, той обичаше най-много и над всичко. Това беше неговото царство, в което той бе неограничен владетел.“ И Людмил Стоянов потвърждава: „Живееше с литературните интереси на своето време.“

Но съдбата не е никак благосклонна към този поклонник на музите, твърде скъпернически е определила тя неговия земен дял. Сякаш за да го направи свой избраник, подлага постоянно на изпитание неговата свръхчувствителна душа, изправя го непрекъснато пред несигурността и неизвестното. Недоимъкът и мизерията отрано са го лишили от радостта и безгрижието. Някогашният ученик от Пловдивската мъжка гимназия ще напише в един от най-хубавите си сонети:

Как бяха скръбни моите детски дни.
О, колко много сълзи спотаени.
Тук първи път се моя взор стъмни
и безпощадна буря сви над мене.

Тук първи път чух възглас: — Престани
да вярваш и да дириш — забранен е
на любовта плодът — и в зли страни
мечтите ти навек ще бъдат пленни.

Това е и равносметка, и зло пророчество. Още с първите два стиха на „Пловдив“ Дебелянов е разкрил горчивата си сирашка участ. Поетическата изповед и реалността намират пълно покритие. Удивително е въздействието на авторовото признание, направено така неупинудено и с такава художествена простота. Мотивът на спомена, основен в стихотворението, получава много по-богата трактовка. Между някогашните пловдивски дни и новото положение няма никаква разлика. Затова и мрачното настроение надделява:

И толкоз черни мисли ми тежат,
че аз не искам нищо да си спомна.

В София бедният момък ще поведе всеотдайно борбата за своето съществуване, решен да отстоява духовната си независимост, да влезе в двуборство с мрачните сили на живота. Идеалист и мечтател, с романтиче-

ски ентузиазъм той иска да брани светлите си и чисти блянове. И с устременост, граничеща с безумството на Дон Кихот, Дебелянов се втурва напред. В неговото дръзновение пулсира енергията на волната мисъл, на богатото чувство. Но сякаш инстинктивно той е долавял угрозата над своя полет „от мръсния лик на суетност вседневна“. Първото десетилетие на ХХ век не обещава нищо добро нито за младия автор, нито за неговите предшественици и учители: Той ще бъде свидетел и на изгнаническата смърт на Пенчо Славейков, и на скандалната драма на Яворов, а така също и на трагичния край на Димитър Бояджиев. Колко сполучливо Константин Константинов е определил този кратък период, в който Дебеляновият талант кълни и търси своето призвание: „Времето от 1906 до 1915 година. То беше залезът на един дълъг, идилично кротък ден, ден, унесен сам в своята поетична агония, но в разточителния блясък на който вече се сгъстяваха зловещи предчувствия.“ И по-нататък: „Неговият образ се рее над две епохи — закъснял за едната и подранил за другата, — отреден да свърже двете, без да намери място за себе си.“

Тези фатални десетина-петнадесет години до Първата световна война и победата на Великия октомври са твърде изтощителни за творците. В тях няма исторически кипеж, революционен размах, който да даде простор на въображението, както ще стане по-късно. Истинският стоицизъм е морален, той изисква максимално духовно-нравствено напрежение, мъчителна воля за съхраняване на вътрешната чистота, за опазване на идеалите и мечтите от еснафското самодоволство и байганьовската безскрупулност. Дълбокото упование за твореца е светът на душата, спасението е възможно само чрез бягството от реалността и търсенето на чистата красота.

Съзряването на Димчо Дебелянов съвпада с втория период от Яворовата поезия, с увлеченията по символизма и другите модерни течения в руската и западноевропейската литература. Това е времето, когато за младите творци авторитетът на Иван Вазов е разколан и много от тях се прекланят пред Пенчо Славейков и неговата жреческа личност. Ето как обяснява този пиетет Людмил Стоянов като съвременник и участник

в литературния живот: „Отричайки Вазова и борејки се срещу неговото пагубно влияние, ние намираме точка на опора в Пенчо Славейков, но не както за мнозинството, поради проповедите на д-р Кр. Кръстев, а поради лични, особени, само нам познати съображения. За нас и тогава той не бе поет в истинския смисъл на думата, но той бе личност и борец, с каквито животът бе извънредно беден.“

Отделни оценки на Дебелянов очертават неговите естетически разбирания и предпочитания, издават влиянието на символизма и нашумелите му представители. За стихосбирката „Под гръма на победите“ на Вазов той пише: „Езикът, на който е написана книгата, е стар и слаб за наше време. Стихът не носи нищо ново дори за самия автор. Изплитането и сплитането на отделните размерни редове не поразява дори и своята естественост, защото не се съчетава с изящество. За сизелировка на фразата и за елементарна дори музикалност и дума не може да става.“ И завършва: „Лъха на старомодност и наивност.“ За стиховете пък на Стоян Михайловски, публикувани в сп. „Българска сбирка“, отбелязва, че „грапавият и недотеслен език е отнел много от силата и яснотата“

По друг начин Дебелянов изразява отношението си към П. П. Славейков, като му посвещава стихотворенията „На Пенчо Славейков“ и „Самотници“, подготвя доклад за творчеството му, публикува статията „Робската неволя и П (енчо)-Славейковата песен“ За него Славейков е „певец на прекипели преживявания“, „художник и мъдрец, отколкото поет“. Разглежда стихотворенията му „Успокоений“, „Сърце на сърцата“, „Сянката на свръхчовека“, „Микеланджело“ написани под влияние на ницшеанските идеи и посветени на духовните водачи на човечеството, като посочва, че в тях авторът им е „най-силен като епик“ „най-вещ като художник“ Той е пресъздал великите образи, изразявайки „най-странните мъки, които изпитват те“, „онези моменти из техния живот, когато душата им сгивва под бурно накупелите мъки или пък се възражда за мирен живот“. Изтъкнато е също така, че „всичко става нощем и тъмнината на нощта иде да удвои тъмнината, набрана в душата на героя“ Като възпява Ленау, Бетховен и др., Славейков изпъква като „вещ психолог поет

и като рядък художник, способен да облече в образи и най-тънки и недоловими чувства, и най-отвлечени идеи“.

В заключение на своите оценки, като подчертава, че Славейков е привърженик на принципа „изкуство за самото изкуство“ Дебелянов обобщава: „Той е поет в повечето случаи на лични чувства, а не на обществени, какъвто е Ботев, Вазов в много стихотворения и др.“ Другаде — в отзив за „Спомени за Пенча Славейков“ от Й. Маринополски, отпечатани в сп. „Съвременна мисъл“ той отново засяга това свое разбиране за личното и общественото в поведението на твореца, за ангажираността на неговата позиция и пояснява, че „Ботев и Алека са вече далече надживени и не могат да служат за образец на ония, които идат“ те са били „преди всичко борци за свобода“, а „днес писателят у нас си има особено място и борбата „за правда и за свобода“ е пренесена на друг терен“ Отвратен от политически нрави, Дебелянов разбира сериозното творчество като израз на духовно-философските вълнения на личността, чужда на врявата на деня, далеч от социалните борби. Под влияние на „Тъй рече Заратустра“ от Фр. Ницше, а така също и на естетическите програми на руските и френските символисти, той възприема тяхното индивидуалистическо бунтарство и непримиримост, но остава чужд на крайностите на ницшеанството и идеята за свръхчовека. Честен и безкористен, въпреки своите лутания, поетът не изневерява на своя хуманизъм, остава близък на човешките болки и страдания.

За широките му интереси, за стремежа му да бъде в крак с новите тенденции в поезията говори интервюто, дадено за в. „Вечерна поща“ и публикувано в рубриката „Лъх от Парнас“ Дебелянов изповядва: „През последните месеци опитвах да чета някои от новите френски поети. Видях, че те и когато са малко познати, могат да бъдат възторжено обичани.“ В статията „Жан Мореас“ изтъква, че харесва у френския символист „стремежът му към крайния предел в изтънчеността на формата и красотата на съдържанието“, за книгата му „Станси“ отбелязва, че това е „сборник от малки, повечето две или трикуплетни стихотворения, в които изразените чувства са най-естествени, езикът богат, но не претрупан, а стихът почти недостижим по своята

простота, звучност и заключеност.“ Когато Н. Лилив му известява от Париж за смъртта на Мореас, Дебелянов му отговаря, като се оплаква, че написаната по този повод статия от него още не излиза, защото „малката България с малките си редактори и вестници няма може да се интересува от смъртта на такива великани“

Богатата му литературна култура личи по цитираните автори в неговите писма: Пол Верлен и Хайнрих Хайне, Ф. Тютчев, Фьодор Сологуб и Константин Балмонт. От Лилиев иска „някои от руските поети, освен Бунина, защото го четох, и Белий, защото го имам“ Снабдява се от Париж с книги на М. Метерлинк, А. Мюрже, О. Уайлд. По преводи чете У Уитман и Е. По, търси произведенията на Райнер Мария Рилке и Жорж Адам, следи списание „Меркюр дьо Франс“ . . . От френски превежда стихове от Жан Мореас, сборника с разкази „Изворът на света Клара“ от А. Франс, романа „Афродита“ от П. Луис, творби на холандския писател Мултатули, а от руски „Ричард III“ от Шекспир.

Много от мотивите и настроенятията на любимите му поети са му познати и близки. В „Моето бохемство“ на Артур Рембо го пленява чувството за самота и нищета, което сам изпитва многократно:

С помръзнали ръце във джобове съдрани,
с износено палто — вехтарски идеал,
о, Музо, бродех аз, най-верен твой васал,
под небесата във с мечти недомечтани!

В „Спи градът“ Дебелянов с болка ще напише:

Спи градът в безшумните тъми.
На нощта неверна верен син,
бродя аз бездомен и самин —
а дъждът ръми, ръми, ръми. . .

Трепнали край черните стени,
стъпките размерено кънтят
и след мен невидими вървят
жалби за преминалите дни.

Язвително-горчивите признания на Шарл Бодлер докосват неговите лични проблеми, неизлечимите горестни терзания на душата му. Той също, подобно на големия френски поет, е „отяготен от мрака на земния живот“, вижда „земята нечиста, в мрак скована“ и би могъл по същия начин да каже:

Аз знам — страданието е онзи път единствен,
който духът извежда от ад и тъмнина;
знам — трябва да изкупя своя венец тайнствен
чрез мъките на всички сърца и времена.

Склонен е да извика както Бодлер в „Подем“: „Мой дух, ти плуваш към светове незрими...“, защото като него е почувствувал цялата студенина и бездушие на големия столичен град: „О, град, шумиш, гъмжиш край нас със оргии ужасни, до болка утънчил без срам и страст, и грях“ („Слепци“). Разочарованието, раздвоеното изпълват изповедите на автора на „Цветя на злото“ Този изтънчен естет открива „днес друга красота във древност непозната: очи болезнени, линеещи лица от вехнещи мечти, от язви във сърца!“ („Обичам голий век. .) и затова във „Вечерна хармония“ мъката обсебва цялото му същество:

Скрити вопли сред пустош обширна и зла
спомнят радост, що нявга през сън е била!

Та нали по-късно и Дебелянов ще въздъхне безутешно в една от най-хубавите си елегии:

О, скрити вопли на печален странник,
напрасно спомнил майка и родина!

Отчуждението и безизходицата, бездушието на околните, шумната суета и духовното тление го карат в минути на тъжен размисъл да си спомни за стихотворението „Печал“ на Пол Верлен:

Аз виждам смутен — животът пак там
минава мирно —
и сякаш към мен градът долу там
мълви безспирно:

„Каж ми ти сам, о, плачещ в тъга
сега без радост,
що стори ти сам, о, плачещ в тъга,
със своята младост?“

Почувствувал мъката и горчивината на духовните си събратя, Димчо Дебелянов сам трябва да прави отчаяни опити да заглуши мрачните си песимистични настроения, да търси излаз от затворения кръг, в който животът непрекъснато го държи. Записал се да учи в Софийския университет, той постоянно изпитва грижата за утрешния ден поради тежкото си материално положение и започва да работи, за да се издържа. Назначават го като чиновник в метеорологичната станция, после стенограф в Народното събрание и общината, известно време е бил и репортер и коректор във вестниците „Ден“ и „Балканска трибуна“, администратор на в. „Вардар“, след това докладчик в Сметната палата. Неуспешно се оказва явяването му на конкурс за следване в Париж, където е бил вече стипендиант неговият приятел Николай Лилиев — класирането станало не според показаните знания, а по азбучен ред, така станало, за да бъде изпратен кандидатът, предпочетен от комисията.

Неговите писма до Николай Лилиев, до сестра му Мария Дебелянова-Григорова и до някои от приятелите му отразяват люшканията между безверието и надеждата, между желанието да расте и се утвърждава и апатията, меланхолията, губенето на вяра и кураж. В значителна степен признанията на Дебелянов отразяват духовната драма на цялото му поколение. И в стиховете на Н. Лилиев и Д. Подвързачов, на Д. Бояджиев и Л. Стоянов, в прозата на Н. Райнов, Г. Райчев, К. Константинов и др. личи разколебаването, засилващото се противоречие между личността и обществото, губенето на опората, долавя се интеллигентската слабост. Чистите и светли пориви и мечти погиват, действителността смазва всеки опит за културен подем. Парвенющината, бакалската пресметливост, буржоазното самодоволство обричат духовните първенци на нацията ни на гибел.

В едно от писмата си до своя приятел в Париж Дебелянов пише: „Ден из ден умирам като човек, защото

глупея, издребнявам и оставам назад във всяко отношение. Ще дойдат може би дни, когато аз ще вдъхна свободно, но няма ли да видя още в първия им час, че тия сили не са били само спрени, а завинаги похабени.“ И възкликва сам неможеш да отговори на въпросите си: „Николай, Николай, защо ние всичките се уплитаме във въпроси лесно разрешими, а за нас страшни като смърт? Да не знаеш къде си, всеки ден да се изправяш пред конфликти със самия себе си и вместо гордостта, че живееш малко по-висш духовен живот, да изпитваш самопрезрението на безволния?“ Как откровено е открял своята „святая святих“ този изящен майстор на българската лирика, с каква точност е разкрил истинското положение, в което се намира. Как се мята като риба на сухо „тая свръхчувствителна натура“ (К. Константинов) в задухата на своето време и никъде не може да намери изход.

С апостолска обреченост Дебелянов гледа на своето литературно призвание, него издига той в култ и иска да му служи предано и всеотдайно. Взискателен е както към другите, така и към самия себе си, стреми се да бъде безкомпромисен и чужд на конюнктурата. Той се самоосъжда за участието си в конкурса за приветствена песен по случай Славянския събор в София през 1910 година, като съобщава в писмо: „Съблазнен от премията, 80 лева, аз плюх на всеки срам, проституирах със себе си и предложих свое съчинение.“ По-късно, когато е получил покана (отправена и до Н. Лилиев) за написване на „химн за княгините“ и „песен за посрещането на храбреците“, той му съобщава: „Каква идиотщина!... Услугата, сторена на другаря по съдба, винаги ми е била приятна, но сега тя ме унижава, както тая, която сега искат от мене, аз мога само да плюя и да отмина без отговор.“ Така честен е бил в своите мисли и дела Алеко Константинов, станал жертва на беззаконието и политическата партизанщина. Дебелянов е негов истински следовник.

Той се вълнува за личното му творчество, както и за развитието на другите, следи вестници и списания, възторгва се или се възмущава от слабите и безлики произведения. До Лилиев пише: „В нашата „литература“ има много неща нови, но нищо по-значително.“ Другаде повтаря: „Из родната ни литература почти нищо

ново няма.“ Надсмива се на публикациите на автори като Хр. Ц. Дерижан, Ив. Ст. Андрейчин, Хр. Борина. Не му допада Страшимировото сп. „Наблюдател“ Критичен е към цикъла „Звезди“ на Ем. Попдимитров в сп. „Художник“ Гневно осъжда стиховете на Димитър Бабев в „Земеделска мисъл“ написани без вдъхновение, без художествено откритие.

Друго е отношението към П. К. Яворов. Някои от публикуваните му стихотворения той оценява високо: „Сафо“ е дивно хубаво стихотворение“ или „Слова“ и „В часът на синята мъгла“ — повече от скъпоценни. Във второто, „В часът на синята мъгла“, има изразът: „Живот и смърт се разминават всеки час.“ Пак в писмо до Н. Лилиев обяснява: „Яворов издаде вече своите летежи — утре вдругиден ще ги взема и ще ти ги пратя веднага. Ще ти пратя също и второто издание (преди 2—3 год.) на „Стихотворения“, за да видиш, както аз вече видях, как работи Яворов, какво е оставил в новото издание, какво е изхвърлил и какво е изменил.“ Не е трудно да се почувствува как е зрял Дебеляновият талант, как е школувал той при чуждестранните и нашите майстори на словото. Вроденото естетическо чувство се е шлифовало бавно, но сигурно, неговата дарба след 1910 година наистина разцъфтява и той създава блестящите си стихове, оставили името му безсмъртно.

Но него го съпътствува вечно недоволство от себе си и другите, той постоянно се съмнява в постигнатото, иска още и още по пътя на съвършенството. Понякога вътрешните противоречия вземат връх, напразни изглеждат досегашните усилия, съмненията нарастват: „Аз бих могъл по-лесно да се примирявам и да намеря и по-широко да разтворя душата си за смеха и безгрижието, но ето че ми пречат на всяка стъпка хиляди дребнавости, материална несигурност и незадоволеност например, неувереност в себе си вследствие само на нея, и понякога ми се струва, че приличам на онзи нищий у Тютчева, който край градината на светлината и безоблачната наслада „бредет по жаркой мостовой“ и отдалеч гледа как „фонтан на воздухе овись“. Изправен на кръстопът, Дебелянов обобщава: „И се влача без охота да живея, но и без сила да затворя прозорците, които гледат към живота.“

В такива минути на тежък размисъл, на духовна депресия се е родила и неговата „Черна песен“. В нея той е отразил истинската си същност — без притворство, без литературна украса, каквато е всъщност и цялата му лирика. Поетът е изразил цялата сложност на своя духовен мир, постоянните сблъсъци между желанията му и действителността, онова необяснимо раздвоение, поставило отпечатък върху целия му земен път. Както Франсоа Вийон в своята „Балада“ е дал израз на тежкото мъчително положение: „На всички съм любим, извергнат съм отвред!“, така и Дебелянов е уловил тънките нюанси на житейските контрасти:

Аз умирам и светло се раждам —
разнолика, нестройна душа,
през деня неуморно изграждам,
през нощта без пощада руша.

Призова ли дни светло-смирени,
гръмват бури над тъмно море,
а подиря ли буря — край мене
всеки вопъл и ропот замре,

За зора огнеструйна копнея,
а слепи ме с лъчите си тя,
в пролетта като в есен аз крея,
в есента като в пролет цъфтя.

Антитетичната конструкция на всяка строфа дава възможност да се почувствува по-ярко и убедително вътрешното изживяване, да се открие чупливата линия на емоции и страсти. В последната строфа се налага обобщението за авторовата участ:

На безстрастното време в неспира
гасне мълком живот неживян
и плачът ми за пристан умира,
низ велика пустиня развян.

Така извън каноните на символистическата школа или литературната мода Дебелянов създава своята поезия. Той изповядва личните си болки и неволи, споделя неудачите и безпътицата, породени от жестоките

закопи на капиталистическото развитие, от разминаването между идеала и реалността. Колко блиско до неговото разбиране са думите на Едгар По: „Пълна сигурност има само в мечтите.“

В мигове на върховно психическо и интелектуално напрежение Дебелянов се е блъскал като птица в клетка, подобно на Шекспировия Хамлет се е заплитал във все по-главоломните въпроси на времето. Той се чувства затворен „като воин в тъмница“ и желанието му „да развържеш десница в гняв безумно-свещен“ остава неизпълнено. В стихотворението си „Миг“ е показал обществено-нравствения смисъл на своето вътрешно терзание — попаднал „самин из тълпата огромна“ вижда, че „мъжете там хилави воители бяха, жените — отвъргнати, неми сирени.“ Разочарованието и покрусата изместват трепетното очакване, че ще настъпи промяната, ще се сбъдне щастливият сън, ще бъде разгадана извечната тайна за смисъла на човека и неговото съществуване:

Напразно, уви! — Невъзпламнал угасна
великият миг на великото чудо,
нов суетен стрем из тълпата ме тласна,
мечтата смени безпощадна пробуда —
и ропот, и смях в тишината нахлуха...
„Пиян е, безумен е!“ — някой прошушна...
Аз станах. — Небето бе празно и глухо...
Аз плачех. — Тълпата бе бледно-бездушна.

Цялото стихотворение е облъхнато с яворовски драматизъм. Социално-философската подплата показва в нова светлина търсенията на Дебелянов, обогатяването на неговия идейно-емоционален свят. Мотивът за гордата неразбрана личност подсилва бунтарските настроения, издава тенденцията за надмогване на романтичката визия и вглеждане в реалността с широко отворени очи. Многократно, и в други свои творби, поетът издава своята жажда за близост и топлота, тук се крие неговият хуманистичен порив, че въпреки разочарованията ще намери отклик и съчувствие. Чрез спомена той се връща в родната Копривщица, жадува нейния благ покой и майчиния лик.

Условно-метафоричната форма на елегията „Да се

завърнеш в бащината къща“ подсилва интимно-емоционалното внушение. Основното тъжно настроение е преплетено с радостта на възможната среща, с вълненията, породени от тихия копнеж по дом и семейство. Вечерната картина е обикната от този син на нощта и тя хармонира на елегичното чувство. Образът на майката придава на цялото стихотворение емоционално-нравствена широта, асоциира с най-свидните и съкровени трепети, издава и синовната привързаност, и синовното разкаяние. Притчата за блудния син тук е намерила живо реалистично превъплъщение:

Да те пресрещне старата на прага
и сложил чело на безсижно рамо,
да чезнеш в нейната усмивка блага
и дълго да повтаряш: мамо, мамо...
Смирено влязъл в стаята позната,
последна твоя пристан и заслона,
да шъпнеш тихи думи в тишината,
впил морен поглед в старата икона:
аз дойдох да дочакам мирен заник,
че мойто слънце своя път измениа...

Преклонението пред майката у Дебелянов е изстрадано. Останал без баща, той с нея обикаля чуждите домове, тя го защитава от нападите, вярва в неговите възможности и търси начин да го насърчи да учи, да расте. Интересно е свидетелството на брата на поета Иван Дебелянов: „Майка ни по никоя начин не се съгласяваше Димчо да напусне училището и да потърси някъде работа, както ни съветвах да направим близки хора. Тя казваше: „Ще отидем в Пловдив да гледуваме, но Димчо трябва да учи.“ Тя вярваше в звездата на Димча и казваше, че той ще стане голям човек.“ Тази българка, родила многобройна челяд, е изпитвала особена нежност към най-малкия си син, усещайки инстинктивно, че в него има нещо необикновено, че той се откроява измежду останалите ѝ деца. Гьончо Белев е обрисувал нейния портрет: „Висока, слаба, облечена по копривщенски, с бръчник и черна забрадка, с поглед дълбок и меланхоличен — поглед на жена, която е трябвало сама, като вдовица, да отгледа доста деца. А гласът ѝ беше тих, напевен и сърдечен.“

В неговия живот на несретник любовта оставя трайна следа, добавя нов трагичен отблясък, изпълва младостта му с искрени и силни чувства, а в поезията му ражда едни от най-хубавите му изповеди. Той е бил увлечен по учителката Мара Василева, рано починала от туберкулоза. За нея сестра му разказва: „От всички жени Димчо най-много е обичал Мара Василева. Той по цели часове ми говореше само за нея. И на нея той посвети много от стихотворенията си. Той я наричаше Звънчето. „Като звънче е нейният глас — казваше ми той — и този глас ме изпълва с блаженства.“ За нея поетът е написал съкровени редове, образът ѝ е пресъздал с искреност и топлота, с чувство, в което няма и следа от еротика — така пречистени от всичко земно са неговите изповедни думи:

Аз искам да те помня все така:
бездомна, безнадеждна и унила,
в ръката ми вплела пламнала ръка
и до сърце ми скръбен лик склонила.
Градът далече тръпне в мътен дим,
край нас, на хълма, тръпнат дървесата
и любовта ни сякаш по е свята,
защото трябва да се разделим.

Колко много говори това обръщение: „О, Морна, Морна.“ В него е заключена сякаш цялата духовна прелест на обичта, която къса сърцето на момъка, срещнал за последен път любимата. Дискретно е пресъздано напрежението, обхванало двамата — няма укори, няма обвинения, всеки тръгва по своя път, отнасяйки свиден спомен.

Смъртта тегне и над връзката му с Елена Петрунова, която среща в София и става наемател при нейния баща, с когото тя живее. Константин Гълъбов е описал началото на тази обич: „Имаше тогава една студентка Елена Петрунова, в която Димчо се влюби още щом се запозна с нея. Запознах го аз случайно на ул. „Московска“ пред университета, когато тя се разхождаше по тротоара с мене и моята братовчедка Кръстина Грозданова. Ленчето или както ѝ викаха, Пина, познавах по-отдавна, още от ученичеството си в Пазарджик, где-то баща ѝ — един много строг полковник, беше коман-

дир на полка.“ В младежката компания на влюбения девойката внася ведрината на младостта, в приятелството с нея той търси не развлечение, а духовна опора. „Пина не беше голяма красавица — продължава в спомените си Гълъбов, — но беше привлекателна, особено с къдравите си коси и с тъмните си очи, които сновяха закачливо наоколо с една дяволска усмивка, придружена от малки трапчинки на бузите. Тия трапчинки ѝ придаваха нещо детско.“ По време на тази своя дружба Дебелянов започва да превежда романа на П. Луис „Афродита“, подпомогнат от момичето, което преписвало текста на чисто. Така интимните вълнения са се допълвали от литературните им интереси. Но при семеен конфликт бащата убива и дъщеря си, и себе си. Ударът бил внезапен и страшен, от него поетът не можал да се съвземе дълго време. Само десетина дни преди трагедията, той е посветил сонет на девойката, написан в акростих с нейното име, като още в първата строфа се долавя зовът на пробуждащата се любов:

Ела и дай ми своята радост ясна,
лъчи обилно в мрачна нощ пръсни,
ела, в нерадост аз самотен гасна,
неволен губя своите златни дни.

Споменът за Елена Петрунова, за къщата, пред която растели две вишни, според Вера Мечкарова, съпруга на приятеля му Йордан Мечкаров, е подтикнал поета да напише и елегията „Помниш ли, помниш ли тихия двор“. Отпечатана през 1914 г., тази творба сякаш загатвала за незарастващата рана в сърцето му, а образът на белоцветните вишни се явил в поезията му, напомнящ и моминската чистота, и светлите прекършени мечти, и детството, в което вишните са цъфтели в коптивщия двор. Оригиналната конструкция на всяка от двете октави, уметелото използване на повторенията — на цели стихове или на отделни думи, пластичното майсторство открояват богатата емоционална гама, подсилват внушението на основния замисъл. За старите римляни белият цвят е носил щастие. В своето стихотворение Дебелянов го е използвал, за да разкрие тъжната равносметка на своя живот:

Аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
сън е бил, сън е бил тихия двор,
сън са били белоцветните вишни!

И приятелството на Дебелянов с Иванка Дерменджийска, продължило най-дълго, с нищо не променя заплетените въпроси, проблемите, разпъвали го на своя тежък кръст. Заслужава внимание разказаното от журналиста Й. Мечкаров: „Солидна, здрава връзка Димчо не е имал с никоя жена. Неговите увлечения по Иванка Дерменджийска, Елена Петрунова, Марето (Мара Василева) са били винаги чисто платонически, едно-странни; обичаше жените като същества, към които той можеше да насочи страстта на своята буйна натура, склонна винаги да идеализира. Женкар той не беше, нито е тичал подир жени, лишени от духовно съдържание. За него жената беше обект за поетизиране, обожаване, за възвисяване на духа към някакъв друг неземеен мир, за страдание, но не за вулгарни наслади. . .“

Потвърждение на това наблюдение е стихотворението „Жъртвоприношение“, за което Атанас Далчев възкликва: „Колко свян и целомъдрие има в изображението на първата брачна нощ! . . .“ Даже в „Лъст“, където жената е „хищно-разголена“ „робиня на жадната плът“, еротичният елемент е твърде литературен, той напомня за разбиранията на символистите. Това не е любовната игра, описана от Бодлер в „Скъпоценностите“ или неговото отношение към жената: „Жена — бездушен звяр“, „О, ти позор върховен! Величествена твар!“ За Дебелянов пътят към любовта, както и у Данте, това е пътят на покаянието и безпощадното самоосъждане, той постоянно анализира своите чувства и постъпки, не признава забавленията там, където сърцето има власт. Людмил Стоянов е уловил нещо много точно в психологическата му нагласа: „Струваше му се, че така „грозен“, какъвто се смяташе, не ще изпита никога привързаност към жена. Това самовнушение произлизаше от вродената му мнителност и недоверие към другите — и към себе си. Да се надсмива над своите недостатъци — често с убийствен и злобен сарказъм — и едновременно да прощава слабостите и волностите на другите — това правеше понякога впечатление на особен род кокетство.

Дори се възхищаваше от такива постъпки и деяния у другите, които решително осъждаше у себе си.“

Всъщност, когато се е влюбвал, Димчо Дебелянов е търсил много повече от излиянията на страстта, не са го задоволявали ласките на любимата, не е искал да се затваря в тесния свят на обикновените наслади. В едно от писмата си до Иванка Дерменджийска той е определил истинското съдържание на своята обич: „Едни ме мислеха за студен и неспособен да любя, други за отчаян песимист. Аз не бях нито едното, нито другото. Аз бях способен да любя и любех тъй свято и тъй искрено, както малцина са любили.“ Другаде пише: „Аз пазя любовта си като светиня.“ За него е важно чувствата да се извисяват над „този безобразен живот на всекидневни дребнавости и глупости“ Когато открива в любимата черти, по-различни от другите, достойни за неговото уважение, той ѝ признава своята обич: „По-напред, отдавна не знаях защо, после те обикнах, защото видях, че ти не се примиряваш с дребния обикновен живот, а сега виждам, че даже само това непримиряване да беше — а съвсем не е само то, — пак ще те обичам все така искрено и неизменно.“

Дори когато раздялата е неизбежна, когато дружба свършва, поетът продължава да брани незабравимите мигове, когато щастието е било близко. И разкаяние, и горест изпълват неговите откровени думи, отправени към жената, с която е искал да свърже своя път: „Нима аз не исках някога да следвам, да заживея по-свободно, за да развия всичките си сили и да постигна най-хубавата си мечта — да се предам всецяло на литературата, след като изгрееш за мен. Ти ще разбереш колко е силна скръбта ми, като съм принуден да се убивам из разни мизерни редакции, оставен сам на себе си. От младостта ще ми останат спомените за няколко чудно красиви дни и вечери, прекарани с тебе, и нищо повече.“

Подтиснат и смазан, Дебелянов е разкрил в стихотворения като „Победен“ „Грижа“, „Нощен час“ „В тъмница“ безизходицата, постоянната бедност, отчаянието пред грубостта на нравите, пред невъзможността да види истинските плодове на своите сили. Затова в минути на разкаяние в кръчмата той е готов да извика като Александър Блок:

Ты право, пьяное чудовище!
Я знаю: истина в вине.

И в неговата кристалночиста душа се раждат греховните желания, погледът, помътнял, не вижда нищо светло и красиво. В писмо до Гео Милев изповядва, че „през една страхотна нощ, когато с пламенна ревност изпълнявах една от заповедите на един от моите учители: „Не отрекайся и любовью, бросайся в пропасти греха, пятнай себя священной кровью во имя лиры и стиха.“, е пропилял цялата си „джобна архива“

Изгубил и любовта, и мечтата, той иска да се потопи в разгула, забравил себе си и целия свят:

Аз тъмните нощи в дни светли ще обърна.
Отрова в своята кръв безмилостно ще влея.
Със сълзи на очи развратът ще прегърна.
Дано забравя мисълта за нея.

Крилатите мечти ще злъчно да осмея,
с натегнала глава в немирен сън унесен.
Ще пия жадно аз, ще пия и ще пея
на рухналият живот безрадостната песен.

В вертепи съм паднал сред паднали девиси —
аз спомените зли в пиянство ще удавя.
Играйте си със мен — о хидри и змеици,
и влейте в моя дух очаквана забрава.

Но тези моментни настроения не могат да накарат нежния лирик да загуби своето упование в литературата. С удивителна точност Людмил Стоянов е забелязал: „Колкото ударите на съдбата биваха по-настойчиви, толкова той ставаше по-строг към себе си и поезията му — по-съвършена.“ Когато идва „часът на черните итоги — на разкаяние и срам.“ — той отронва от струните на своята лира звучни и проникновени редове, постига пълнотата на своето зряло майсторство: „Гора“, „Самотници“ „Под сурдинка“, „Легенда за разблудната царкиня“

Мобилизиран по време на Балканската и Междусъюзническата война, през лятото на 1913 г. Димчо Дебелянов се завръща в столицата, освободен като сту-

денѣ. Започва пак неговото чиновническо митарство. Преживяната катастрофа, ширещата се инфлация и мизерия, бруталните нрави — всичко това хвърля мрачна сянка върху честните умове, върху онези, които напразно искат да се отдадат на своите творчески пориви. В писмо до Гео Милев Дебелянов е описал същинското положение, в което се намира: „Ще измрем от скука в София, дявол да го вземе! Много подли времена!“ И по-нататък продължава: „Омръзна ми всичко, особено сам на себе си много омръзнах. Не ми се ни гледа, ни слуша, ни мисли, ни желае, ни люби, ни мрази, понякога не ми се диша.“ Не по-малко гняв и разочарование изпълват и признанията му до Николай Лилиев в едно от последните писма до него: „Родихме се във времена, които са или велики, или безподобно подли. Сам не зная от какво страдаме — от слабост ли, от ненужна сила ли — изобщо аз нищо не разбирам тези дни. И струва ми се, никой нищо не разбира. Аз се повече и повече губя яснота на съзнанието, налитат ме срамни настроения и нелепи желаниа; често пъти ми се струва, че всичко съм забравил, че не зная кой съм, къде съм, с кои хора съм, и мисълта, че може би аз отдавна съм престанал да живея, че сегашният живот е едно бледо повторение на нещо минало, имало някога смисъл, мъчително ме гнети.“

Това са чувствата, изпълвали душата на поета в навечерието на Първата световна война. Моралната деградация, политическата поквара, намерили изображение в сатиричните разкази на Георги Стаматов и в комедиите на Ст. Л. Костов, в късите белетристични творби на късния Вазов, са изправяли Дебелянов и неговите приятели пред тежки и неразрешими проблеми. Напразно те правят отчаян жест да се противопоставят на духовната разруха, като се събират около списание „Звено“ И все пак и това е един своеобразен творчески подвиг — с малкото оскъдни средства печатат издание, в което излизат творби, останали и досега в нашата литература.

В края на 1915 г. завършилият Княжевската школа за запасни офицери подпоручик Димчо Дебелянов заминава за фронта. Неговите последни стихове, родени от преките впечатления на кръвопролитията, разказват за преживяването, издават силата на неговия хуманизъм

и мощта на таланта му: „Нощ към Солун“, „Прииждат, връщат се. . .“, „Старият бивак“, „Тиха победа“, „Един убит“ С предчувствието на обречените, той е написал своята „Сиротна песен“:

Ако загина на война,
жал никого не ще попари —
изгубих майка, а жена
не надох, нямам и другари.

Ала сърце ми не скърби —
приневолен живя сирака
и за утеха може би
смъртта в победа ще дочака.

Тук неволно се налагат въпросите на Бодлер, изречени по повод съдбата на Едгар По: „Нима съществува някакво демонично провидение, което подготвя злочестиято още от люлката и предумишлено запраща неземни, духовни същества във враждебната среда, както мъчениците са били хвърляни на арената? Нима има осветени души, обречени на олтара, осъдени да крачат към смъртта и славата през собствената си разруха?“

Когато пада на бойното поле, Димчо Дебелянов не е навършил и тридесет години, но този доброволен пленник на красотата през целия си живот създава въздушно-нежната си поезия, в която са намерили отражение и „нестихналата жал“, и „радости невкусени“ и „блата разтленни“, но която винаги ще води към онези „ясни висини“, вдъхновили неговото голямо човешко сърце.

АКТУАЛНИЯТ СМИРНЕНСКИ

За въздух жадни са гърдите,
очите молят светлина,
един копнеж, мечта една
гори и се топи в душите,
и през сълзите и кървав гнет,
през ужаса на мрак студен
разбунен вик гърми навред:
„Да бъде ден! Да бъде ден!“

С неудържима творческа поривност той навлиза в нашата поезия и по един категоричен, удивителен начин става неин първенец. Името на този поет юноша респектира още със самото си появяване, нещо неповторимо като жизненост и величие се разкрива от неговите песни, властна устременост завладява от неговите изповеди, гласът му грабва ту нежно-лиричен, приглушен, трепетен, ту мощен и силен, зовящ като тръба. В неговата съдба няма нищо изключително и все пак самото му начало, бляскавият път в поезията, неоспоримият възход на неговото идейно-художествено развитие и естетическо самоутвърждаване са изключителни. Авторът на шестте тома събрани съчинения сякаш не е погинал още в зората на младежкия си живот — неговата работоспособност, пролетният изблик на таланта му надминават мярката за обикновеното, познатото, надвишават представите за общовъзприетото творческо разгръщане на силите.

С една истинска артистична стъпка, властно и непоколебимо, Христо Смирненски внася в поезията ни огнена феерия от слова и бодри звуци, от невиждани картини, символи и социални пориви. Той не се съоб-

разява с плакардите на „авторитетни“ и тежки списания като „Златорог“ и „Хиперион“ и през 20-те години мощният му глас изведнъж измества тъжните меланхолни изповеди на поетите символисти, налага се със своята идейна целеустременост и гражданска самобитност, с твърдите стъпки на пробуждащия се пролетариат. Неговите стихове изведнъж като пролетна буря извършват ярък естетически преврат, изместват „римуваните умувания“, изпълнили колоните на списания и вестници, а младият автор става смел „тръбач на буйните си устреми“ Нещо ново като идея, образност, идейна непоколебимост откриваме в неговите стихове от „Да бъде ден“ (1922) и не случайно малката книжка само за една година претърпява две издания — необичайно и по своему необикновено явление за оня период.

Ликуващият партиен критик, издател, преводач, редактор Георги Бакалов, покровител на младите таланти, пише: „Цялата поезия на Смирненски блика от радост, движение, пламък, възторг, от предчувствие на историческата победа на човечеството. Тя е огненоструйна — да употребим негов епитет. Чрез нея далечните простори сякаш отекват гръмовно: „Светлина! Красота! Висини!“ И продължава своята възторжена оценка: „На улицата на пролетарската поезия настъпи празничен ден. Млад, свеж, сочен талант в шеметната пъстрота на свои оригинални краски и образи, които извираат и се пръскат като огнен каскад, внесе си радост със стихотворната си сбирка „Да бъде ден!“.

Откровено класовият характер на неговите песни не можеше да не бъде приветствуван. Всичко гори, кипи в емоционалния свят на поета, той е издигнат на гребена на времето, подет е от мощния тласък на революционната стихия. Разбрал неволите на отрудените, той откликва с искрен патос и вълнение, без пригаждане, без литературна нагласа.

Спонтанно и неудържимо се раждат песните на този „принц безпаричен, роден край Егея, раснал сред нарове, спал под лози“ С юношеска веселост той пръска шеги и остроумие, надянал тогата на безгрижието и парадната привлекателност. Първата си поетическа изява той печата в издание, чието заглавие ни говори показателно за насоките и търсенията на сътрудниците му: „К'во да е“ По-късно неговите весели стихове, ли-

рическите му отгласи се появяват в „Българан“, „Смях и сълзи“, „Сила“, „Маскарад“ . . Ранният период носи следите на бохемска разпуснатост, веселие и лекокрили надежди. Още мрачните сенки на живота не са покрили лицето на това „слънчево дете“ както го нарече във в. „Ведрина“ Антон Страшимиров.

До изявите си в списание като „Червен смях“ или в. „Младеж“ и др. Христо Смирненски покорява главно с магията на хумора, на закачката и ироничното подмятане. Младият Ведбал представя своите „Разнокалибрени въздишки в стихове и проза“ още през 1918 г. в Хумористична библиотека, № 26—27, издавана от кооперативната печатница „Гутенберг“ В нейните 64 страници са събрани наивно-сентименталните посвещения на неспокойния талант, който умее от всяка тема, от случайно видяната смешна случка да направи стих, бликаш от веселост, от игриво чувство и настроение.

Но постепенно животът насочва погледа на поета към сериозните проблеми и мотиви, определя развитието на пролетарския бард. До шейсетте и осем страници на „Да бъде ден!“ с изразителното мото на Марксovia манифест: „Пролетарий от всички страни, съединявайте се!“, развоят на събитията неудържимо тласка Ведбал към голямото, силното, великото дело на отрудените работници. Той преживява не само нищетата, трудностите на своето семейство, неговата вечна материална грижа, но като юнкер във Военното училище се сблъсква още по-ярко и определено с неправдите на казармената дисциплина, а владайските събития изцяло насочват Вилмон Чизмовлачник, както той подписва творбите си през този период, към голата крещяща истина на живота. Сътресението от преживяното на фронта, от срещата с разбунтуваните войници, предадена изразително в „Очи“, набелязва социалните проблеми на неговата муза, подсилва нейната политическа и гражданска насоченост.

Всъщност Христо Смирненски в своето битие отдавна се е сблъскал с нуждата, познал е смяната на квартири, разорението на своя баща — беден кукушки сладкар. По ючбунарските улици вече е срещнал най-обикновените „Неволи“ на своите герои:

Обърнал на палтото си яката,
дълбоко пъхнал в джобове ръце,

с одърпани сандали на краката
той скиташе с намръщено лице.

Подобен е обликът и на неговите „Весели голтаци“ Младежката припряност, шегите, подхвърлянията и качките към съученици и съученички изпъстрят стихове като „Маскарадни конфети“ „Писмо до нея“, „Амор пасато“, но проблематиката на „Ветре, духни“, „На търговците скубачи“ и др. вече говори и за по-сериозно вглеждане в трудовото всекидневие и неговите проблеми. На живота сивата мъгла прониква и в ранните произведения на поета и отнема радостта, прогонва безгрижието, кара младостта бързо да помръкне. В игривия „Марш на столичани“ колкото и хумористично оцветен да е погледът на автора, не можем да не открием неговата вътрешна загриженост:

Във ръцете със купони,
по чела с обилен пот,
със събрани панталони —
все търпи, търпи кат скот!

Ето я обстановката, която го подготвя за утрешните му песни, за неговото идейно израстване и творческо възмъжаване. Кипящият му талант се подготвя за времето на „гриви огнени от барикади“, когато навред „дъхът на кървав бунт кипи“.

В неговите стихове продължават игривите нотки, иронията често взема връх, „трептят и се сплитат искри многоцветни“ В „пъстроцветния маскарад“, където гнетти „лек парфюм в своите шеметни вълни“ и пада „конфетен цветен дъжд“, той минава като пиеро, като странен приказен пилигрим, скрит зад своята маска. Силно и неподражаемо Смирненски изобрази в своята поезия „карнавалния“ образ на живота. Но колко често в шумните вълни прониква отзвукът на драмата, таи се взривът на утрешния бунт. Едно особено трагично осезание се напластява върху смеха на юношата с огнедишащите рози и подсилва мрачните краски на неговите светли видения. Все по-често върху неговите устни смехът се изкривява от гримасата на страдание, а в него се проявява очакването — „да ме целуне моя черен жребий“

Все по-често той усеща, че „дебне каменният град“

Този бродник, който може да улови всеки намек, да почувствува силната напитка на веселието, да намери нещо ново, интересно, непознато, компаньонът на бохемските „походи“ съзира зад празничната маска на маскарада драми и нищета, страдание и неволя:

И грамаден, и задъхан, скрил в гранитната си пазва
хиляди души разбити — глъхне празничния град,
и под лунно наметало с шепот странен той разказва
повестите безутешни на вседневен маскарад.

Истинско чедо на големия град, Христо Смирненски го изобразява с изключителна пластичност и реалистична сила, разкрива неговите дебри и потайности, познава отлично неговите страшни вечери: „като черна гробница и тая вечер пуст и мрачен е градът“ Много от видените сцени и образи са запечатани в затрогващи стихове: „Уличната жена“, „Старата мома“, „Старият музикант“, „Братчетата на Гаврош“, „Цветарка“... В носталгията на тези стихове се чете непосилна мъка, сгриваща човечност и отзивчивост.

Големият и неприютен каменен град насочва поета към неговите герои, към тези „безименни борци“, „довчерашните стенещи тълпи“, сближава го с „всички страдащи и морни братя, осъдени на вечен гнет, от рухващия стари свет“. В мрака и нищетата отдавна не достигат „златистите мрежи на трептящия теплик“, не кънти смях, не звучи веселието. В уличните бордеи „Демон зловещ е записал смъртен знак по смрачено чело“, изпква отнетата радост, долавя се погиналата надежда.

Улицата е тази, която издава миазмите на града, разкрива неговите страшни картини, уродливия свят на живота. Затова поетът възпява именно нея — улицата, тя става негов постоянен „обект“, защото подхранва трайните жизнени впечатления, доближава го до обикновените хора и делничната сивота. Най-силно по нейните платна и тротоари младият поет комунист долавя отчуждението, убийствената самота на човека в огромното човешко море, което непрестанно бучи и клокочи в своята неудържима динамика. Поетът я изобразява именно в многообразието:

Това е улицата — улицата многолюдна,
която киска се и плаче

чрез хилядите минавачи,
която с гръм чете поемата си чудна,
де всеки стих е кървава бразда,
написана с длетото на труда
по черний мрамор на неволите човешки —
това е улицата, в чийто вик
заслушва се живота многолик
и шеметен повлича пак оковите си тежки...

„Това е улицата...“

Изображението се превръща в една удивителна метафора — силна и ярка, внушителна по своето обобщение. Школата на живота се проявява именно в уличния бързотек, класовото диференциране тук се налага в делничните си прояви, слага отпечатък върху отделните човешки образи и съдби. Социалното зрение на Смирненски ярко прониква в тоя уличен водовъртеж, за да открие контурите на живота и с реалистична сила да ги покаже в тяхната оголеност, без миражи, без заблуждение. Тук, в това „намръщено море от морни роби и робини“, сред „морни бледолики братя“ назрява поетическото усещане за утрешния ден, когато ще се развихри бурята:

През делничните утрини, когато
ридаят в хор фабричните тръби,
тя стене глухо в болката си свята,
познала горестите на тълпата
и бурята на утрешни борби.

„Улицата“

Поетът изобразява улицата като жив организъм, който диша, пулсира, обзет от великата тръпка на човешкото множество. Той намира нови литературни решения при отразяването на отделните картини, домогва се до нови социални внушения. И други поети през същия период в стиховете си разкриват големия град. Неговата тематика не е чужда на символистите, един Лилюев долавя отчуждението в градския пейзаж, в неговата хладна каменна сянка. Но Смирненски заживява с новото разбиране на действителността, в която вече назрява революционна ситуация, идва истински нова епоха. Коренно различно е неговото отношение към този скован

от злоба, шумен и разблуден град, чиито електрически глобуси напразно блусят празнично.

Христо Смирненски изобрази категорично, ясно уличните контрасти, направи ярък социален разказ за действителността. Но той не се задоволи само с това, неговото идейно кредо, смелият му и силен комунистически идеал го извисиха до големите идейни сблъсъци, до времето на революцията. Старите сюжетни схеми, обикновеното поднасяне на бедността, разкриването на жестокия свят на капитала не задоволяват едно ново виждане, отмират и престават да вълнуват художника.

В човешкото многолюдие той откри бъдещите борци от барикадите и затова го примамва тяхното улично битие. В неговите стихове обрисовката на двубоя не е лишена в началото от известна абстрактност, но призивът на автора е изострено-действен, впечатляващ. Той вижда как „тълпите заливат гърмящи площади, тълпите люлеят грамадните сгради.“ И ако в редица от своите стихове за големия град и неговите жертви Смирненски е обстоятелствен в своя изобразителен маниер, а тонът му е обективно-утвърдителен, то постепенно той достига до неизбежната форма на обръщение и призив. Това откриваме в първомайския брой на „Червен смях“ (1920), където е отпечатано стихотворението му „Първи май“:

Когато в черните грамади
на рухващия кървав храм
ще изградим, сред дим и плам;
сред трупове и барикади,
с тържествен химн на първи май
очаквания земен рай. . .

Тази творба изиграва съществена роля в творческото битие на поета, бележи прелом в неговото идейно израстване, разкрива симптоматично-ярко измененията в неговата поетика. Той вече не е страничен изобразител на видяното, самотен спътник на тълпите, а е кръвно свързан с тях, неотделим от гражданско-обществената им участ, тясно слят с техните упования и възжелания. Неговото стихотворение „Ний“ вече звучи като колективен монолог, когато „възбудени вълни, издигат се със рев, защото накупя свещения ни гнев“

Новите му стихове след 1920 г. определено показват, че авторът търси пряко значение на думата в революционния контекст на времето. В неговото съзнание живее образът на победилата революция на руския пролетариат, интернационалното му чувство намира ново вдъхновение. Той вече предусеща бунта на Везувий, озарен е от „Северно сияние“, възпява руския Прометей. Неговото изключително стихотворение „Червените ескадрони“ отразява не само конкретно исторически момент, но се превръща и в могъщ символ на победата. Поетическото изображение съчетава реалистично-символното, налага се с пластичния си рисунък, с вътрешния ритъм, с детайлната отсенка. Само едно двустихие какво богатство от образност и внушение крие: „Под копитата извива прах на облачета сиви и премрежва с бронзов блясък огнения хоризонт.“ Всичко в тая картина говори за материалното, вещественото и същевременно с това в нея има нещо изключително, неземно, баладично, подчертано с образа на „огнения хоризонт“.

След пресъздадената картина на боя, тая „кратка схватка“, поетът набира височината на своето идейно-емоционално обръщение, настъпва мигът на един неудържим поетически излив:

Ах, летете, ескадрони! В устрема ви милиони
погледи са приковани със надежда и любов.
Свил десницата корава, целий свят се днес изправя
стреснат, трогнат, очарован от победния ви зов.

Революцията конкретизира вдъхновените образни представи на Смирненски за утрешния велик прелом на света. Октомври 1917 г. беше знаменателен не само за световната история, но и за поетиката на българския автор. Все по-динамичен, конкретен, настъпателен е неговият стих. Той възпя „безименните души“, изобрази тълпите, но постепенно първообраз на неговата поезия стана „едничкий бог на своя век — освободеният човек!“ („Три години“). Той го вълнува, съвпада с висотата на идеала.

Смирненски написа стихове като „Смъртта на Делеклюз“, „Братчетата на Гаврош“ в които асоциира с победния ход на Парижката комуна, с революционизираните тълпи на въстаналия Париж. Но неговото твор-

ческо съзнание бе ангажирано и от Карл Либкнехт и Роза Люксембург, и творбите, които той им посвети, са едни от най-изразителните в неговото творчество. Борбите на берлинския пролетариат чрез неговия герой Йохан вече въздействуват осезателно, близко, налагат се със своя увличащ устрем и възторг.

Поетът сравни борците с някогашните римски гладиатори, символично показва партийния функционер като въглекопач, но самият живот, историческата действителност предлагаха на твореца конкретни образи и ситуации и с неустрашима сила и пламък той отрази вдъхновените лица, пристъпа величествен на роба, героическата смърт. Абстрактното изображение вече отстъпва на живия непосредствен лъх на живота, все по-пълнокръвен, действен е героят на неговите стихове.

Но поетът държи сметка за въздействието на своето изкуство, за емоционалната му внушимост, за изразителността на художествените средства. Лирическото богатство на художника се подчертава и от избора на силни образи, от търсенето на непосредственост. Риториката, голата декларативност не са в стила на пролетарския поет. Той винаги се стреми да се докосне дълбоко до душите на читателите, да почувствува техния отклик. Много от неговите стихове са писани, за да намерят отражение сред множеството, те се декламираат, звучат призивно и патетично и все пак не са съставени от кухи фрази, от беззвучни лозунги.

При появата на неговата книга „Да бъде ден!“ буржоазните критици се опитваха да омаловажат творбите на поета именно като виждат в тях само „програма и плакарди“. Владимир Василев в статията си „Между сектанство и демагогия“ нарече поезията на Христо Смирненски „приложна поезия“, която „черпи вдъхновенията си от хрониката на „Работнически вестник“ Във в. „Слово“ Васил Пундев намери „искреността на едно революционно комунистическо вдъхновение у младия автор, но той е злоупотребил твърде много с него“. Естествено беше най-голямата буржоазка литературна трибуна като сд. „Златорог“ да даде отрицателна оценка на стиховете на поета.

Те бяха насочени към тълпите, към работническия строй, от който ще израснат новите „червени герои“. Не случайно авторът им беше вече предварително отго-

ворил на всички последвали упреци, на злобните критически квалификации чрез своя стих:

Безумец е, кой хвърля шепа
пръст — с пръст слънцето да затъмни,
и кой надежда храни слепа
да спре стихията свирепа
на океанските вълни.

С един изключително верен усет на поет комунист той беше разбрал, че „не затихва, не млъква великата буря и люлее се стария свят“, и затова неговите стихове са така вдъхновени, уверени, силни. Той търси дълбокия смисъл на борбата, откликва на всеки боен призив, на нарастващия шум. Живее и диша с бурята, в речника му обикновените думи добиват неизразимо силно въздействие, налагат се със своята благозвучност. Колко много са тези „червени вълни“ „цветя“, „простори“, „звезди“. А само едно прилагателно се налага като изключителен епитет в неговите стихове — „огнени кълба“, „огнен хоризонт“, „огнени грива“, даже пролетта е огнена: „А ще дойде таз огнена пролет с ореол от рубин и звезди.“ („Пролетта на робите“). В неговите стихове няколко пъти се появява и съществителното сърце, като чрез различния идейно-смыслов нюанс се постига потресаващо въздействие.

Сърце наистина в поезията на Смирненски е дума, която говори много на читателя. В три от най-характерните и ярки произведения на поета тази лексема е получила едно, така да се каже, „градивно“ внушение. В „Пролетарий“ има нещо сходно с дълбокия подтекст на Горкиевия Данко от известната приказка „Сърцето на Данко“:

А в зори, сред възторжени песни,
ще протегна аз груби ръце,
и високо, високо ще блесне,
светлината на нежно сърце.

Смирненски търси човешката сила на своя герой, неговата откровеност и преданост към общото дело. Хуманистичният патос надделява внушаващо, изразително чрез образа метафора „сърце“. Цялата чистота,

дълбоката нравственост на лирическият герой са подчертани именно чрез излъчваната светлина на това „нежно сърце“

В малката поема „Йохан“ откриваме нов нюанс — тук готовността за саможертва на бореца вече се налага с цялата си решимост и твърдост, с идейната убеденост и непоклатимост. Изправеният на барикадата Йохан, презрял смъртта, се извисява величествен и горд срещу напирания враг:

Елате вий, аз с каменно лице
ще срещна щика в своето сърце!
Елате вий, престъпни синове!

В контекста на творбата метафоричният образ на човешкото сърце добива нов оттенък, налага се с друг смисъл, открива нови територии на въздействието. То символизира цялата вътрешна убеденост на героя, неговата велика участ — да загине на барикадата.

В стихотворението „Роза Люксембург“ отново е използвана лексемата „сърце“ и този път в поантата на творбата, но тя добива неимоверно обобщаваща сила:

Пред погледа вулканен стълб се вдига —
вулкан от подвиг и копнеж,
и виждаш: цялата земя не стига
едно сърце да погребеш.

Емоционално-смиловата сила на стиха разкрива и нов момент в цялостното идейно звучене на поезията на Смирненски. Докато „Йохан“ и „Пролетарий“ са писани през 1921 г., то „Роза Люксембург“ се появява в последната година от живота на твореца, най-зрялата и най-напрегнатата, годината, която бележи върхов момент от оня период и за нарастващия революционен подем на масите — 1923. В гибелта на видната немска революционерка поетът вижда не само един героически „факт“, а открива нови смислови интонации за цялостното свое идейно-художествено виждане и комунистическо верую.

Мотивът за героичната смърт органично се свързва в контекста на отделните творби с основните идеи и насоки на поезията на Смирненски, не звучи изолирано,

самоцелно, носи богат идеен подтекст и внушение. Някога поетът написа тъжни редове за Лорелай, но колко бледо звучат те, ако ги съпоставим с неговите късни изповеди. В духа на символистичната поезика младият автор скърби:

Тя бе миг и шега мимолетна,
седмоцветна небесна дъга,
но умря кат мечта безответна
в непросветна и тиха тъга.

Дори в творба като „Северно сияние“ поетът все още рисува смъртта твърде в познатия стил, без нова образност и ярко художествено решение: „И върху бледите чела Смъртта чертай, развихрена и гневна, зловещия си жертвен знак.“ Но постепенно той достига до живото конкретно изображение на гибелта на революционера, до неговия величествен край в огнения двубой.

Поетът е пленен и от масовия героизъм на революционната борба. С епически размах той изобразява в „Бурята в Берлин“ картината на боя. От интимно-лиричната изповедност някак неусетно Смирненски е преминал към обемното описание, към неговата внушителност и сила:

Смирнените деца на шумний град,
стълпили се на огнени кълба
сред вихъра на шеметна борба,
велики в своя подвиг непознат —
посрещат с гръм настръхналата сган.
И обгорели с пламъци и дим,
изправят своя щит непобедим. . .

Революционните нотки подсказват и вътрешната раздвиженост на емоционалния прилив, динамиката на стиха, придават му стремителност и патетично звучене. Поетът не е безпристрастен изобразител, хладнокръвен наблюдател на историческите събития, а сам активно участва в борческия подем на своето време. Правилно Георги Бакалов определи основното съдържание на неговото творчество: „Възторг, опиянение от борбата, жажда за подвиг и саможертвуване, подем, буна и движение, движение — ето съдържанието на поезията на

Смирненски. А формата — феерия от огнеструйни образи и картини.“

Трагизмът на поета, чистотата на неговото възмущение често се долавят в изповедните редове, сгриват патетичните слова, придават им непосредствено човешко откровение. С интимен промисъл са проникнати и онези стихове, в които той е непосредствен участник в строя на борците. Той живее и диша с огнения въздух на борбата и е готов за нейния пристъп. Самопожертввателността се налага не като поза, а като съкровено желание, което блика от сърцето на поета, изразява неговата борческа същност:

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да трещи, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!...

И тогава — залюбен в тълпите, пленен
от лъчите на нова зора —
без да питам защо съм на този свят роден,
аз ще знам за какво да умра.

„Юноша“

Особено привлекателно е това, че именно в стихотворение като „Юноша“ Смирненски разкри готовността за саможертва. Нещо много интимно и съкровено има в това стихотворение. В него биографичният елемент е подчертано ясен, в акцентите на поетическия глас напират личният пламък, екстазното преклонение пред голямото дело на революцията.

Но в другата си творба — „През бурята“, Смирненски „видя“ своята бъдеща героична смърт. Словата тук откликват с клеветна сила, това е неговото тронно слово на смъртта в името на идеала. Никой друг преди пролетарския певец, освен Ботев, не е изобразил така ярко своята смърт в редовете на борбата:

И мълчалив и блед сред бедните си братя,
ще понеса аз черния си кръст
и нека на гърди ми кървав пръст
да отбележи сетний ден в борбата
и Каин да разбий с картечен гръм
челото ми и земния ми сън.

И като Ботев той вижда огнения вихър на битката като буря. „Там буря кърши клонове и сабя ги свива на венец...“ — писа вдъхновеният войвода. Героят на Горки извиква: „Буря! Пусть сильнее грянет буря!“ В традициите на революционната поезия и Христо Смирненски записва своята проповед пред смъртта. Така и той достига до най-високото стъпало, до което достига в своето развитие творческата личност. Сякаш невероятно е, че този усмихнат смуглокос младеж, с черни присмехулни очи може да изрече такива остри, пламенни думи! На снимките го виждаме с бяла риза и скръстени ръце, артистично усмихнат, обкръжен от приятелска компания и момичета, носещи модните широкополи шапки на двайсетте години.

Романтично извисен е образът на смъртта в „През бурята“ Това стихотворение крие нещо много същностно от душевността на твореца, от неговия идеен и творчески мир. Една силна интимна проповед, не случайно първоначалното заглавие на „Да бъде ден!“ е било именно „През бурята“. Интимните вълнения се сливат с радостта от отдадения живот и щастие за общото благо:

А ти, другарко скъпа — сетна ми утеха,
възторжена и смела отмини
към слънцето на пролетните дни.
Аз ще целуна твойта светла дреха
и утрото на празника ни пръв
с корални капчици димяща кръв.

И тук виждаме голямото майсторство да вълнува чрез интимна непосредственост, да грабва слушателя. Детайлната образност носи голяма психологическа проникновеност, намерена е вътрешната сила на стиха. Рисувайки с епическа обхватност борбата, като пресъздава картината на подвига, поетът на огромното събитие, на неговото изображение вътрешно противопоставя тези „корални капчици димяща кръв“ Умалителното съществително всъщност прозвучава като добре намерен тон в голямата симфония на буреносното звучене. Внася трагични нотки в мажорното ехо, добива символно значение за човешката болка във всеобщата радост.

Във „Вечер“ той е показал как настъпва смъртта за

болния на легло, с изнурителните последни глътки въздух, когато погива младостта: „Въздишка последна и ето по устните плъзнала рубинена ивица кръв.“ И в случая картината е детайлно разработена, с нужната характерна подробност на описанието, носеща психологическа непосредственост. Но поет романтик той не можеше да се примири с такава смърт. Да си припомним, че преди него и Дебелянов е въздишал да срещне смъртта в ярка обстановка, в бран, а не на легло. Може би измъчваните от „жълтата гостенка“ болни гърди на поета често са терзали неговата мисъл, подсилвали са представите за бъдещата смърт. И той не можеше да не я види такава, каквато беше в мечтите му.

Защото той живееше с устрема на милионите, тяхната жажда изпълваше червените му песни, в сънищата му нахлуваха виденията на борбата — „ще видя пристъпа величествен на роба — разбил вековний си хомот“ Той беше повече от сигурен за това идващо време:

Аз ще дочакам празника на моите братя
и размаха на техните криле,
когато върху хиляди чела
ще начертае смъртен знак съдбата,
и бурята със гръм ще призове
възбудените свои синове.

И поетът бе белязан със смъртен знак, но той нямаше съдбата на Арион, останал да допее своята песен след гибелта на кораба. В един период, когато опада за твърде кратко време пролетният цвят на българската поезия, той беше първият в поредицата. Певецът на огнените гриви намери своята смърт не в бойния ред, а пред великото начало, когато кладите на въстанието от 1923 г. бяха готови. Но неговите песни бяха дейните участници в устрема напред.

Христо Смирненски в своето творчество откри и обрисува обикновения пролетарий, който се пробужда за бъдещи класови битки, понесен от червените вълни. Едно ново попълнение в литературата след него, в което личат имената на Христо Радевски, Младен Исаев, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Николай Хрелков, Камен Зидаров, Крум Пенев, Ламар и др., щеше да обогати представите за този герой, да разкрие неговия морално-

нравствен и революционен облик. А друг поет — огняроинтелигентът Никола Вапцаров, щеше да обобщи завоюваното след Смирненски и да стане ярък изразител на партийните идеи и търсения, да покаже класовоосъзнатия работник в последния етап на борбата за нов свят.

Христо Смирненски въведе образа на работника в своята поезия и го пресъздаде с ярка художествена сила. Той е жив, действен, релефен, открояващ се на фона на грандиозни събития и промени. В лицето му откриваме човешки черти, а не някогашното поляновско виждане. Неговият ръст се възправя пред прага на новия свят:

През ранните зори на новия живот
пристъпя той с походка дръзка
и пред потъналия в мрак човешки род
рубинени огньовете пръска.

„Работникът“

Минко Николов, един от най-добрите изследователи на творчеството на поета, подчертава в своя литературно-критически очерк „Христо Смирненски“: „За Смирненски работникът не е абстракция, книжно понятие, а съвсем реален образ, близък негов другар. Всяка сутрин се излива работнически поток от схлупените ючбунарски къщурки, устремен към мрачните сгради на фабрики и работилници. Поетът познава лично много пролетарии, дружи с тях, често обикаля Захарната фабрика и тютюневата фабрика „Арав“ Дори когато е на почивка в самоковското село Радуил (лятото на 1921 г.), Смирненски се чувства сред горските работници като в своя среда, организира кръжок при тях, изнася им беседи и сам черпи от техния труден житейски опит, от практическите им уроци по комунизъм.“

Но последователят Вапцаров имаше това предимство, че сам той е работник, неговите наблюдения са почерпени изцяло от трудовата среда и атмосфера, той познаваше отлично експлоатацията върху своя гръб, страдеше за огняра, който пренася по двадесет часа кюмюр и едва диша. Символичната образност на Смирненски при Вапцаров изцяло липсва, тя не му е нужна. Строги са краските на неговото изображение, на мястото на рубинените огньовете той вижда дулата на картечните, осаждените лица край пещите, разстреляния

на улицата нелегален... Всичко е конкретизирано с историческата обстановка, с бойните задачи на времето.

Нашата критика обстойно и детайлно още не е разгледала проблема „Смирненски — Вапцаров“ Това не влиза и в задачите на тази статия, но тук искам да се докосна само до отделни нейни аспекти, още повече че в редица спомени отделни другари на машинния техник Никола Йонков хвърлят известна светлина, дават податки за бъдещите изследователи.

Приемствеността в общите художествени усилия и тенденции на двамата поети е повече от очевидна, тя се открива не само в общия дух на тяхното творчество, в тематичните и образни приноси, но и в непреходния актуален заряд, в широтата на обществените и политически въздействия. В своята рецензия за „Пулс“ от Христо Радевски Вапцаров изтъква социалния патос на Смирненски като основно мерило на новата поезия. Несъмнено в това поетът открива и известна близост и родство със Смирненски. Търсейки обаче свой път в изкуството на словото, новатор като певецът на „Моторни песни“ не е могъл да не почувствува и отликите както в новия историческия момент, в новата революционна ситуация, така и в художествените решения на своя стил, на поетическото си развитие.

Естествено е, че със своите завоевания Вапцаров по своеобразен начин „отрича“ отделни моменти от стила, схващанията, постиженията на Смирненски, но, разбира се, в оня диалектически смисъл, в който Ленин виждаше развитието на художествените ценности. В своите спомени приятелят на Моряка Димитър Ив. Моллов, който му донася във Военно-морското училище стиховете на Христо Смирненски, разказва: „Една вечер, като спорехме върху понятието „благородство“ в поезията и живота, Вапцаров сам зачекна Смирненски. Той не намираше благородство в неговата поезия, каквото имат например Байрон, Шели, Яворов. Намираше, както той се изразяваше, голяма доза „площадност“ Съвсем не бях очаквал, че Вапцаров ще вземе такава позиция.“

В разбиранията и виждането на Моряка всъщност няма негативна оценка по отношение на автора на „Да бъде ден!“ До известна степен той се разграничава от редица от похватите на Смирненски именно чрез новото си виждане и схващане за ролята на поезията, чужда

му е „площадността“ от 20-те години, когато преобладаваха митингите и другите работнически манифестации. Тогава Смирненски произнасяше с множеството своя колективен монолог „Ний“ Двайсет години по-късно се налагаше друг стих-оръжие, без излишна патетика, без екзалтацията на първоначалния ентузиазъм. Това е времето, когато, както казваше поетът, „кръв капе от моето сърце“, двубоят е суров, напрегнат, тежък, а работникът изпитва и драматични вълнения.

При друг спор, както разказва Моллов, Вапцаров правилно и точно изяснява своето отношение към предшественика си: „Според тебе, ще ме харесат тези, които отричат Смирненски, и обратно. Аз очаквах, че няма да се съгласиш да сравняваш несравними неща. Смирненски е живял в друго време, има свой стил на работа, свои възгледи върху развиващите се тогава събития, днес е по-друго.“ Не можем да не отчетем и друго важно и съществено качество в отликите между двамата големи поети: специфичната духовно-емоционална нагласа. Във възприятията си Смирненски е по-мек и чувствителен, неговата натура изпъква с младежката си романтичност и нежност, с прекалена сензитивност. При Вапцаров въпреки човешката сърдечност и откровеност се налага по-изострено осезание, приляга му по-грубото, сурово изображение на действителността. Силният драматизъм го привлича, не случайно той така благоговее пред Яворов.

Но отликите между двамата именити творци в никакъв случай не ги противопоставя, напротив. Те допълват тяхната оригинална самобитност, доказват богатството на таланта, неговото умение и възможности да бъде в крак с времето, да носи неговата окраска, да всмуква неговия въздух и устрем. Стихове на Смирненски като „Юлски кинофилм“ и „Слепият музикант“ по тематика съвпадат с Вапцаровите „Кино“ и „Един сляп“. Но тематичната общност при втория поет е преодоляна с новия ъгъл на художествено изображение, с новото идейно осмисляне на познатите образи и проблеми. Така чрез творчеството си тези ярки художници на пролетариата успяха да разкрият огромен хоризонт за творческо търсене и развитие.

Христо Смирненски вложи много от своя творчески пламък в българската поезия и той е близък не само

на своя пряк наследник по величина, но и на редица други поети. Истински продължител на художественото дело на поета е автор като Асен Разцветников, написал и проникновени редове за рано погиналия пролетарски певец. А Христо Радевски открито заяви връзката на своето поколение с пламенния завет на пролетарския бард: „Тъй както Смирненски да пее, тъй както Ботев да умра. . .“

Непреходната сила на неговия принос даде не само художествени завоевания на словото, но и изцяло насочи развитието на нашата литература по метода на социалистическия реализъм, чийто ярък и талантлив представител е той. Затова Георги Димитров основателно го нарече „нашият български Маяковски“ С каква идейно-политическа прозорливост поетът видя центъра на световния пролетариат именно в Москва! И до днес не са загубили обобщаващото си звучене неговите стихове:

Москва, Москва!
От твоите площади днес мълвиш
присъда над вековен гнет.
Сред теб са Лондон, Рим, Берлин, Париж,
сред теб е целий пролетарски свет.
И, горда в своя блясък и гърмеж,
с копнеж за сетната борба,
пламтиш чрез всеки старец и младеж,
зовеш кат бронзова тръба,
и твоя зов веригите руши! . . .
Москва, Москва! —
вулкан от пламнали души!

В изострените класови битки на световния пролетариат патосът на Смирненски намира вярно потвърждение, убедително актуализиране.

Сам поетът определи мярката на високите изисквания към изобразяването на работническата тема в нашата поезия и проза. Свързването му с класата герой постепенно се оказва едно от най-големите негови достижения и в това отношение той дава истински пример. Пламенното слово не е загубило звучността си, съвременната си пълнокръвност. Колко сила и истина има в думите на генералния секретар на нашата партия Тодор Жив-

ков, когато казва: „Предан войник на партията, който смело отекваше като струна на повелята на века, на вътрешните и международните събития, на всекидневните дела и задачи на партията, Христо Смирненски е и ще бъде вечно жив, и е ще бъде винаги ярко съвременен и днес, и утре ще говори с нас като съвременник със съвременници, като поет от нашите редици.“

Тъжна страница е жизнената съдба на този поет, не живял даже пълни двадесет и пет години, но със своята юношеска гениалност той даде на нашата литература вечно млади черти, непреходна жизненост. Стихове като неговите: „И ако слънцето угасне в боевете — то моето сърце кат слънце ще им свети през бурната тъма.“ напълно доказват думите на Ромен Ролан: „Задачата на художника се заключава именно в това — да създава слънце, когато него го няма.“ Колкото и пъти да навлизаме в неговото творчество, винаги ще откриваме нещо ново, недооткрито и невидено преди, то притежава някаква изумителна неизчерпаемост. И винаги ще бъде един от примерите за вечното в българската литература.

ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА

Зная своето място
във живота
и напразно
няма да се дам.
Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.

Поети като Вапцаров изпълват с творческия си си-луует хоризонта на цели епохи, издигат се до общочовешките надежди и възжеления, дават гражданския и обществен смисъл на своето време. И няма нищо странно в случая, че родният син на Пирин не влезе в поезията като олимпийско божество, не остана на пиедестал, до който не достигат вълните на човешкото море. В него не изумява нищо неземно, изключително, творческата му и жизнена биография не крие загадките на екстравагантна личност, която е смайвала съвременниците си със своите причудливи странности и привички. Класическите представи за поета при Вапцаров безпомощно отпадат, изчезват изкуствените черти на салонната изисканост, обърканите понятия на духовните псевдотерзания.

Поетът със син работнически комбинезон написа стихове, които „парфюмен аромат не дишат“, а са „навъсени и къси“. Те „пробиват на сърцето коравия щит“. Той живее, работи, твори без самочувствието на галеник на съдбата, автор избраник, комуто предстои месианска роля в изкуството. Не познава самовлюбеността на разхваления любимец на Ерато, самоопиянението от

благосклонността на музите. Сам съзнава, че „вместо нежни парфюмни слова“ възпява „епохата, хляба, живота“ и в лириката му оттекват „стъпки на попукани нозе“, него го зове на двубой жесток враг и той спори с „историята с кървавата мутра“

Изумителен в своята простота и скромност е човешкият образ на „огняроинтелигента“ Вапцаров. Непосредственият изказ на неговата поезия носи много от вътрешната откровеност на момъка, който над леглото в стаята си държи закачена маската на Яворов и портрета на Маяковски, учи се от Максим Горки и нашите прогресивни поети от 30-те и 40-те години да пише своите стихове. Ненатрапчиво, свенливо, с една детска чистота той идва в кръговете на творческата интелигенция, включва се в техните литературни кръжоци, спорове и разговори. И никога не се налага, самоизтъква, не повишава тон, когато трябва да защити своя позиция или мнение, счита се, че е от хората, „сбъркали своите професии“ Неговият брат посочва в спомените си: „В своята неподправена скромност той никога не видя и не оцени в истинските си мащаби собствената си поезия. Той признаваше тогавашните наши прогресивни писатели и се учеше от тяхната поезия, но своята не оценяваше. И често говореше с присъщия си шеговит тон: „Аз поет, разбира се, не съм. Но все таки мога да съм най-добър поет измежду огнярите и най-добрият огняр измежду поетите.“

Така незабележимо, тихо, без шум и парадност, без предварителна нагласа и драстични естетически платформи идва Никола Вапцаров в нашата поезия. Но неговото присъствие е впечатлявало съвременниците. Те не биха могли да не почувствуват присъствието на една рядка личност между себе си, да не усетят дълбочината на поетическите вълнения и пориви, сериозността, с която свенливият слаб мъж е пишел своите стихове в безсънните нощи след тежка изнурителна работа. Много от тези, които са били близки със сина на Йонко Вапцаров, рисуват неговия физически образ. Струва ми се, че едно от най-изразителните описания принадлежи на неговия приятел и събрат Христо Радевски: „... Първо впечатление ми направи високата му, тънка, малко приведена фигура, продълговатото смугло лице, почти заключените черни вежди, под които горяха кротки, дълбоки

умни очи. Над откритото му чело често падаха кичури от непокорната коса.“

Липсва аристократическата бледност на лицето, налагащата се властност на походката, всяващата респект жестикулация — всичко е най-обикновено, просто, но по своему изразително, ярко, недостижимо. Шмиргела доуточнява: „Като сега виждам неговата висока, слаба фигура, с небрежно огъната яка на шлифера, с вечно паднали кичури волни коси. . “ Но зад външната небрежност се долавя нещо много силно, характерно и съществено — „Човек-струна — чувствителен към всичко, с многостранни интереси, с будна съвест, с много топлина, до болка влюбен в живота, в прекрасния живот.“ Пак Шмиргела говори за отношението на младия автор към творческите занимания и интереси: „Той работеше над стиховете си много, много и упорито, и се съветваше, разпитваше, вслушваше се в мнението на другите и спореше, когато мислеше, че е „улучил“ добре стиха.“

И тук се докосваме до една от най-силните черти на Вапцаровата личност, до нещо много съществено и важно от характера му. Дълбоко в себе си поетът цени литературните си занимания, не гледа на тях „отгоре“, не ги смята като допълнително занимание, запълване на свободното време. Писането на стихове осмисля целия му съзнателен живот, дава изява на неговата роля на комунист революционер. И като всички големи дейци на партията е готов да жертвува поезията в името на великото дело: „Аз съм само един обикновен човек и ако трябва да дам живота си за нашата победа, ще го дам не като поет, а като борец.“ Само така при него делото успява да се слее с най-дълбоките му интимни трепети, да даде още по-голяма дълбочина на изповедите, да ги направи мащабни, силни. Признанията на героя комунист се сливат със съкровенията размисли на човека, чиято обреченост е неотменима.

Ето защо, когато са обсъждали неговите стихове, Вапцаров внимателно се е вслушвал в бележките, в различните мнения и оценки, но категорично не се е съгласявал, щом някоя препоръка не е отговаряла на неговата вътрешна убеденост, отнемала е нещо много негово, Вапцаровско. Именно тогава изпъква самобитността на неговата творческа личност. Той не е бил

готов при всяко чуждо мнение да се съгласи и да поправа, не нагажда своя стих към чуждите схващания, брани категорично собственото си поетическо виждане и изображение. Дълбоко в себе си той е убеден в това, което пише, което създава. Например Вапцаров е спорил с Радевски за „ресто, не струва“ и го оставя, без да се страхува, че този стих „простее“ Как ярко и запомнящо се звучи днес изразът в неговата „Вяра“:

А как ще шурмувате, модя?

С куршуми?

Не! Неуместно!

Ресто! — Не струва!

Другарят му Михаил Сматракалев разказва: „Критикували сме го и за изреча: „Дори да умирам, живота със грубите лапи челични аз пак ще обичам!“ от стихотворението „Вяра“ Казвахме му — защо ще обичаш този живот с грубите лапи? Това не е правилно. С този живот ние се борим, той ни е враг. Може би искаш да кажеш за биологичния живот, но това е друго. Не бива да се смесват понятията. В „Двубой“ ти водиш борба с тоя стар живот и пишеш: „... и ти ще бъдеш победен, разкапан, озлобен живот“ И когато победим тоя живот, на негово място „ще изградим със много пот един живот желан и нужен, и то какъв живот!“ Но и в този случай Вапцаров не ни отговори, не се защити с никакви аргументи. А работите не поправи — остави ги така.“

Поетът не се поддава на опростенческите представи за изкуството; дисциплиниран и изпълнителен воин на партията, той обрича себе си и своите стихове на борбата, но запазва авторската си самобитност и оригиналност, не се пригажда към „изисканите вкусове“ на някои от своите ранни критици, не поставя в калъп живота дихание на изповедите си, разчупва шаблона, рутината на тогавашната партийна поезия, която в някои случаи страда от декларативност, плакатност, евтин патос. Неговият новаторски дух търси новото, живото, смелото художествено решение и никога поетът не жертвува жизнеността за сметка на авторитетните литературни канони, на псевдохудожествените представи, на теоретическата формула.

Много пъти в непривичната литературна среда, не-

чужда и на някои бохемски увлечения, той се е чувствувал и като пришълец. За човек, който току-що е свалил работническия комбинезон, светът на столичните литератори е близък и същевременно чужд. Той търси допир до него, но не се разтапя, не се изменя, запазва характерното в себе си, в своя нрав и виждане. Ето как го рисува Борис Ангелушев, който по-късно спечелва приятелския облог с колегите си художници Сотиров, Жендов и Шмиргела и рисува корицата на „Моторни песни“:

„Кольо не беше практик. Това впечатление той оставяше винаги, при всички срещи у мен. Една тиха мечтателност, нарушавана от една почти ученическа активност, когато той се опитваше да спори. Тогава аз го най-много обичах — истински „запаянко“, който вземаше нещата винаги сериозни и ги обсъждаше сериозно. Чужд на общия стил на средата, стила на хората, които бяха вече много „умни“ и иронизираха всякога и всичко, което им попаднеше, Кольо не беше по вицовете, по духовитостите, по циничните двусмислия. За него светът беше много по-чист, проблемите много по-сериозни. Ние тогава всички страдахме от един лек скептицизъм, който неминуемо водеше до резервираност и политическа неактивност. Кольо вярваше твърдо, безрезервно, с вярата на „наивните“. И тази негова вяра го заведе до онази активна конспиративна дейност, която не търпеше никаква романтична мечтателност, която не познаваше унесите на поета.“

Той познава живота и хората отблизо, сам крачи в редиците на работниците на тежкия физически труд. Вместо дима на кафенетата, на салоните Вапцаров знае и описва друго:

Завод. Над него облаци от дим.
Народът прост,
животът тежък, скучен.

И това не е привнесено в неговата поезия, не е имитация на народност и повърхностно познаване на живота, това е самата истина, уловена и пресъздадена с реалистична изразителност и открояваща се релефност.

Още в най-ранните си опити той пее за разгарящата се битка, чувствува се обречен на голямата и властна

идея, която го води напред. Изумява това, че почти невръстният още юноша поет, който отпечатва ранните си стихове, разбира отговорността на своята мисия в живота. На 15 юни 1926 г. във в. „Борба“, орган на ученическите въздържателни дружества, е публикувано стихотворението „Към светли идеали!“ с подпис Никола Вапцаров. През есента на същата година се появяват още две творби: „Да грейне факел“ и „Последна песен“

Стихът е все още неукрепнал, липсва му оригиналната образност, вътрешната сила и ритъм, но категоричността на момчето от Банско не може да не се почувствува:

В живота, знам, бури има,
но нищо няма да ни спре:
идея нивга не загива
и нивга тя не ще умре.

Патриотичният изблик подсказва бъдещото развитие на неуморимия рецитатор по ученически утра и празници на стихове от Яворов и Ботев: „За теб, родино, в борбата хайдушка песен аз ще пея.“

И до последния си миг той запазва високото съзнание за голямата мисия на твореца и борческото изкуство, умее да цени чуждото творчество, но добре знае предназначението и на своите изповеди.

*
* *
*

Много от песните си Вапцаров изпя „за простата човешка драма“ и в името на човека беше неговият въпрос: „Какво ще ни дадеш, историйо, от пожълтелите си страници?“ Той написа стихове за децата на работниците, които линейат в малките мансардни стаички или в бараките край големите одимени заводи, посвети вълнуващи редове на бедния слепец („Един сляп“), разказа за немилостивата участ на своя другар огняр, който „пренасяше с коша кюмюр, изхвърляше сгур дванадесет часа на нощ“ Разкри орисията на „толкоз хора с осаждени от черен труд лица“, осмя фалшивите представи за романтичния рибарски живот. Вапцаров изцяло принадлежи към трудовите хора, познава отблизо техните нужди и лишения, активно участва в тяхното напрегна-

то всекидневие и споделя тази необходимост от „свобода и хлеб“.

Той не се страхува, че неговият стих ще звучи прозаично, сухо, затова „вместо нежни парфюмни слова“ предпочита острите изрази, напрегнатите драматични признания, разбираемите за читателите работници изповеди. Настоящото и бъдещето той вижда в големия човешки колектив, в неговата могъща сила и воля: „Светът е във тебе и мен и в тази тълпа, която наричат безлична.“ Него го вълнува „вечната жажда на човека“, всичко, което го измъква от „този железен обръч на една покорна действителност“ За Вапцаров няма нищо по-богато, по-интересно, по-вълнуващо от една човешка съдба и затова в своите произведения посвещава вълнуващи редове на хората, на техните преживявания и стремежи, на техните болки и радости. Той предпочита да разказва „за хората, които лягат като заклати в твърдите легла и ръмжат в съня си“, неизтощимо е неговото творческо въображение, когато споделя наблюденията си от всекидневието, от сивата безличност на трудовото делнично битие. Дори когато е на път и екзотичните пейзажи на Александрия предлагат обилие от нови гледки, когато старината, съхранена от човека, предлага ново преживяване от срещата със следите на времето, той жадува за живия живот, за човешки лица и топли сърдечни думи, за приятелско ръкостискане и нежна прегръдка. И възкликва: „Какво ще правим в музеите? Има ли смисъл да изпуснем живия живот заради тях?“ („За силно впечатлителните — вход забранен!“)

Парадоксално е например това, че много често в неговите стихове срещаме на пръв поглед абстрактни понятия като живот, човек, съдба, свят, а колко близки, земни, разбираеми стават те, т р а н с ф о р м и р а н и от неговия идеен поглед и разбиране, от смисъла, вложен в тях, от човешката сила и проникателност на поета. Една истинска възхвала на човека и неговия свят, разкрита с могъщо поетическо дихание, с ярка сила и обхватност. Не случайно лексемата човек е така често използвана от поета, заедно с произхождащите от нея, близки по смисъл и съдържание съществителни, като народ, мъже, жени, деца, другар, брат, син, майка. Над триста пъти срещаме в неговите петдесет и четири сти-

жестока,

безока

съдба.

„Тя — моята — свърши. . .

Ще висна обесен.

Но белким се свършва

със мен?

Животът ще дойде по-хубав от песен,

по-хубав от пролетен ден. . .

Революционното съдържание на една обикновена човешка драма е постигнато в поезията на поета блестящо. Обикновеният индивид от народа при него е превърнат в герой. Така видя поетът естественото развитие на трудовия човек, неговата вътрешна сила и обаяние, ярките му човешки достойнства и нравствени добродетели. Животът сред работниците от Кочериново и Бараково, от мелницата на братя Бугарчеви в София, от Софийското жп депо и Екарисажа не само бяха близки другари и приятели на поета, те укрепиха неговата вяра в човека, във върховния смисъл на неговата роля в живота и революцията.

С неповторима сила Вапцаров пресъздаде образа на работника, разкри неговата участ, показа прогресивните му идеи, волята му за нов свят. И това е съдбата на самия Вапцаров. Сам той казва: „Преминах през дим, през масло и машини, преминах през гнет и тегло — вред където се борят за хлеб“ („Родина“). В синевлужите герои той видя бъдещите революционери, героите от големия двубой с фашисткия звяр. С верен усет поетът долови и възпя прогресивната борческа мисия на пролетариата в решаващия период в битката с врага. Навред, където и да е бил той, винаги е усещал преданото другарско рамо на трудовия човек, израсъл и кален в нужда, в непрестанни грижи за парче хляб. С радост той прие участта си на равен с безименните утрешни герои на революцията: „Няма по-хубаво нещо от това да бъдеш работник и да се бориш за своята свобода, да къртиш рушащата се сграда на омразния капитал.“

По горкиевски българският поет се стреми да отрази трудовото битие на своите герои, да покаже смисъла на тяхното дело. Сам подчертава: „Искам да предам могъщата сила на трудовия човек, да предам радостта

от труда така, както Горки го изобразява в своите разкази.“ И произведения като „Пролет в завода“, „Завод“, „Спомен“, „Романтика“, „Двубой“ потвърждават желанието на твореца, неговите изпълнени намерения. Всичко в тях е релефно, реалистично, завладяващо, ярко. Образът на борческия пролетариат се налага властно и силно, запомнящо се.

Вапцаров често възпява трудовите ръце в своите стихове, прекланя се пред тяхната сила и градивна мощ. Но от обикновения производителен труд в поетическите си обобщения той отива далеч по-напред, така, както би трябвало да бъде в голямата революционно пролетарска поезия. Поетът работник не само изобразява труда, не дава само стихов репортаж за производството и експлоатацията в него, не маркира трудовия процес. Той търси по силата на художественото обобщение могъщ идеен смисъл, дълбоко социално-революционно съдържание. Открояваща се е неговата мисъл: „Ако не си почувствувал духовната наслада на труда, никога няма да намериш истинско щастие в богатството, нито в любовта, нито в лекия живот.“

Бойка Вапцарова много точно е доловила: „Трудът за него беше живот, творческа страст, смисъл на всичко. В стихотворенията „Завод“, „Сън“, „Пролет“ и много други пулсира патосът на труда. Тук според мен трябва да виждаме една от най-съкровените страни в поезията на Вапцаров.“

Вярното вникване в ч о в е ш к а т а същност на труда доближи Никола Вапцаров до най-прогресивните тенденции на ХХ век, до могъществото на науката и техниката. Той видя с новаторска сила технизацията на производството, разрастването на промишлеността, новата романтика на моторите, които пеят в небето синьо. Не случайно той нарече единствената си издадена приживе книга „Моторни песни“, заглавие, което почти контрастира на заглавията на книгите, издадени през онзи период: „Тишина“, „Пожари“, „Човешка планета“, „Въздух не достигаше“, „Пулс“, „Стрели“, „Мост“, „Дървар“, „Отражения“, „Кръгозор“, „Земя“, „Ние, хората“, „Птици от Север“ и др.

Неговите песни прозвучават дръзко, проникновено силно и завладяващо, с нови интонации и теми в българската пролетарско-революционна антифашистка пое-

зия, с нови образи и идеи и заеха челното място. Заедно с човека те възпяваха и машината — изобретение на неговия ум и сърце, на неговата новаторска мисъл, на крилатото откривателство. Неговият изострен работнически слух долови една нова песен, обикна непознатата дотогава за поетите мелодика: „И изведнъж запя една машина“ („Пролет в завода“), „Във залите плющят каиши, трансмисии, скриптят от всеки кът“ („Завод“). Видя истинския лик на епохата:

Машини,
 стомана,
 машини
и масло, и пара, и смрад.

Гърмят елеватори.
 Бодро
 мотора
 удари
 юмрук
на времето
 в старата
 морда.

Образът на машината за него не е поетически реквизит, колоритен шрих, допълнение към модерния му съвременен рисунък. Той е съществена част от неговите представи за живота и света, неизменен атрибут на времето, част от същността му. В писмо до майка си пише: „Аз съм на работа и ти пиша, а машината шуми — това не е шум, а песен на творчество и сила.“ В друго — до сестра си, обяснява: „Този път няма да си дойда. Държи ни тук една властна любовница, притиска ни до гърдите си — ние сме в плен всеки на своята машина. О, как пулсира нейното сърце!“ Това не е само художествена метафора, ярък пластичен образ, а нещо повече — внушение за изменението на времето и живота, за развитието на човечеството.

В „Спомени от миноносците“ поетът отбелязва: „В сърцата ни ще звучи вечно твоят ритъм, о, машина.“ Интимността на обръщението подчертава колко дълбоковътрешен, близък е образът на машината, как слят

е той с хората, с тяхното битие и бъдеще. По-нататък авторът продължава:

„Сега аз вече не я мразя и за ония моменти, когато тя лукаво-предизвикателно ме поставяше лице срещу лице със загадката. Сега вече не я мразя, защото имаше моменти, които бяха препълнени с радост... Помня как, след като свършвах някоя работа, аз заставах до поправената част и чаках с трепет.

И аз не го правех от маниерност, о, не, тука имаше дълбоки психически подбуди — в поправената част ме гледаше въплътената ми мисъл, вътре в клетките ѝ течеше моята кръв, в нея трептеше мойт темперамент. И когато тя се задвижваше с прецизната акуратност на планетите, в мене бликваше възторгът на човечеството. Тогава аз я галех нежно, в очите ми горяха искри, тогава аз я галех като моя любимка, а тя ме пръскаше със закачливо самодоволство, със затоплено от знойната ѝ плът масло...“

Виждаме как човешката същност на твореца се прелива в неговото изобретение, машината „оживява“, в нея пулсира „въплътената мисъл“, тя е като жива. Поетът с работнически комбинезон правилно е усетил прогресивната роля на науката и техниката. Оттук и неговата моторна романтика, и славослова, и преклонението пред машината, нейното идеализиране и величаене.

Със силата и проникателността на комунист, Вапцаров откри в машината нейната преобразяваща мощ, свърза я с революционните надежди и копнежи на пролетариата, видя чрез нейния образ бъдещето. И не случайно именно той успя да покаже най-убедително и реалистично социалистическия труд, в нова обстановка, когато борбата е завършила с пълна победа. В трепетните изживявания на поета интернационалист по време на гражданската война в Испания и стиховете, посветени на борещите се работници, откриваме истинска възхвала на машината, служеща на новия човек, негов предан приятел и другар. В стихотворението „Сън“ блестящо е показан утрешният ден:

Работех пак в завода. А пък то
уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали — злато!
И ставите им някак по-могъщи.

В завода ти, Лори, си надзирател
и казваш: „Днеска искам триста болта!“
„Добре, Лори, отлично, мой приятел!
И двамата се смеете доволни.

Вапцаров определено ярко отрази интелектуално-революционните надежди на пролетариата, показва неговата градивна творческа мощ. С бодрата песен на машините поетът жадуваше за утрешния нов свят:

Сега е нощ.

Машината ритмично

припява

и навява топла вера.

Да знаеш ти живота как обичам!

„Писмо“

Стоящ на предните позиции на своето време, усетил полъха на социалистическото утро, той изпълва стиховете си със социалния патос, утвърждава партийната правда, утвърждава нови принципи и естетически закони в пролетарската литература и изкуство. Преди всичко Вапцаров е категоричен: „Трябва да се пише така, че хората да вярват в писането, а не да се усмихват на някаква наивна патетичност.“ Страстен хуманист интернационалист, нашият поет вярва в силата на голямото творчество само когато е близко на хората, когато е свързано с техните вълнения: „Произведенията ни може да гъмжат от прекрасни идеи, от трогателна човечност, но те ще бъдат само полезна публицистика, ако не овладеем майсторлъка да вълнуваме сърцата на хората.“

И той има рядкото щастие неговите стихове, първите страници на книгата му „Моторни песни“ да бъдат четени и обикнати от работниците печатари в малката, но добре организирана на времето печатница „Андреев и Йотов“ на ъгъла на улиците „Цар Калоян“ и „Алабин“ в София. Преди това приятелят му и литературен насърчител Георги Караславов за около две седмици успява да получи върху двадесетината стихотворения печата на цензурата — разрешение за отпечатване. Словослагателят Аврам Басан набира стиховете — четири малки коли, 64 страници. Стихосбирката излиза в ти-

раж 1500 екземпляра с най-лошата и недоброкачествена хартия, която авторът е успял да купи на двойно по-висока цена.

Не може печатарите да не са почувствували новата форма и изразност на неговия стих. Не случайно, според спомените на неговия брат, те искат да притежават стихосбирката на непознатия до вчера поет. Бодро и силно ечи неговият глас, искрено и проникновено разказва той за своята участ и за живота на другарите. В неговото творчество напират нови чувства и настроения, то не е затворено, откъснато от широкия свят на борби и нарастващо революционизиране на масите.

„Изкуството не желае повече монолог“ — казваше френският писател Албер Камю. Вапцаров внесе в поезията си разговорните интонации, диалогът, драматургичността измени много от старите поетични прийоми. Сам работникът машинист Вапцаров има явно предпочитание към театъра и драматургията, от ранни години участва в театрални постановки, рецитира пламенно и вдъхновено, работи сред трудовия колектив и поставя на сцената няколко пиеси. Режисьорът Сашо Стоянов си спомня: „По-късно разбрах, че Вапцаров извънредно обича театъра. И не само това, той разбираше същината и съвременните проблеми на театъра. Може би затова в поезията му има толкова драматични елементи. Може би затова в „Двубой“, „Песен за човека“, в „Песните за Испания“ трепти ритъмът, напрежението и богатата образност на драматичното действие.“

В прочутата си статия „За творчеството на най-младите“ поетът говори за търсенията на програсивното пролетарско изкуство, за обновяващата се поетика на революционната поезия: „Не е лесно отведнъж да смениш целия арсенал от изразни средства, от форми и похвати и да организираш нов начин на производство, с нови средства, с нова същност. За това е нужен не само дълъг, мъчителен път, но и нравствен кураж.“ Възгледите си за новата поезия поетът разкри и в отделни стихотворения, като „Кино“, „Рибарски живот“, „Ботев“, „Не, сега не е за поезия“, „Горки“, „Доклад“ и др.

С изповедна непосредственост и топлота, с интимна съкровеност в „Доклад“ поетът казва:

Аз страдам за вас,
и за себе си страдам...
Защото животът
ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме, братя,
защото перото си
топиме ние
далече, далече —
през девет морета
и нашите куплети
едва ли достигат
до робската мъка...

Близък на хората, отзивчив към техните проблеми, в поезията си той освободи поетическото слово от неговия „сакрален“ характер, изчисти го от всякаква книжност и литературен привкус. Затова жизнената настойка в дълбокопрочувствените му песни е проникната от светоусещането на един непримирим, устремен напред дух.

*
* *
*

В устрема на борбата, в трудовото битие на работника Вапцаров търси не само подкрепа на своите разбирания и идеи, а отразява и най-интимните вълнения.

Изгрява любовта ни
в труд —
сред дим,
сред сажди
и машини.

„К и н о“

В съгласие със своето разбиране за изискванията към истинската поезия той потърси верен подход към големите и важни теми на деня: „В повечето случаи ние караме простия селянин да говори така, както ние говорим, напук на бита му, напук на неговата среда. В повечето случаи нашите герои по един и същ начин проумяват човешки истини, по един и същ начин избират своя път. В повечето случаи нашите герои са или съв-

сем бели, или съвсем черни. Мургавите герои у нас съвсем рядко се срещат. В стиховете сме сухи и декларативни. В стиховете сме небрежни към римата, ритъма, съзвучията, образите и въобще към всичко, което изисква повече труд и умение.“

Това самообвинение всъщност изключва неговата поезия, която не познава еднолинейността, повърхностната гланцировка, фалшивата помпозност. Политико-социален поет, Вапцаров не беше пленник на сухото бойко слово, на плакатната декларативност, на предварителната тезисност и образна схема. В неговите изповеди пулсира човешкото чувство, емоционалната обогрениост на неговия ярък пластичен стих му придава дълбочина и човешка сензитивност. Психологическата мотивировка изпълва ярките политически идеи с човешка съдържателност и интимност.

Каква грабваща нежност изпълва съчувствието към боледуващия другар:

Аз чувствувах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малко пощада —
до пролет,
до другата пролет. . .

С искрена непринуденост разговаря той с децата на отрудените и намира общ език с тях, домогва се до тяхното доверие:

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои,
така е днес,
наверно било е и вчера.

Само в два стиха поетът е побрал трагизма на разбитата човешка радост, изгубените надежди, погиналата обич: „Стихна боя, мили мой, ала ти се не завръщаш.“ Величието прелива от скръбта и по загиналия другар, болката е останала дълбоко в душата, без мелодраматични нотки: „Спи, мой другарю, спи спокойно под кръвавите знамена.“ В образа на майката е побрана толкова

много интимност, синовна горест, несподелена нежност: „... Една жена, съсухрена от скръб и от тревога, ме чака да се върна у дома и още, още ме обича много.“

По повод на баща си поетът споделя пред Бойка Вапцарова: „Не му допаднаше моята мекота в характера.“ Пред грубия и сприхав характер на стария македонски войвода синът е изглеждал по-мек, изискан, деликатен. Богатата душевност на поета е побирала и мъжествени пориви и стремежи, духовна устойчивост и решимост, и отстъпчивост, размисъл, тиха скръб. Черната сянка на трагичната съдбовност отрано пада върху неговия живот — мъчителен и напрегнат, изпъстрен с много перипетии, изпитни, страдания. По своята същност, както всички големи поети, и Вапцаров е драматичен автор. Съдбата непрекъснато го преследва, животът го мачка с упорита настоятелност, вгорчава и най-обикновените му радости. В едно от най-ранните си стихотворения — „Скръб“, той пише:

О, аз съм сам, о, аз съм сам...
За мене няма радост, ни наслада
и мойта орис черна — аз я знам,
и моята обречена награда.

Лесно можем да обвиним начеващия автор в подражателност, в изкуствен трагизъм, но неговият сетнешен жребий потвърди ранните предсказания. Така както драмата не опровергава терзанията на деветнадесетгодишния Есенин: „Я пришел на эту землю, чтоб скорей ее покинуть.“

В редица от писмата си до Бойка Вапцарова той е изтъкнал постоянните пречки по своя път, неумолимата преграда на спъващите го житейски противоречия. Той е „човек, чиято душа се стреми към слънцето, а е в плетена в мрежата на фабрични комини, на дим“, „човека, който жадува просторната свобода, а душата му е заключена в ритъма на машините“

Влюбен в поезията на Яворов, той е виждал известно сходство между себе си и драмата на поета, който, като посетител в техния дом в Банско, го е държал на коленете си, учил го е да произнася „р“ и първата дума, която малкото момче е произнесло с този звук, е била „револвер“ В откровенията си Вапцаров не е прикривал

душевните терзания, болките, чувството за житейския драматизъм. На сестра си той пише в едно писмо: „Не за първи път говорим с теб на тази тема. И като че ли до голяма степен моят трагизъм се дължи на това, че повече хора ме мислят за необикновен, а аз самият много добре съзнавам моята ординерност и това ме терзае. После заставаш на съвсем неправилна база за необикновените хора. Те били силни и не се разочаровали от живота. Помисли само колко голяма неправда има в думите ти. Помисли за Едгар По, за Ленау, за Достоевски, за Яворов и колцина още. Те са онези необикновени, които се раждат на векове един път. Помниш ли тяхното разочарование, нещо по-силно — отчаяние. То произлиза оттам, че те в душите си носят съвсем други минове, а светът е пълен с толкова пошлост и нищета.“

Но разпокъсан между големите въпроси на времето, „които никой век не разреши“ той не остава затворен в своето лично „аз“ опустошен от несбъднати мечти и идеали. Вътрешната твърдост и духовната устойчивост на човека Вапцаров го изправят по ботевски срещу бурите и той е готов да приеме двубоя, да измери своите сили с титаничната мощ на живота. Нему е чуждо евтиното щастие, тихата безкрила радост. На Бойка Вапцарова пише: „Никога не съм мислил, че любовта ни ще бъде само звучна безгрижна песен. Такава любов дори не искам. Помисли колко безцветна би била тя. Помисли колко ординерна, колко пуста щеше да бъде. Една такава любов на монотонното „щастие“ е възможна само за хора, лишени от чувствителност, лишени от тънкия усет за това, което е хубаво и лошо, за това, което е красиво и грозно, за това, което е възвишено и низко.“ А с баща си споделя: „Няма никога да угоднича на хората, само да им се харесам. Никога. Пък ако ще това да коства цялото ми щастие.“

Нравствената извисеност на неговата кристално чиста личност преодолява кризиса на духа, осветлява пътя на търсенията и борческата устременост. Големият революционен идеал осмисля краткия му живот, превръща го в символ, прави го изключителен. Униинето на писателите декаденти, песимизмът на един Кафка: „Безкрайно много надежда е дадена — ала не и за нас!“, отчуждението от обществото на един Франц Верфел: „Чужденци сме всички на земята и всичко, до което се

докоснем, умира. “ са крайно чужди и далечни на поета революционер, слял се с масите. В стихотворението „Огняроинтелигентска“ той изповядва ясно гражданската си позиция, изпъква гордото съзнание за дълга и партийната повеля:

Зная своето място
във живота
и напразно
няма да се дам.
Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.

Той изцяло принадлежи на живота. В петдесет и четирите стихотворения (без детските) шейсет и девет пъти е употребена думата „живот“ а в стихотворението „Вяра“ рекорден брой пъти — седем. Там поетът писа:

Дори да умирам,
живота със грубите
лапи челични
аз пак ще обичам!
Аз пак ще обичам!

В тъжния завършек на едно малко известно негово произведение намира тъгата, че смъртта понякога е непреодолима, звучи горчивина: „Кому ли се умира?“ В „Писмо“ изтъква: „Да знаеш ти живота как обичам!“ В оптимизма, изпълнил „Не бойте се, деца“, звучи жизнеутвърждаващата повеля на революционния завет:

И толкова хубав ще бъде
тогава живота,
и днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.
Ще пееме всички.
Ще пеем, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

Последните му две стихотворения „Прощално“ и „Борбата е безмилостно жестока“ поразяват с лирическата си непринуденост, простотата на израза, лаконичното и стегнато изображение. Финалът на предсмъртната изповед, писана само няколко часа преди разстрела, звучи като епиграф на цялата Вапцарова поезия: „Но в бурята ще бъдем пак със тебе, народе мой, защото те обичахме!“ Силен мажорен акорд бележи края на секващата лира, на прекършения горд певец на българския пролетариат.

Изумителната човечност на затворения в десета килия на ареста при стрелбището на Софийския гарнизон арестант откриваме в молбата до майка му, след като вече е осъден на смърт и присъдата е неотменима. Баба Елена я предава с един ред: „Една от последните му поръчки, които бе казал на Бойка да ми предаде, беше на другия ден да занеса на гроба му букет цветя и вместо да нося жито на гробищата, да занеса храна на неговите другари в затвора.“

До последния миг той мисли за другарите, героите на неговата поезия, тези „неизвестни хора от фабрики и канцеларии“, „селяни, които миришеха на лук и вкиснало“

В прекрасното си стихотворение „История“ той даде обобщен образ на жестокото време, в което твори и живя, бори се и отиде с Ботевата песен на смърт. С присъщата скромност, с дълбочината на прозорлив тълкувател поетът разкрива смисъла на „кипяща, стоманна епоха пред прага на новия свят“ Той разговаря с историята, с летописа на човешкия опит, паметта на човечеството. Пресъздава настроения, борческия патос, възземанията в борбата и тихите съмнения в минути на изпитания:

О, как сме чакали напрегнато
в задръстените кафенета!
И късно през нощта си лягахме
с последните комюникета.

О, как се люскахме в надеждите!...
А тегнеше небето ниско,
свистеше въздуха нажежен...
Не мога повече! Не искам!...

ЗА ЖИВОТ, ПО-СВЕТЪЛ ОТ СЛЪНЦЕТО

1. ПО ВАПЦАРОВСКИ — ВСЕОТДАЙНО

Преди да е получил известността си на творец, Анто̀н Попов стана любим национален герой, неговото име бе обкръжено от сиянието на подвига. Получил смъртна присъда по наказателно дело № 585/1942 г. заедно с най-близкия си приятел и другар в борбата Никола Вапцаров, както и с изпитани революционери като Антон Иванов, Георги Минчев, Петър Богданов, Атанас Романов, той загина на 23 юли 1942 г. Изминаха повече от четири десетилетия от тази паметна дата и неговото дело намира истинското си признание, заема своето достойно място в историята на българската литература. Защото този стеснителен красив момък с дълбок поглед и открито чело е и един от проникновените певци на онова бурно време, даровит публицист и белетрист. Малкото му на брой произведения го налагат като неспокоен и търсещ автор, който заедно с Н. Вапцаров, както и с цялата фаланга писатели комунисти от 40-те години, създава нови идейно-естетически ценности, проправя нови пътища в развитието на поезията и прозата.

Антон Попов умира много рано — най-младият е от шестимата — 27-годишен. Роден е на 20 октомври 1915 г. в една от махалите на с. Игуменец — Гега, Петричко, в прегръдките на Огражден планина. В този край на войводи и комити, на пламенни родолюбци е откърмен и той. По потекло е революционер, сам неговият баща Никола Попов става жертва на върховистите през 1922 г. Преди това е убит и дядото Костадин поп Стоянов. Всичко това без съмнение определя съдбата на будното, чувствително момче, приело патриотичния пример на своите предци.

Дончо, както са го наричали близките, а така също и приятелите, се е учил в местното училище, а класовете от прогимназията и гимназията продължава в Петрич. Ученолюбив, той прави впечатление със страстта към четенето и широките културни интереси. Никак не е случайно това, че по-късно изявява разностранна дарба — рисува, рецитира, пише стихове и проза. Противниците на баща му следят неговото развитие, пречат му и затова се налага за известно време той да се прехвърли в Самоковското педагогическо училище. Изключен от там заради участие в ученически кръжок, отива в Неврокоп (гр. Гоце Делчев), където също има педагогическо училище.

През 1933 г., вече дипломиран, Антон Попов е назначен за първоначален учител в родното си село, после се премества в с. Скрът. Христо Н. Карлов разказва за дейността на младия учител: „Имаше големи познания и обща култура. Надвишаваше всички учители. Педагогическите му похвати, начинът на преподаване бяха на високо равнище. Той постигаше големи успехи сред учениците, те го уважаваха и обичаха. Моят син бе ученик при него. Той благоговееше пред Дончо. Казваше ми: „Татко, от всички учители най-обичаме Антон Попов. Ние се срамуваме да се явим пред него неподготвени.“ При него не се налагаха наказателни мерки. Той работеше с метода на убеждението, с кротостта, с вниманието към човека, към ученика. Много лесно хвърляше мост към децата и те го заобичаха, беше им приятно да бъдат при него и с него.“

Постепенно Антон Попов се изявява и като общественик, подобно на баща си — организира пансион за бедни ученици, заедно с А. Вангелов подтиква местните власти да построят каптаж и водопровод за с. Самуилово. Търси подкрепа и за организиране на местен вестник в Петрич, но не успява. Михайловистите го преследват и заплашват. Търсещ и неспокоен дух, той обаче не се примирява. През 1937 г. успява да се премести в София — на 1 март 1938 г. със заповед № 625 е назначен на длъжност общински агент във финансово-кадастралното отделение на столичната община. Започва един динамичен период от неговия живот — най-плодотворният, най-драматичният.

Чрез известния революционер от Пирина Никола

Калъпчиев той се запознава с още един пришълец в столицата, дошъл да търси препитание и изява — Никола Й. Вапцаров. Никак не е било трудно в онова жестоко време за двамата земляци да се сблизят и обикнат, още повече ги привличат жаждата за творчество, романтичните мечти. По-възрастен, вече с опит и първи литературни успехи, Вапцаров влияе на своя другар, заедно споделят общите си търсения и предпочитания. В средата на преселниците от Македония през есента на 1938 г. възниква идеята да се създаде литературен кръжок. Негов негласен ръководител и душа става Н. Вапцаров. Така младите автори имат възможност за по-организирана творческа работа.

Поетът Ангел Жаров (М. Сматракалев) разказва как е бил посрещнат в кръжока А. Попов: „Беше висок на ръст, снажен, с бяло, хубаво, овално лице, открито чело и кестеняв перчем. Беше стеснителен, свит на пръв поглед. Очите му — сини, с топъл поглед, а над тях се надвесваха като стрехи веждите му, които, щом заговореше, леко потреперваха. Говореше тихо, малко напевно, но не можеше да не се заслушаш в неговия глас, който сякаш галеше душата. Антон излъчваше една непринудена, топла, видима нежност. Не можеше изведнъж да се види какъв пожар гори в гърдите на този скромнен младеж.“

Втората световна война и нейното разрастване, особено нападението на хитлеристка Германия срещу Съветския съюз, слага силен отпечатък върху живота и делото и на автора на „Моторни песни“, и върху участието на Антон Попов. Техните съдби завинаги се сливат в една — те служат на родината и партията, възпяват барутната епоха и нейните борци. Дончо става редактор във в. „Дъга“ и сътрудничи на редица издания — в. „Кооперативна защита“, „Вестник на жената“, в. „Заря“, в. „Литературен критик“, в. „Литературни новини“ (Варна), в. „Воля“ (Пловдив), сп. „Читалище“

В публикуваните репортажи, статии, пътеписи, интервюта, разкази, както и в запазените стихове и поеми, които създава, младият автор се откроява с яркостта на своето виждане, с майсторството на богатата пластическа култура, с острата социално-естетическа мисъл. За голямата му дарба свидетелствуват великолепният пътепис „Умиращият град“ — може би сред най-хубаво-

то в нашата проза, което е писано за Мелник, или неповторимите репортажи за тютюноберачите: „Той открадва недосънувани детски сънища“, „Шкарто — тая горчива като хинин дума“, разказът „Справедливост“... В „Пазар за левче“ живо и неподправено е видян големият град с неговите раздиращи го противоречия и с един тъжен привкус на тона, който иде по традиция вече от Христо Смирненски. В статиите, посветени на проф. Асен Златаров, на Димчо Дебелянов, Венко Марковски, в разговора с председателя на Съюза на писателите Стилиян Чилингиров изпъкват важни проблеми на културното ни развитие, личи сериозна литературна подготовка.

За художествените търсения на Антон Попов е характерна острата наблюдателност, запомнящият се детайл, будната инвенция. В много страници намира и тънката лирическа струя, която придава на повествованието ярко експресивно въздействие. Пластичният рисунък подсилва идейно-естетическия замисъл, дава възможност да се разкрие реалистичната сила на изображението. Ето един малък откъс от „Умиращия град“. Размисълът за Мелник се откроява живо и непринудено, чувствава се вътрешното съпричастие на автора към този свиден кът, за който миналото е само една легенда, а настоящето буди горчивина и съчувствие: „Залязва слънцето при кърваво червен фон. Силен вятър се спуска откъм Пирин, провира се откъм пясъчните кули, притиска до земята треви и бурени и продължава към Струма. И вятърът, и Пирин, и пясъчните кули, и развалините съвсем шумно ви напомнят за живота тук преди, за живота във вековете, угаснал като светило при вихрушка, за смъртта, която побеждава всичко, за времето, което иска да събори и изличи всичко, което надвива упоритостта на човека и не щади него, великите и красиви негови творения, великото и красивото на вековете.“ В тези редове откриваме и стремеж за философско осмисляне на всичко преживяно от стария град и неговите жители. Тъжна е гледката, тъжни са мислите и чувствата — времето безпощадно е отнесло всичко.

Така както Матвей Вълев ни е оставил незабравими страници за работниците от плантациите на Бразилия, така и Антон Попов в своите „Репортажи за тютюноберачите“ разказва за тежката участ на населението от

Пиринския край, което привежда гръб от ранна сутрин до късна вечер, за да отглежда своите тютюневи ниви. Със сурови черти той е обрисувал труда и тежкото социално безправие: „Наистина, жестока стока е тютюнът. Всеки ден след полунощ стават да берат. Всеки ден до тъмно — низане. Набраният тютюн не чака. Трябва да се ниже. Цял ден, приведен, сънен, отровен от зелената упойка на катрана, със зашеметена глава, набощадаш на иглата хиляди, десетки хиляди листа. Често низачите си убождат пръстите, често заспиват с игла в ръка. Това е един работен ден от шестнадесет-седемнадесет часа...“ Друг голям наш писател — Димитър Димов, в прославения си роман „Тютюн“ ще изгради от темата за тютюна националноисторически епос, ще разкрие революционната перспектива на епохата.

Съществен дял от творчеството на Антон Попов представлява поезията му. В стиховете и поемите му изпъква будна гражданска позиция, налага се изповедната проникновеност. Усвоявайки богатите традиции на българското поетично слово, младият автор защитава истинското новаторство. Той се влияе от Вапцаров, но се учи и от неговите предшественици Ботев, Смирненски, Дебелянов, Гео Милев, разчупва формата, търси съвременната звучност, възприема полемичния тон. В стихотворения като „Песен за Струма“, „След бурята“, „Среща“, „Есен 1941“, „Мрачни дни“ и др. са отразени събитията, пречупени през отделната човешка участ, разкрити са без поза, а от упор — смело и категорично.

Двете почти непознати поеми „Ние и Вие“ и особено „Слушай, фронт!“ се открояват с обобщаващата си сила, с епичния размах на обхвата, с атакуващата си дейност. Втората творба е най-цялостното поетическо произведение на Антон Попов. Посветена на великия двубой на съветските народи с фашистките нашественици, поемата всъщност е остър социално-политически разрез на военна Европа, на „Европа хищница“ както я нарече Ал. Вутимски. Заедно с това българският поет комунист с удивително проникновение разкрива величието на съветския човек, неговата прогресивна мисия в света и победния оптимизъм в крайния изход на битката. В нашата поезия от оня период няма друга творба, която така ярко и недвусмислено да разкрива отношението към СССР и неговото величие.

Антон Попов е и истински патриот. Заедно с интернационализма си той разкрива своето пламенно родолюбие, възпява родния край, мечтае за новия свободен живот. Картината на бъдещето, макар и романтично украсена, е светла, бодра, жива. В прогреса и техниката и той открива верния път към мечтания комунистически строй. Но той не е безволев мечтател — думите и при него, както и при Вапцаров, се покриват напълно с делата. Участник в минно-поддривната дейност, воин на вътрешния фронт, смел и всеотдаен, героят се бори докрай, преминава през фашистката преизподня, мигове преди смъртта се оженва за любимата девойка, пее заедно с другарите Ботевата заветна песен: „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“ . .

Неговият земляк, видният наш съвременен поет Евтим Евтимов в известната си книга „Пирински балади“ е включил и стихотворението „Сватбата на Антон“, в което пресъздава ярко и изразително вълнуващите мигове, когато пред лицето на смъртта Антон Попов и Росица Манолова се венчават. В обобщаващия финал авторът е успял да покаже истинската сила на това последно желание на осъдения български комунист, той е уловил героико-драматичната атмосфера, постигнал е нужната му художествена действеност:

С тромпетите на пушките отсреща
сватбарите се стягат за хоро.
След малко сватбените бели свещи
ще изгорят от скръб
над твой гроб.
И неродени вечно ще останат
едно момиче
и едно момче —
една мечта, докрай недомечтана,
една любов без люлка и звънче.
Но пак вдигни очи. И пак се радвай.
Ще те запомни този сив тунел!
Страхливец никога не вдига сватба,
когато го отвеждат
на разстрел!

Така неговото име се прибавя към поредицата на рано загиналите поети, които творят през 40-те години

и дейно участвуват в нелегалната борба. Днес можем само да предпологаме какви ли творби щяха да създадат талантливите творци като Цветан Спасов и Васил Воденичарски, Коле Неделковски и Атанас Манчев, Христо Козлев и Кирил Маджаров, Стефан Йовчев-Вечвой и Тончо Стаевски. Но тяхното дело остава завинаги свързано с младостта, превърнато в светъл пример за следващите поколения.

2. АРЕСТУВАНАТА ПОЕМА

В онова мрачно и проклето утро на 4 март 1942 година, когато полицейските агенти нахълтват в дома на Вапцарови на ул. „Ангел Кънчев“ № 37, е арестувана и една поема. Разузнавачът Любен Йоцов, който съставя протокола за „щателен обиск“ и изрежда шестте иззети вещи, преди да отведе задържаните, не е вписал, че в стаята на Борис и Венера Вапцарови е намерен един екземпляр от „Слушай, фронт!“ Снахата на поета, оставена на свобода, успява да уведоми Росица Манолова, намираща се в момента в болница, за опасността, която вече грози автора. И когато Антон Попов идва на свиждане, неговата приятелка със загриженост му разказва за случилото се.

Съратник и верен приятел на Никола Вапцаров, Антон Попов веднага поема неговите функции на помощник на ръководителя на Централната военна комисия на партията полковник Цвятко Радойнов и въпреки възможността да се укрие, остава на своя боен пост. Съдбата на най-близкия му другар, великото общо дело на борбата го задължават и той е твърд и категоричен в решението си да бъде там, където е най-необходим. А пролетта на тази 1942 година е изключително напрегната и тревожна. Започналите разкрития и арести още повече усложняват обстановката и възможността за нелегална дейност. В Дирекция на полицията попадат едни от най-смелите и решителни комунисти: Георги Минчев, Никола Вапцаров, Атанас Романов, Петър Богданов, множество сътрудници на Централния комитет и на Военната комисия.

Останалите на свобода борци работят денонощно. Пред лицето на врага и грозящата ги на всяка крачка

опасност те изпълняват тихо и всеотдайно своите задължения, преминавайки от квартира в квартира. Антон Попов се среща с Радойнов, изпълнява редица негови поръчения до фаталния 24 април, когато и двамата са арестувани. След тях в полицейската клопка попадат един след друг Антон Иванов, Трайчо Костов, а последните арести са направени към средата на май. Гибелният кръг се затваря.

Започват кървави дни и нощи — без начало и без край, изпълнени с мъчения и насилие, със садистична жестокост и античовешка изобретателност. В най-трудните си мигове Вапцаров отронва от сърцето си великолепните последни изповеди „Прощално“ и първата строфа на „Борбата е безмилостно жестока...“ В полицията Антон Попов успява да се види за кратко време със своя събрат, с него е на процеса и през боевите дни до присъдата, когато извървяват последните си земни стъпки заедно. Но преди двамата да запяят с другарите си „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира...“, преди да проехтят смъртоносните изстрели в тунела на Гарнизонното стрелбище в София, сред малкото поръки до своята любима той отправя и следната: „Росе, ти чете „Слушай, фронт!“ От нея не остана нито един екземпляр. Само един има в Дирекцията на полицията. Не забравяй, когато дойде денят на победата, издири я. Тя е всичко, което можех да напиша. Не забравяй тази ми поръчка. В бележника оставям написана малка поема „Ний и Вие“ Целувам те: Антон.“

След победата наред с редица запазени стихотворения са публикувани и вариант на поемата в сп. „Пламък“, и откъси от нея в „Български воин“, „Пиринско дело“, „Вяра“, „Пулс“... И най-после, през 1982 „Слушай, фронт!“ излезе като отделна книга в изд. „Български писател“

Първото признание и преценките на съвременниците са твърде противоречиви и общи, липсва литературно-историческата оценка. Ето какво пише например Михаил Сматракалев: „Поемата „Слушай, фронт!“ в художествено отношение има немало недъзи. Очевидно, писана в най-напрегнатите дни и нощи, за нея Антон Попов е отделял оскъдни минути и тя е останала в суров вид. Но за нас тя представлява интерес като свидетелство за най-ярките и най-накипелите чувства

на един революционер и на цяло едно поколение, когато мракът бе непрогледно гъст, а победата — далече.“

Когато описва срещите си с Антон Попов, след арестуването на Вапцаров, Христо Радевски разказва: „С него се бяхме условили, че в случай на арест и разпит за какво сме се срещали — ще кажем, че сме говорили по литературни въпроси, че той ми е давал свои очерци за мнение. Това всъщност беше така. Той ми даваше свои произведения, които подготвяше за печат в „Дъга“, и се молеше да се изкажа по тях. Веднъж ми даде поемата си „Слушай, фронт!“ Каза ми: „Знам, че тя кой знае какви художествени качества няма, но искам искрено да ми кажеш — ще бъде ли полезна, ако се пусне например на циклостил просто като позив? Няма ли да бъде това маниащина?“ Взех я аз, прочетох я и след два-три дни му казах, че наистина има много художествени недостатъци, но все пак ще действа емоционално и струва си да се пусне за прочит...“

Обилна светлина върху историята на поемата, върху замисъла и нейното написване хвърлят много от спомените и на Росица Манолова-Босева. Запознала се с Антон Попов през ноември 1941 година, тя е имала възможност да наблюдава през последните месеци от живота му неговото творческо развитие и особено написването на „Слушай, фронт!“ Подобно на Вапцаров и Дончо си купува пишеща машина „Хермес Бейби“, за да продължи литературната си работа. Особена роля за неговото авторско израстване изиграва в. „Дъга“, където работи и като редактор. Неговите очерци и репортажи, разкази и интервюта, статии и рецензии му спечелват име на даровит журналист и публицист.

Но стеснителният и чувствителен момък, насърчаван от другарите си и най-силно от Никола Вапцаров, пише и стихове. Много от тези изповедни творби отразяват важни, вълнуващи мигове от живота му, свързани са с обществено-политическата обстановка на времето, проникнати са от искрен граждански патос и патриотично вълнение. В стихотворения като „Среща“ „Есен 1941“ „Мрачни дни“ са запечатани настроенията и размислите, свързани с тежките събития след нахлуването на Хитлер в Съветския съюз. На една сбирка на Македонския литературен кръжок в дома на Вапцаров е обсъдена „Песен за Струма“ и авторът на „Моторни песни“ се

изказва най-ласкаво за хубавия творчески успех на младия си другар. Макар и автор само на няколко стихотворения, Антон Попов показва сериозни качества на поет.

Той се учи от новаторството на Вапцаровата поезия, но без съмнение черпи и от опита на цялата наша национална поезия — Ботев и Яворов, Гео Милев, Христо Смирненски и редица други нейни представители. Срещите и приятелството с пролетарско-революционните поети от 30-те и 40-те години също играят важна роля за обогатяване на търсенията на младия автор. Цялата млада фаланга творци, дошли в литературата ни след Смирненски, след Септемврийското въстание, налага нов идейно-естетически идеал, постепенно овладява метода на социалистическия реализъм, завоюва нова територия в областта на художествените постижения. Атмосферата е изключително благоприятна за реализиране на Вапцаровия модерен стил, за извисяване на много от неговите възгледи за новото изкуство въпреки сложната международна обстановка и разрастващата се антифашистка борба.

Антон Попов изпъква с оригиналността на своето виждане, с романтичната обогрелост на изповедите си. Вътрешният трагизъм на изживяванията е подплатен с комунистическа убеденост, с оптимистична категоричност. Той отстоява творческото си верую чрез самобитния си талант. Скромнен и внимателен към другите, умееш да се вслушва в техните мнения, той запазва личния си вкус и предпочитание, не демонстрира излишно самочувствие, но не изневерява на собствената си природа.

Написал няколко стихотворения, Дончо желае да създаде творба, в която да въплъти вълненията и мечтите на хората около себе си, да покаже драматизма и величието на големия „двубой“, за който изпя една от най-вдъхновените си песни и Никола Вапцаров. Едва ли е имало честен човек на земята в оня момент, който да не следи със затаен дъх събитията на фронта, грандиозната битка между съветските хора и мракобесните сили, намерили най-ярко въплъщение в хитлеристките пълчища. Макар и вече свързан с нелегалната дейност на минно-поддривния център на партията, той откъсва от малкото свободни минути, за да твори. Росица Босева ми разказа как една вечер в квартирата си на ул. „Акса-

Цялата тази мащабност определя силата на преживяванията, засилващата се полемичност и атакуващата страст. Поетът отхвърля лицемерието и лъжите на тези, които фабрикуват новините от Берлин, и на нашите глашатаи от „Зора“, и дава думата на истинския герой на епохата, на обикновения съветски човек, за да говори и да каже истината, да разкрие перспективата на живота и времето. По този начин въздействието е още по-силно и убедително. Чрез живата, находчива форма Антон Попов постига търсения ефект на изображение, той разкрива величието на творците на бъдещето, които след победата на Октомврийската революция преобразяват своята родна земя. Многовековните възделения на човечеството са намерили реализация в успехите на съветските хора, в техните дръзновени дела. Образът на Ленин, гениалния вожд и революционен стратег, отново както в годините на гражданската война оживява, за да даде сила и увереност на бойците от новия фронт. Оживяват хора и събития като силен и убедителен аргумент срещу военното заслепление и безсилие на врага.

Цялата поема е пронизана от пламения призив за отстояване на социалистическите завоевания, за достойна защита на отечеството. Публицистичният елемент в нея е използван умело от поета за постигане на редица идейно-сисловни асоциации, за освежаване на тематичната насоченост. Образно-пластичният език дава възможност да се почувствува емоционалната експресия, да се извиси основната вътрешна насоченост. Откроява се релефно и авторската позиция, това още повече подсилва художествено-тематичните внушения.

Поразяващ е оптимизмът, крилат и бодър, вдъхновен и мъжествен. В самия финал на „Слушай, фронт!“ Антон Попов е показал парада на победата — каква прозорливост! Той е разкрил всемирното и историческо значение на тази победа. С топлота и нежност поетът призовава гостите герои от цял свят, които ще празнуват смазването на фашизма. И всичко това в момент, когато цялата фашистка преса тръби неудържимо за унищожението на Съветския съюз. Както Вапцаров в „Селска хроника“, така и Антон Попов убедително е показал кръвното родство със съветските хора и вярата в тяхната непобедимост.

Каквито и слабости и несъвършенства да откриваме

в това произведение, то въздействува с целостта на замисъл и изпълнение, написано е сякаш на един дъх. В неговата съдба има нещо сходно с това на поемата „Септември“, както еднаква е участва и на двамата поети. В нашата поезия от този период няма друга по-ярка и убедителна творба, в която да се разкрива упованието в СССР, да се прославя страната на Ленин от тази съкровена творба-изповед. Антон Попов е обобщил величието на подвига и надеждата, че врагът ще бъде сразен. Духовно-нравствената красота на саможертвата е свързана с историческия опит на човечеството и неговата комунистическа перспектива.

От написването на „Слушай, фронт!“ и гибелта на нейния автор са изминали повече от четиридесет години. Но времето не е намалило нищо от въздействието на размислите, от емоционалната извисеност на образите, от озарението на онзи велик двубой, в който изгоря и Антон Попов. Годините като че ли са придали още по-голяма изразност на оригиналната композиция, на смелото образно новаторство и стилистичните решения на автора. Все така бодър и силен е неговият глас, непомръкваща е славата му на национален герой и вдъхновен певец на революцията. Сбъднаха се неговите последни думи: „Умирам за живот, който ще бъде по-светъл от слънцето, по-хубав от най-хубавите цветя и по-свободен и по-справедлив от всички досега!“

ВДЪХНОВЕН ЛИРИК И РОДОЛЮБЕЦ

В българската поезия величавият пример на Христо Ботев има десетки следовници. Патриотичният пламък на поета революционер, дошъл да сложи кости пред олтара на отечеството в името на неговата свобода и бъдеще, винаги се е разгарял в сърцата на следващите поколения творци, карал ги е да обичат България, да милеят за нея, да бъдат готови да пожертвуват своя живот за народа си. И така е в участието и поезията на П. К. Яворов, бродил с македонските комити и прославения войвода Гоце Делчев по пиринските пътеки. Ботевското начало се усеща във възторжените песни на пролетарския бард Христо Смирненски, който, ако не беше повален от „жълтата гостенка“, щеше да намери смъртта в полицейските преизподни. Авторът на безсмъртната поема „Септември“ Гео Милев защити с живота си своята гражданска чест и доблест. Огняроинтелигентът Никола Вапцаров падна на барикадата в името на новия ден, пеейки песента „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“ Като него загинаха и двамата му близки другари и събратя по перо Антон Попов и Коле Неделковски.

Поезията на Коле Неделковски е още едно свидетелство за непреходната сила и красота на словото, озарено от подвига и саможертвата. И той е от онези млади таланти, които съчетават в едно живот и обществен дълг, които рано изгарят, преди още да са създали богато и многолетно творчество. Но в замяна на това всеки ред, изтръгнат от богатата душа, създаден в трудни мигове, носи огромен идейно-художествен заряд. Благодарение на времето получава още по-голя-

ма сила, а не забрава, остава да вълнува и да крие непреходната младежка бодрост и волност. Така е и със съкровения изповед на този, поет, недоживял свободния радостен ден на победата, но жертвал живота си за него. И вече четиридесет години след неговата гибел все още свежестта и звучността на песните му продължават да вълнуват и въздействуват, да внушават патриотична гордост и родолюбие.

Неговото истинско име е Никола Кръстев Недялков, но за приятелите си и в литературата той остава познат като Коле Неделковски. По словесната чистота на поезията му, по нейната съдържателност и народностна същност не е трудно да открием родното му място — Велешко, село Войница. Роден в трагичната 1912 година, когато, въпреки Балканската война, дялове от родината остават завинаги откъснати от нея, той изпитва силното влияние на онези сложни събития и исторически трусове. Отрано патриотичният пламък завладява сърцето му. Трудното нерадостно детство, недоимъкът, крушението на възрожденските добродетели и нарастването на социалната неволя го заставят през ноември 1922 г. да напусне Велешката прогимназия и заедно със своя другар Крум Андонов той заминава за Скопие да учи бояджийство.

Трудните изпитания на младостта съпътствуват бъдещия поет, но не рушат волята му, а я каляват. Непримириим по дух, волен и издръжлив, той решава да отиде с приятеля си в Солун, откъдето двамата заминават за гръцката столица. Прехвърлят се в Мюнхен, но там не намират средства за препитание, нито пък могат да учат. След многобройни митарства Неделковски пристига през 1938 година в София, където като него са пристигнали още десетки преселници от Македония. Нерадата участ на българското население, извън България, често е карала много семейства или младите хора да търсят приют при родината майка.

В София Коле Неделковски се сближава с Венко Марковски и Антон Попов, постепенно намира своя среда, активно се включва в разрастващото се антифашистко движение. Творческите му пориви го насочват към други млади литератори като него, които през 1938 г. са създали свой кръжок. Михаил Сматакалев разказва за този важен момент от биографията на ра-

ботника поет: „През 1939 година в Македонския литературен кръжок дойде велешанчето Коле Неделковски. Ние го обградихме с голямо внимание, което той напълно заслужаваше. Среден ръст, добре сложен, открито високо чело, къдрава коса, топли замечтани очи, контрастиращи с груби попукани от работа ръце — ето физическият му образ. Една дълбока човечност лъхаше от цялата му фигура.“

Активна роля в дейността на кръжока играе и пристигналият в столицата от Кочериново уволнен огняр и машинен техник Никола Вапцаров, който от 1936 г. напуска родния си край. Неговата широка култура, безспорната му литературна дарба и човешка привлекателност определят взаимоотношенията му с другите пишещи събратя. Стоян Нанов описва значението на Вапцаровата дейност в оня период: „Смело може да се каже, че той беше душата и съвестта на този кръжок. Скромнен и внимателен, както и критичен към работата си и към тази на своите другари, той бърже бе признат и общоуважаван. Под неговите сериозни напътствия и грижи тук се развиваха безспорни дарования у редица другари и на първо място се затвърдиха като несъмнени сили другарите Коле Неделковски, Антон Попов, Венко Марковски и др. През времето на неговото участие и ръководство кръжокът може да развие пълноценна деятелност, като бяха издадени произведения от него, от Коле Неделковски, от Венко Марковски и др.“

Антон Великов също свидетелствува: „Никола Вапцаров безкрайно се радваше, когато попаднеше на работник, който се опитваше да пише художествени произведения. Нагледно и с прости думи той обесняваше какво трябва да се направи, за да излезе творението сполучливо. Щедра помощ той оказа на металика поет Иван Колчаков, на лирика Коле Неделковски — бояджийски работник, и на пишещия тия редове — печатарски работник и начеващ белетрист.“

И Бойка Вапцарова си спомня: „Когато държеше на някого, при среща Кольо ме предупреждаваше: „Боя, моля те, бъди внимателна!“ Така стана и при запознаването ни с Коле Неделковски през 1939 г., който започна да идва често у дома. Разговаряли сме по различни въпроси. В лицето на Вапцаров младият поет

намери истински покровител и когато издаде първата си книга, той я донесе с топло посвещение. Коле имаше и лична причина да ни търси — беше се сприятелил с моята по-малка сестра Славка. Много честен и предан другар. Вестта за неговата смърт дълбоко опечали Вапцаров, тъймо се беше върнал от интернирането в Годеч и понеже двамата, дейни български комунисти, бяха участници в нелегалната борба, наложи се известно време да се укрива в с. Църква.“

През 1940 г., когато Вапцаров издава книгата си „Моторни песни“ и Коле Неделковски дебютира с първата си стихосбирка „Мъскавица“ (Светкавица), отпечатана в малката печатница „Просвета“, водеща символичното посвещение „На майка ми“ Не случайно образът на майката е един от водещите образи в неговата поезия. Сякаш предугаждайки своята ранна смърт, будният младеж и активен български комунист, вече включен в нелегалната борба, през 1941 г., последната година от неговия живот, издава и другата си книга „Пеш по светот“. Тя е посветена на неговите другари — „На младите македонски борци“

След нашествието на хитлеристка Германия в Съветския съюз започва онзи величав двубой, който мобилизира всички честни хора по света и който е решаващ и за бойците на нашата партия. Зовът на Централния комитет е сигнал за действие, на който откликва и будният и смел работник декоратор. След сформирването на Централната военна комисия, оглавена в оня момент от стария изпитан септемвриец Христо Михайлов, Военната комисия за столицата организира пет бойни групи, нужни за започването на саботажните действия на територията на града и околностите. Привлечени са предани бойци като Никола Ботушев, Христо Ников, Атанас Романов и др. Петата бойна група, ръководена от работника металик Атанас Романов, в която той като приятел на Коле го включва, има за задача да снабдява останалите четири с оръжие, бомби, запалителни вещества, взривни материали... По-късно заедно с Романов ще работи и Вапцаров.

Лятото на 1941 г. е изключително напрегнато и тревожно. Военните комюникета от Източния фронт постоянно съобщават за напредването на вероломния

враг в съветската страна. Младият поет участва в опасни акции, пренася оръжие и взривни материали, разпространява позиви, укрива нелегални. В мансардния етаж на кооперацията на ул. „Генерал Паренсов“ и ъгъла на бул. „Фердинанд“ (сега „Ген. Толбухин“), където се намира квартирата му, все по-често се отбиват нощем нелегални. Обсъждат се бъдещи решителни действия, набелязват се обекти, които трябва да бъдат извадени от строя. Но след първите успехи на минно-подривния фронт започват и провали, в ръцете на полицията попадат десетки смели младежи. Антон Петров, който неколkokратно посещава тайните квартири на ул. „Паренсов“, в книгата си „Сиянието на един пожар“ разказва за трагичната гибел на младия поет и борец: „На 1 септември в моята квартира на ул. „Алеко Константинов“ № 10 се състоя нелегално съвещание на военната комисия на ОК на партията, в което взеха участие Ангел Цанев, Руси Христов и Христо Ников. Към 10 часа сутринта се чу силна експлозия. По-късно научихме, че на ул. „Генерал Паренсов“ № 16, в таванския етаж, където и ние правехме нашите съвещания, полицията е проследила и разкрила двама, търсени от нея. Единият от тях се опитал да си пробие път, като хвърлил на стълбището бомба, и в началото успял. Но при излизането на улицата бил посрещнат от друга група полицаи и паднал убит. Вторият — поетът от Македония Коле Неделковски — предпочел да се хвърли от петия етаж, но да не попадне в ръцете на полицията.“

В броя си от 3 септември в. „Заря“ помества следното съобщение: „Тази нощ органи на държавната ни полиция са пристъпили в София към арестуването на едно лице, уличено в конспиративна дейност. Лицето е възпламенило бомба и се е самоубило, като се е хвърлило от петия етаж на къщата, в която е живело. От експлозията един полицай е засегнат леко и са нанесени повреди на къщата. Един съучастник на същото лице се е опитал да избяга, но при преследването е бил ранен тежко. Как се казва конспираторът? Самоубилият се конспиратор се именува Никола Кръстев Недялков, 27 год. р. от Велес, по професия декоратор. Недялков е писал стихове и има издадена стихосбирка.“

Въпреки няколкото неточности, които съдържа, съобщението е вярно. Неволен свидетел на трагичната случка става една девойка, живееща в отсрещната кооперация на улицата — бъдещата поетеса Блага Димитрова. Тя видяла хвърлилия се млад мъж и в ститворението си „Сърце“, включено в книгата ѝ „Светът в шепа“ (1962), е възпяла неговия подвиг:

В кафез не влезе
волния поет.
Мечтаеше да литне
към небето,
сърце да влее
във горещ куплет,
а в хладния паваж
си вля сърцето.
И с плиснато
от вятъра лице,
навън изскоча ли
във утрин синя,
все мисля:
стъпвам по едно сърце,
послано под нозете ми
да мина.

В своя „Спомен за Коле Неделковски“ (алманах „Околчица“ — 1984) Блага Димитрова споделя: „Бях ученичка. Този горд полет на младежа стана за мене онова, което (простете за дръзкото сравнение) е станало самоубийството на Ангел Кънчев на Русенското пристанище за Захари Стоянов. Дни и нощи през юношеството ми с властна сила ме преследваше образът на човека птица, литнал към смъртта, за да не падне в плен на насилието и безчовечието, да не стане предател. Това преобърна живота ми. До ден днешен, щом погледна през прозореца (живея все на същото място), виждам полета на поета и се мъча да бъда достойна за тази съдбовна среща.“

И друг наш съвременен поет — Евтим Евтимов, в книгата си „Пирински балади“ (1974) възпява безстрашния герой:

И скачай от таванския
прозорец,

и изгори сега като звезда,
и падай не надолу,
а нагоре,
за да оставиш в хората следа,
един разкъсан полицейски
обръч,
едно сияние над тоя град.
... И скачаш пръв,
но не към гроба —
политаш ти към моя свят!
„Коле Неделковски“

А в стихотворението си „Майка“ Матей Шопкин е отразил раздялата с майката, за която Коле Неделковски написа ярки и силни творби:

Ти, свидна майко, свиден син роди,
ти с обич го откърми и отгледа —
да тръгне през покрус и беда,
обречен на борба и на победа.

И той напусна родния си дом,
за да намери своя път в борбата.
Ти, сирота, заплака мълчешком
и стана трижди страшна тишината.

Когато загива, авторът на „Мъскавици“ и „Пеш по светот“ е едва двадесет и девет годишен. Той е почти на възрастта на своя литературен кумир Христо Ботев, от когото страстно се учи и чийто портрет украсява скромната квартира. Разбира се, Коле Неделковски усвоява творчески уроците на гения. Нему е близка народнопесенната традиция. Така както братя Миладинови бяха събрали българските народни песни, за да разкрият творческата мощ на българина, така както Ботев в „Хаджи Димитър“, „На прощаване“, „Борба“ „Моята молитва“ вплита фолклорни мотиви, използва изрази и думи, за да подсили въздействието на богатия идейно-емоционален заряд, така и младежът от Велес използва велешкия диалект, думи и изрази, за да покаже многобагрената сила на словото, да предаде издълбоко, от цялата си душа, своите терзания и драматични вопли, своя пламенен копнеж и светла вяра.

Освен от Ботев той упорито се учи от националната поетика, от завоеванията на поети като Пейо К. Яворов, създателят на прославените „Хайдушки песни“, посветени на Гоце Делчев, както и от Димчо Дебелянов, от Христо Смирненски и др. майстори на българската поезия. Тези са му близки и по дух, и по натюрел. У него също се борят нежността с трагизма, меката носталгия с драматичния гняв. И ако се вгледаме внимателно в същността на сътворените от него стихотворения и поеми, не можем да не усетим колко силна е парещата болка, която измъчва душата му, колко жажда напирва в неговите преживявания, как мечтае да броди като харамия из Пирин по стъпките на Гоце и Яне Сандански. В стихотворението „Младост попарена“ чрез съдбата на Богдан и Гроздана авторът сякаш дири съзнателен паралел със своята участ — и той е далеч от родния край, от майка и любима, и него измъчва носталгията.

Но наред с тъгата Коле Неделковски възпява борческото чувство. Той слави хайдутите и войводи, които смело са се борили с поробителите, които завинаги са останали в народната памет като закрилници и герои. Подобно на Ботев и той призовава за борба, не унива, не отпуска безволно ръце. Острата емоционална поляризация на поезията му дава възможност да се усети още по-ярко и силно дълбочината на преживяванията, резливият дъх на времето, да се разкрие мъжествената скръб и твърдата решимост за действие. В творби като „Робство“, „Ранено сърце“, „Причинуенъ“, „Одродени“ и особено в „Ангелко“ и „Стоан на Ордановци“ се извисява образът на народния герой. В интимната атмосфера на отделната творба се долавя своеобразието на авторовото виждане, неподправената искреност и простота на изказа, целостта на изразената идея.

В „На кинисуенъ“ (като в Ботевото „На прощаване“, тук даже Неделковски използва същото заглавие) синът изповядва пред своята майка бунтовния си дълг, възпява твърдата решимост да се бори срещу потисниците. Пролетната картина контрастира на тъжното майчино настроение при раздялата. Изведнаж сякаш цялата природа съчувствува на страдащата жена, затова птиците престават да пеят, при-

тихвват потоците, отронват се горските листа като сълзи.
Но бодър и твърд е гласът на сина хайдутин, който търси утеха в бъдещата победа:

Я, майко, тръгнаф, заминаф,
куса си пушка нарамиф,
планина Пирин развила,
байрак се вее сред неа;

я ке го, майко, дофанам,
над село ке го развеам,
та ке го, майко, куртулам
от тоа ропство кърваво.

За разлика от своите приятели Никола Вапцаров и Антон Попов Коле Неделковски не търси модерната поетична форма, а остава верен на фолклорната основа на нашата поезия. Той се учи и от хайдушките песни, взема ценен словесен материал от народната реч, за да покаже самобитно и неповторимо душевността на героите си, да намери нужния обобщен образ на народа. И затова в поемата си „Пеш по светот“ той използва конкретно исторически мотиви, за да разкрие славното минало на родината, да покаже водещия пример на онези свидни синове народни, които са пролели кръвта си за нея. Образът на Пирин планина, съчетан с образите на Гоце Делчев и Яне Сандански, сполучливо извежда темата за борбата и патриотизма, за героизма и саможертвата. Самата поема е проникната от силен вътрешен идеен заряд, интимно-разговорната интонация ѝ придава още по-голяма непосредственост и изповедност:

О, Пирин, буйна планино,
мъчна ми душа постана,
зар тук път ке доодам,
зар тук свет ке догледам.

Крени се, хайде, покрени,
земи ме в буйна пазува
и ми со шепот разкажи
за Гоце и за дружина.

Чий очи пак ќе останат,
кога над тебе прелетат
от радост да не размъскат,
светови да не разпрашат.

О, Пирин, не ме оставяй,
вода и земя раздиплуй,
векове тука минале,
тежък си род оставиле —

къде е Гоце прошеткал
със своя силна дружина,
къде е Яне извикал,
тиранин къде е изплашил.

Родната планина се нарежда до образа на майката в сърцето на клетника, който жадува свобода, който иска да види своя роден край свободен и щастлив. И в стихотворението „Майка и син“ много ясно е показан истинският път на бореца — да стане народен бранител.

В някои от своите стихотворения Коле Неделковски възкресява и проблеми от съвременната действителност, възпява работническата участ, разработва обществено-политически и социални проблеми. За неговите комунистически убеждения красноречиво говорят „Стачка“, „Работник“, „1941“, „Поздрав“, посветено на В. Марковски, и други творби. Те показват и будното съвременно мислене на поета, който не остава безволев свидетел на големия двубой, така прекрасно възпят от Вапцаров, а се включва в него и умира като истински герой комунист и патриот.

Своето идейно-естетическо кредо той е разкрил в песента си „На поета“: „Пей, о, братко, пей за народа/ и му песни бурни дай..“ Него следва той в своите изповеди, изпълнени с любов и вяра, с носталгия и тиха радост.

До края на своя кратък, но чист и предан на България живот Коле Неделковски отстоява повелята, изпълнила стиховете му — той служи на народа, жадува за свободата и затова така гордо полита към нея, млад и жизнен, неустрашим като птица.

„О, ТРЯБВА ТОЗИ СВЯТ ДА СЕ ИЗСТРАДА. “

1.

Между първата книга „Испания на кръст“ на Веселин Ханчев и стихосбирката „Лирика“, неговото най-голямо постижение, има повече от две десетилетия. Това са години на творческо съзерцание, на бавно, но сигурно достигане на върховете на поетическото майсторство. Какъв дълбок вътрешен стоицизъм и духовна воля са били нужни на автора, за да изгражда себе си, за да следва неспокойната линия на търсещата неспокойна мисъл! Неговото развитие е показателно за огромната интелектуална борба със словото, за драматичното, задъхано вглеждане в себе си и околния свят. Когато Ханчев е писал своето стихотворение „Посвещение“ той действително е имал право да заяви:

О, трябва всяка вещ да се изстрада,
покорно всяка вещ да се роди
и всеки образ, който в теб попадне,
да свети с блясък непознат преди,
и мислите да правят в тебе рани,
мъчително и дълго да тежат,
и всяка мисъл в тебе да остане
като зараснал белег в твоята плът.

И това не е само опит за равносметка, това е обобщение на неговото идейно-естетическо верую. То ни дава ключа за вникване в богатия и сложен мир на поезията му, на неговия вътрешен интелектуален свят. Поетът е разбрал истински своето признание, отрано е почувствувал отговорността, която дарбата носи, и

затова с такава последователност — творческа и гражданска, отстоява духовните си скрижали, бори се твърдо и непоколебимо за вътрешната си независимост, за поетическата си самостоятелност. И тази вярност е съхранена до последните му творби.

Не е трудно да се разбере и от неговата биография, че той отрано се е посветил на литературата и тя става завинаги негова съдба. Не се е лутал „сред хората“, не се е налагало да прави труден избор, да сменя професията си. Роден на 4 април 1919 г. в семейството на старозагорските лекари Невена Азманова и Симеон Ханчев, бъдещият поет израства в една подчертано културна среда, която има високи духовни интереси. Родителите са завършили във Франция и това дава отражение върху възпитанието на момчето, върху неговия по-късен интерес към френската литература и изкуство. Бащата е чичо на поетесата Екатерина Ненчева и това е подсилвало пиетета към поезията, несъмнено е повлияло на Веселин Ханчев и неговото детско самочувствие.

В Стара Загора богатата литературна традиция също оказва своето въздействие — имената на Георги Бакалов, Кирил Христов, Георги Райчев, Николай Лилив и Димитър Подвързачов, Гео Милев са респектирвали и карали съгражданите им да се гордеят с тях. Дейно участвуват в литературния живот поетите Иван Хаджихристов и Иван Морчев, останали завинаги в родния си град. Старозагорският Парнас е търсил достойно съперничество със столичния културен елит. В дома на Ханчеви е отсядал Антон Страшимиров. Тук идват редица видни писатели, журналисти, художници, артисти. Близостта на семейството с Д. Б. Митов, редакторът на вестник „Литературен глас“, и с неговата съпруга детската писателка Калина Малина изиграва решаваща роля за посвещаването на Веселин Ханчев на голямата любов — литературата. Родителите му също са сътрудничели на вестника.

Плодотворната литературна атмосфера насърчава ранните опити на Веселин Ханчев. Още като ученик той става помощник-редактор на вестник „Поточе“ (1931), а след това участвува в издаването и на други ученически вестници „Ученик“ и „Изворче“ Благодарение на материалната подкрепа на родителите на

редакторите, тези вестници през 1932 г. се обединяват в едно издание „Просвета“, в което младият автор публикува няколко от първите си стихотворения: „Коледари“, „Снежинки“, „Роден съм там.“, „Балканът“, „Кокиче“ и др. Както често се случва, в тези наивни опити трудно може да се усети таланта, но те са показателни за вълненията на момчето, за неговите интереси и предпочитания, за живото родолюбиво чувство. По това време — още ученик в прогимназията, той изпраща и две свои стихотворения до редакцията на „Литературен глас“ — „Есенни капки“ и „Реквием“. Второто е породено от скръбта по бабата, която почива. Д. Б. Митов ги публикува в брой 225 от 11 март 1934 г. в рубриката „Творчество и път на младите“, водена от Емануил Попдимитров. Това е първата сериозна публикация на бъдещия поет, неговото кръщение.

В гимназията заниманията с литература нарастват, засилват се интересите, разширява се идейния кръгзор на будния ученик, който се включва в литературния кръжок „Кръгзор“ Доктор Симеон Ханчев финансира и издаването на младежки вестник „Кръгзор“, а редакцията се установява в стаята на неговия син, където се събират запалените млади литератори — да обсъждат своите творби, да говорят за прочетени книги, за любими автори. За истинския социален и духовен кръгзор на младия Ханчев свидетелствува неговата стихосбирка „Испания на кръст“ излязла през 1937 г., когато той е в предпоследния клас на гимназията. Отпечатана в печатница „България“ с художник на корицата Преслав Кършовски, тъничката книжка носи простото изразително посвещение „На родителите ми“

В предговора писателят Георги Томалевски пише: „Богатата образност и оригиналното световиждане в стиховете на Веселин Ханчев, одухотворени от състраданието и любовта към човека, правят тая млада творба обичлива, близка до интимното чувство на всеки, а за прозорливото око ще кажем веднъж, показват радостното предусещане, че едно безспорно дарование ще се развие и ще обогати българския стих с нови и по-сочни творби.“ Колкото и пресилено да звучи оценката за стиховете, не можем да не видим, че предска-

занието се е оказало твърде точно. Малцина са авторите на подобни насърчителни думи, които след години могат да се гордеят със своето откритие на младия талант. В нашата литературна история завидна роля играе един критик ерудит и редактор като Георги Бакалов, който насърчава Лилиев и Дебелянов, обявява книгата на Христо Смирненски „Да бъде ден!“ за явление, открива поетите септемврийци Никола Фурнаджиев, Асен Разцветников, Ангел Каралийчев. Или неспокоен и търсещ писател като Антон Страшимиров, който привлича при себе си и обгражда с обич и внимание Христо Ясенев, Георги Караславов, Илия Волен. . .

„Испания на кръст“ издава и амбициите на младия автор, и красноречиво говори за неговата социално-гражданска позиция. Това не е книжка с албумно-сентиментални стихове, плод на младежка страдалческа любов, на книжни блянове. В предговора Ханчев отбелязва, че е развълнуван от съдбата на един „страдащ и облян в кърви народ“ и че в неговите стихове има „топло, човешко съчувствие към всички ония същества, към оня народ, разпъван на кръст“. Защитата, която той поема е „преди всичко човечна“ него го ръководи „човешината“. Испанската гражданска война става неочаквано негова тема, макар и да го привлича предимно от абстрактно-хуманистични позиции. Но тази чувствителност на младежкото сърце говори за неговата обществена отзивчивост, за будната му съвест. Съдбата на борческа Испания, интербригадистите, съобщенията за водените боеве на барикадите са вълнували нашата прогресивна интелигенция.

Името на Ф. Г. Лорка, убит от франкистите, става пример за поетите от партийно-революционния литературен фронт. Младен Исаев издава книгата с поеми „Тревожна планета“, а Светослав Минков публицистичния сборник „Мадрид гори“. В прогресивния печат се поместват стихове и статии от Людмил Стоянов, Христо Радевски, Ангел Тодоров, Тодор Павлов и др.

Събитията в тази примамила страна на Сервантес и неговия прославен герой Дон Кихот, на тореадори и красиви жени, на страстни задъхани песни, изпълнили севилските нощи, несъмнено са станали особено привлекателни за младежа с богато въображение, който

е искал да напише стихове за нещо голямо и значително, да изрази жаждата за свобода и социална справедливост, да покаже силата на своето любящо сърце. В двете части на книгата „Вихърът“ и „Ужасът“ Ханчев е събрал двадесетина стихотворения, породени от впечатлението на известията за неравната борба. Той възпява загиналите, без да вникне достатъчно убедително в техните идеи, осъжда войната и кръвопролитията, без да разбере истинския смисъл на работническата непримиримост и саможертва. Надделяват съчувствието, мъката, потресът от жестокостта и насилието в редица стихотворения: Испания — „Мадрид“, „Майките“, „Прокудените“, „Ямата на мъртъвците“, „Палачът на земята“ Както в ранната септемврийска поезия се оплакват жертвите, така и Ханчев дава израз на унието, на болката. Запомнят се образите на жените — майките и любимите, чиито плач и вопли не намират отзвук и утеха. Ето в „Прокудените“ е нарисувана позната картина — крачи „безименна жена, стиснала детето си в ръце“, а от погледът ѝ струят мъка и упрек. Болката изпълва едно от най-изразителните и сполучливи стихотворения „Майко моя“, в което се долавя и бунтовното чувство, и борческата твърдост:

Майко моя, майко моя мила,
не плачи, не лей сълзи за мен!
Но сбери в сърцето своята сила
и ридай над твоя кървав ден.

Помисли за хилядите гладни,
виж полята, пълни с трупове.
Черни са те, черни, зли и хладни,
никнат в тях безкръстни гробове.

Връзката между „Майко моя“ и Вапцаровото „Писмо“ от цикъла „Песни за една страна“ е несъмнена. Стихосбирката на Ханчев не може да не е привлякла вниманието на бъдещия автор на „Моторни песни“. Тук не става дума за някакво подражание, а за онова идейно-естетическо натрупване при разработването на тематиката, което е било нужно, за да се постигне драматизма на внушението, да се покаже испанската же-

на в нейния истински ръст на фона на гражданската война. Вапцаров с по-голямо майсторство изобразява темата за Испания, образът на Долорес се откроява ярко, релефно. Революционният заряд в неговите стихове е мощен и завладяващ, героите са очертани с историческа конкретност и мащабност. Борческият патос и интернационалното вълнение се сливат органично, а в „Сън“ картината на бъдещето е сякаш реална, видяна от смел участник в гигантския двубой на епохата. В „Испания на кръст“ всичко това липсва. Но стихът на младия автор е разчупен, свободен, емоционалната изразителност се долавя.

Дебютът на Веселин Ханчев, макар и отбелязан с рецензии във вестниците „Светлоструй“ и „Литературен глас“, не е бляскав. Първата му книга не се превръща в явление за младата поезия, не е посрещната с възторг, с който са били приети „Стихотворения“ от П. К. Яворов или „Пролетен вятър“ от Никола Фурнаджиев и „Вечната и святата“ от Елисавета Багряна. В „Испания на кръст“ обаче личи самостоятелността на виждането. Авторът избира проблематика, която е и актуална, и чужда на тривиалното поетическо изображение, него го привлича борбата на един народ и той издига своя глас за неговата справедлива кауза. Той е откривал близост и със социалната действителност, в която живее, и със запазените страшни спомени от кървавия Септември 1923 г., оставил трайна диря в Старозагорско. Всичко това е формирало честното съзнание на младежа, който скоро става студент по право и идва в столицата. Гостоприемно приет в редакцията на „Литературен глас“, той има щастливата възможност благодарение на грижите на Д. Б. Митов да се свърже с литературните среди, със своите връстници, които публикуват често в редактираната вече от него страница „Творчество и път на младите“.

Заедно с Ханчев в поезията навлизат Александър Вутимски, Валери Петров, Богомил Райнов, Радой Ралин, Александър Геров, Божидар Божилов, Блага Димитрова, Иван Пейчев и др. Всички те са израсли в столицата или в други големи градове, носят много от тревогите и вълненията на урбанистичната личност, живеят с ранния скептицизъм, присъщ на интелегентската среда. През 40-те години кафявата сянка на вой-

е искал да напише стихове за нещо голямо и значително, да изрази жаждата за свобода и социална справедливост, да покаже силата на своето любящо сърце. В двете части на книгата „Вихърът“ и „Ужасът“ Ханчев е събрал двадесетина стихотворения, породени от впечатлението на известията за неравната борба. Той възпява загиналите, без да вникне достатъчно убедително в техните идеи, осъжда войната и кръвопролитията, без да разбере истинския смисъл на работническата непримиримост и саможертва. Надделяват съчувствието, мъката, потресът от жестокостта и насилието в редица стихотворения: „Испания“ — „Мадрид“, „Майките“, „Прокудените“, „Ямата на мъртъвците“, „Палачът на земята“ Както в ранната септемврийска поезия се оплакват жертвите, така и Ханчев дава израз на унието, на болката. Запомнят се образите на жените — майките и любимите, чиито плач и вопли не намират отзвук и утеха. Ето в „Прокудените“ е нарисувана позната картина — крачи „безименна жена, стиснала детето си в ръце“, а от погледът ѝ струят мъка и упрек. Болката изпълва едно от най-изразителните и сполучливи стихотворения „Майко моя“, в което се долавя и бунтовното чувство, и борческата твърдост:

Майко моя, майко моя мила,
не плачи, не лей сълзи за мен!
Но сбери в сърцето своята сила
и ридай над твоя кървав ден.

Помисли за хилядите гладни,
виж полята, пълни с трупове.
Черни са те, черни, зли и хладни,
никнат в тях безкръстни гробове.

Връзката между „Майко моя“ и Вапцаровото „Писмо“ от цикъла „Песни за една страна“ е несъмнена. Стихосбирката на Ханчев не може да не е привлякла вниманието на бъдещия автор на „Моторни песни“. Тук не става дума за някакво подражание, а за онова идейно-естетическо натрупване при разработването на тематиката, което е било нужно, за да се постигне драматизма на внушението, да се покаже испанската же-

на в нейния истински ръст на фона на гражданската война. Вапцаров с по-голямо майсторство изобразява темата за Испания, образът на Долорес се откроява ярко, релефно. Революционният заряд в неговите стихове е мощен и завладяващ, героите са очертани с историческа конкретност и мащабност. Борческият патос и интернационалното възмущение се сливат органично, а в „Сън“ картината на бъдещето е сякаш реална, видяна от смел участник в гигантския двубой на епохата. В „Испания на кръст“ всичко това липсва. Но стихът на младия автор е разчупен, свободен, емоционалната изразителност се долавя.

Дебютът на Веселин Ханчев, макар и отбелязан с рецензии във вестниците „Светлоструй“ и „Литературен глас“, не е бляскав. Първата му книга не се превръща в явление за младата поезия, не е посрещната с възторг, с който са били приети „Стихотворения“ от П. К. Яворов или „Пролетен вятър“ от Никола Фурнаджиев и „Вечната и святата“ от Елисавета Багряна. В „Испания на кръст“ обаче личи самостоятелността на виждането. Авторът избира проблематика, която е и актуална, и чужда на тривиалното поетическо изображение, него го привлича борбата на един народ и той издига своя глас за неговата справедлива кауза. Той е откривал близост и със социалната действителност, в която живее, и със запазените страшни спомени от кървавия Септември 1923 г., оставил трайна дияра в Старозагорско. Всичко това е формирало честното съзнание на младежа, който скоро става студент по право и идва в столицата. Гостоприемно приет в редакцията на „Литературен глас“, той има щастливата възможност благодарение на грижите на Д. Б. Митов да се свърже с литературните среди, със своите връстници, които публикуват често в редактираната вече от него страница „Творчество и път на младите“.

Заедно с Ханчев в поезията навлизат Александър Вутимски, Валери Петров, Богомил Райнов, Радой Ралин, Александър Геров, Божидар Божилов, Блага Димитрова, Иван Пейчев и др. Всички те са израсли в столицата или в други големи градове, носят много от тревогите и възмущенията на урбанистичната личност, живеят с ранния скептицизъм, присъщ на интелегентската среда. През 40-те години кафявата сянка на вой-

ната все по-плътно пада върху човечеството. В поетичните изповеди все повече се усеща задухата. Засилват се мрачните, песимистични тонове. Дори такива витални поети като Фурнаджиев и Елисавета Багряна в стиховете си възпяват нощта, черните сенки, разрухата. Александър Вутимски създава поемата „Европа хищница“ и редица произведения, облъхнати от алкохолни пари, от смрад и кръчмарски настроения. Бохемските страсти не са чужди на младата литературна смяна, която се заплита в острите противоречия на деня. В поемите на Валери Петров, излезли в сп. „Изкуство и критика“ на Георги Цанев, позира интелектуалният протест и тъгата на детството, отлетяло невъзвратно, всъщност това е време, когато никой от тези поети не е познал детството, неговите светли и щастливи години.

Може би Веселин Ханчев сред материалната осигуреност и културния въздух на заможния дом е имал възможност да се радва на спокойни детски дни? Сам той най-добре е характеризирал годините на съзряване в стихотворението „Към моите връстници“ в което казва: „С барут ни покърсти войната, когато дойдохме, в стоманени люлки люля ни от първите дни.“ Тази изповед е написана през страшната 1942 г., когато продължава хитлеристкото нашествие в съветската страна, когато е разстрелян Никола Вапцаров, с когото повечето от тези поети са дружили и чието влияние — и като дух, и като новаторско художествено търсене, са изпитали. Обобщаващият финал на тези изповеди е точен и реалистичен:

Пораснахме ние през нашето мащенско време
не с приказни феи, не с песни и златни лъчи,
а едва се родихме, и станахме вече големи,
едва заживяхме, и хляба ни стана горчив...

Другаде — в „Балада за белия кораб“ — е разказана тъжната приказка за болното момче на бедната вдовица, която напразно работи да спечели пари за скъпото лекарство. В „Балада за Априлското въстание“ и „На един разстрелян“ долавяме отзвук от борческия патос на времето. На унието, на мрачните настроения поетът противопоставя героиката на славното Ап-

рилско въстание или на новите борци. Все повече свързва чувството на протест, напират желанието да се участва дейно в разрастващата се битка. В бодрите строфи на „Епоха“ се долавят Вапцаровски интонации:

Щастлив съм, че във теб израснах,
макар със стиснати уста,
епоха бурна и прекрасна
между живота и смъртта!

В „Литературен глас“ „Дъга“ и „Ведрина“ Веселин Ханчев публикува и редица статии, които отразяват неговите духовни терзания, размислите му за литературата и творческата личност: „Прикованият поет“, „Забравеният Иванко“, „Да живее бай Ганьо“, „Странният реализъм на Елин Пелин“, „Лермонтов и Байрон“, „Стогодишнината на Жан Валжан“, „Великото противоречие — Лев Толстой“, „Поетичното у Расин“ В тях личи школовката, обогатяването на интелекта, който черпи широко знания, издава неспокойствието на търсещата мисъл. От съветската поезия му е близък Маяковски, от френската — Франсоа Вийон, Гийом Аполинер, Пол Елюар. Техният разчупен стих, модерната трактовка на личността, интелектуалната нагласа са му близки. Живял една година у редактора на „Литературен глас“, той ползува богатата му библиотека.

Станал свидетел на Деветосептемврийската победа, младият поет изживява своите младежки години с подема на народния възход. През 1948 г. в библиотека „Смяна“ излиза неговата книга „Избрани стихове“. Това е действително уникален случай — авторът, преди да е навършил тридесет години, издава избрани творби. Всъщност това е опит за равностметка на младостта. Този опит при един среден творец би издавал повече маниакалната самовлюбеност, отколкото сериозното себевглеждане и самопреценяване. При Веселин Ханчев този жест има и висок нравствен смисъл и е съзвучен с времето, отговаря на неговите изисквания. В страната се извършват огромни промени, затова, прекрачил от една епоха в друга, и Ханчев търси своето място. В стихове като „Безсмъртие“ и „Младост“ той е показал дълбокия смисъл на труда и усилията в бор-

бата за утвърждаване на завоеванията на новия живот. Написани искрено, те са изпълнени с полемичен заряд. „Какво, че ще изгният нашите кости? Какво, че дъжд кръвта ни ще измий!“ — пита трескаво и сам отговаря:

Не бяхме тук, епохо, твои гости,
а зидахме те ден и нощ сами.

„Без смъртие“

Това стихотворение ще оплоди търсенията на певеца от Димитровград Пеньо Пенев и в „Когато се наливаха основите“ виждаме как следва изповедния тон на Ханчевата творба, но с повече действеност, с по-богата интимно-изповедна съкровеност ще разкаже той за своята строителна младост.

Първите две книги маркират творческата дарба на Веселин Ханчев, без да я разкриват. Искрено и честно той отреагирва събитията в действителността, стреми се да разкрие тяхната значимост, да отстоява позицията си, но стихът му се движи все още по повърхността, подходът е на места книжно-описателен. Лирико-емоционалната трактовка е бедна, художествената инвенция не изненадва с оригиналност. Явно, натрупаният опит е недостатъчен, за да се изяви талантът с целия си блясък, нужен е бил силен обществен тласък, който да разтърси цялото същество на поета, за да настъпи онзи момент, в който, както в приказката на Андерсен, грозното пате ще се превърне в строен и красив лебед. Може би заради това, подобно на Н. Фурнаджиев през 30-те години, Ханчев десетина години почти нищо не пише, той продължава да търси себе си, разчита, че между творческата му нагласа и съвременната проблематика все още има разминаване. Тази вътрешна самодисциплина характеризира неговия характер, издава строгата самовзискателност. Поеът очаква онзи идейно-емоционален тласък, който ще го накара да заговори с висок и ясен глас.

В дните, когато цялата страна изпраща войниците на фронта, когато препълнените вагони с надписи „Нашата цел е Берлин!“ откарват муниципална помощ за бойното поле, заминава и редник Веселин Ханчев. Сред многошумната ентузиазизирана тълпа той внимателно и съсредоточено се вглежда в човешките лица, незабелязано в съзнанието му се връзват решителните мъжки профили, сред които ще изживее тежките мигове на войната. По-късно твърде лаконично и точно той ни предава войнишките си преживелици. В неговите „Стихове в паласките“ (1945) е запечатан и този тъжно величав миг на раздялата с близките. В такива моменти многословието е излишно, тогава си говорят човешките очи и погледи, нежно суровата съсредоточеност на лицата, изпълненото с примала ръкостискане, което би могло да продължи до безкрайност. Всъщност оттук започва и войната. Войникът най-напред на перона, сред изпращачите, разбира силата на своята откровеност. В цялата насъбрана тълпа долавя зова на родината. И промълвените с болка думи остават дълго да звучат в сърцето:

— Прощавай, моя дъще малка,
 прощавай ти, жена!
 Сред здрача бавно тръгва влака
 на запад, на война.

Лъщят по коридора пушките
 и говор груб ечи.
 Ах, сигурно сълзят от пушека
 войнишките очи!

Така ни е предал Веселин Ханчев потеглянето на военния ешелон, раздялата с близките. Това е началото на неговите „Стихове в паласките“, които за всички, писали за тях, представляват цикъл. На мене ми се струва обаче, че самото заглавие леко подвежда. Двадесет и четирите части на тоя вълнуващ дневник са всъщност една истинска поема за преживяването на един редник на фронта. Произведението има несъмнено автобиографичен характер, но като лирическа

творба в значителна степен изобразява военния бит, предаден чрез мислите и чувствата на обикновения наш боец, който се сражава извън пределите на родината и громи фрицовете на бойните полета на Югославия и Унгария. Главен герой на поемата е именно този безименен смел българин, който живо и непринудено разказва за гръмогласните денонощия, изпълнени с трясъка на бомбите и страшното за врага победоносно „ура!“.

Творбата не е разработена многопланово, мащабно. Тя има твърде обикновен сюжет. Съставена е от отделни картини, видени през очите на главния герой. Изображението е почти графично, в него е запечатано най-главното, това, което веднага привлича вниманието, но същевременно с това и най-добре характеризира обстановката и отделното чувство. И тук именно проличава голямото поетическо майсторство на Веселин Ханчев. Той не разточителствува с излишни описания, не ни налага натуралистични сцени, изпълнени с излишен патос и вълнение, но умее само с един детайл да очертае настроението, същността на видяното. Кадрите на бойната обстановка не се менят бързо, читателят не прескача от една картина на друга, без да може да улови трайното. Напротив. Всеки кадър засилва напрежението сам за себе си, така ние се вълнуваме, щом той застане пред нашия поглед, съзерцаваме кървавата трагичност, удивляваме се от смелостта на атакуващите войници, тъгуваме с боцеа по родината. И въпреки това чувството за фрагментарност не ни дразни. Поемата е монолитна, цялостна, защото в основата ѝ стои силното, поетично-трагично изживяване на войната от един човек, от обикновения редник, чийто образ се слива с обобщаващия образ на българските войници.

Поетът със съвсем едри шрихи, с едва уловими зарисовки е очертал няколко образа наред с този на основното лице. Един от тях е веселякът Иван, който с музиката весели войниците. Ние не знаем на какъв музикален инструмент свири той, но затова пък поетът много ярко е показал въздействието на неговата музика върху уморените бойци.

Иван засвири нейде в тъмнината.
Войниците мълчат.

И не усещат, че е съмнало.
че пак ги чака път.

Друг обикновен редник е Найден. Авторът ни разказва за зеленеещия се стрък трева между черните напукани ръце на този селянин с шинел, който замечтано клати глава и си спомня за сенокоса, за дъхавите летни нощи в равнината. Колко много ни казва поетът чрез лаконичното описание на едно преживяване, уловено в един тъжен поглед.

Боецът ни разказва за майката, тръгнала да търси своя загинал син и сближила се с неговите другари, открила в тях безброй синове. Ето го и танкиста, седнал върху сгорещения люк да пише писмо до своите близки. Сред малкото образи, които поетът съвсем леко е щрихирал, по-осезаемо изпъква другарят. За нас той е анонимен, без име, така както и главният герой. Но неговото присъствие се чувствува. За това ни говорят кратките редове на пишещия боец:

Не ме е страх. Не съм самотен.
Другар и пушка бдят до мен.
Лежи другарят. Не говори.
Слухти на четири страни.
Засечка пушката ще стори,
но той не ще ми измени.

Колко много ни е казал поетът с подчертаната си сигурност за бойната дружба! Тя му е вдъхвала увереност в трудните дни на войната, закриляла го е в тежките часове на сражения, ръководила е смелите му действия. За приятеля той пише като за брат, за най-близък човек. И затова, когато победата изгрява, във финала на поемата той посвещава най-вълнуващи слова на другаря. Така той излиза от своята анонимност и се превръща в истински символ на победилата войнишка дружба, защото чрез нея боецът е чувствувал близостта на родината. Колективното чувство е преливало от тая обикновена сурова сближеност между двамата мъже, съюзени от дълга. В един бодър ритъм се сливат крачките на двамата, волно кънти песента им, еднакво преливат сърцата им от радост и трепетно очакване. Новият ден на мира изгрява чрез

техните усмивки. Веселин Ханчев е предал с езика на поезията могъществото на дружбата, закалена в боя:

Делихме по равно тютюн и постеля,
по равно — барут и мечти.
До моята пушка и твоята стреля.
До мене вървеше и ти.

На тебе и мене тежа патрондаша
по равно, другарю любим.
Ний имаме право, победата наша
по равно със теб да делим.

Поемата „Стихове в паласките“ започва с изпращането на боеца на гарата и завършва с извоюването на победата. Повествованието ѝ се развива през трудните години на войната. Но тя не е обемна творба. В нея липсват епичното платно на битките, сложният, многообразен път на действията, мащабността на образите. В нея основното е преживяното от един редник, предадено лаконично, пределно кратко, но обобщаващо. Това е несъмненият успех на творбата. Тя ни говори за фронта много повече от редица многословни произведения. В нея е заключен един свят, пречупен през огъня на войната, видян през погледа на сражаващия се войник. Но този свят е осмислен от силна поетическа идея — духовната непоколебимост на боеца, който защитава родината и с кръв извоюва победата. Оттук струи бодрото оптимистично настроение на творбата, ето къде е нейният патос.

Основният тон е сдържан, напрегнат, суров. Гласът на поета не кънти, не се леят патетични слова, липсва екстазът на опиянения от героиката редник. Тоновете са сгъстени, те крият силен идейно-емоционален заряд. Сякаш сред черния дим на бойната линия проблескват червените езици на мисълта. Чувството се движи с нарастващото напрежение, без избухвания и спадания. Емоционалният градус на преживелиците не надвишава обикновеното човешко вълнение. А това е голямо предимство за твореца. Той е изобразил своя герой в неговата човешка обикновеност, не го прави суров, челичен воин, като бронзова фигура, под чиято кожа не протича кръв и в чиято гръд не пулсира сърце.

Поетът е успял да се докосне до най-нежните струни на войнишката душа, да предаде нейните най-дълбоки чувства. Интимният свят на воюващия редник е изпълнен с красотата на обичта към растящата в далечната страна дъщеря. Безсънието оборва боеца, но той мисли за съня на детето и това възвръща силите му:

Русокоса моя, чипоноса,
синеока моя дъщеря,
спиш си ти. Не знаеш ти какво са
залповете, грозното ура.

Спи, далечна ненагледна моя!
Спи си в тишината. Нани-на!
Аз вървя сред грохота на боя,
за да пазя твойта тишина.

Колко бащи на фронта са изпитвали подобни настроения! Веселин Ханчев ни е разказал за всички тях само в осем стиха. Това са едни от най-вълнуващите редове в нашата военна лирика. Те не могат да не трогнат този, който ги чете. В тях е изразено рядкото бащино чувство на войника. Колко много само ни говори това обръщение „чипоноса“ или тая интимност, която изпитва само родителят към детето си: „Спи си в тишината. Нани-на!“ Проникновеният художник е успял да намери най-яркото и съзвучно с душата обръщение. И как контрастира само тая нежност на суровата обстановка, на „грохота на боя“, в който крачат настъпващите с опрашени, пробити от куршуми шинели, с опалени лица и загрубели сърца.

Интимната изповед към любимата също е върховно постижение в поемата на Веселин Ханчев. Тя разява с откровеността, с вътрешната напрегнатост. Битката с врага е трудна, кръвопролитна. Боецът разбира, че смъртта дебне навред и може да загине, и затова се обръща към любимата жена, спомня си за недоизживяната любов. Тук няма никакъв фатализъм, помрачено настроение, изгубен разум. Тъжните тонове не са обагрени от черногледство и песимизъм. Властвува голямата безкрайна човешка обич, побеждава силата на човешкото сърце.

Поетът слиза постепенно в дълбоките пластове на чувствата, изчезва цялата зловеща обстановка на разруха и разорана от бомби и снаряди земя. Навън над окопите царува стаената тишина на примирението, когато сражението е спряло и звездите се отразяват в изцъклените очи на убитите. Тогава избухва болката в гърдите и отнема съня от зажаденлите за ласка ръце:

Не, не мога да спя. Ще изляза навън, под небето,
дето светят звезди и тревожният вятър тръби.
Искам там да съм с теб, да ти кажа това, за което
не успях, не посмях, може би. . .

Недолюбих те аз, ненагалих те аз, моя любима.
Раздели ни дългът. Затова не плачи, не кори!
За да има любов и мечти занаят, за да има,
аз отивам на бой призори.

Във втория куплет е очертан един много съществен момент от чувствата, които вълнуваха нашите бойци и командири на фронта и които нашите поети предадоха вярно и убедително. Той е характерен и за Веселин Ханчев. Поетът говори за голямата си любов, изтъква причината за раздялата, но не намира думи за проклетия срещу врага. Естествено е, наред с безграничната любов към жадуваната жена поетът контрастиращо да използва омразата си към врага. Но тя липсва. И ако проследим всичките му военни стихове, ще забележим, че поетът възпява победата над врага, но никога не ликува над неговата гибел, него не го упойва човеконенавистта, не тържествува над чуждата смърт. Искам да припомня известните стихове на Иван Вазов „Първият убит сърбин“ и на Димчо Дебелянов „Един убит“ от цикъла „Тиха победа“ Колкото и странно да изглежда, нашите поети скърбят за трагичния край на чуждите войници. И колко само силно звучи това срещу безсмислието на войната и нейното кърваво тържество. Антивоенната нотка израства в мощен зов, намира прием в хиляди сърца, среща подкрепа, спечелва съюзници.

Така е и в стиховете на Веселин Ханчев, в творбите на всички писатели, които писаха за войната. В трагичния шабаш на военните действия поетите не вдиг-

наха кървави наздрависи в чест на победата. Нашият народ води справедлива война срещу фашизма. Ние дадохме хиляди свидни жертви, защитихме името на България, но нашите бойци на фронта презираха смъртта, войната, нашествениците. Те се бориха срещу нейните проповедници, а не срещу невинните хора, изправени срещу дулата чрез насилствена заповед. Затова, когато четем военните стихове на българските творци, винаги като тъжна мелодия звучи траурната нотка на състрадание към изгубения живот, към пропиляната младост. Именно това е доловил вярно и Веселин Ханчев.

И ако поетът пише за омразата срещу врага, то ние много добре разбираме нейното съдържание. Редникът със стихове в паласките преминава през фронтовете не като убиец, а като освободител.

Поемата „Стихове в паласките“ без съмнение е връх в поезията на Веселин Ханчев. Родена „на походи и в люти боеве“, тя е събрала неговата войнишка нежност и омраза, гордостта, че е български войник. И това, което е най-чудното в нея, е, че въпреки анонимността на главния герой той ни се струва така познат, близък, обичан. Можем да го назовем с много имена, да го различим сред безброй образи — редникът от народната армия. Израсъл от народните низини, той покри с нова слава бойните знамена на родината и отвоюва победата, стана символ на човешко величие. А има ли по-голяма известност от тая!

Така е в цялата военна лирика на Веселин Ханчев. Той е търсил обикновеното, характерното за боеца на фронта. Нежните линии на описанията се преливат в бурливите видения на разрухата. Картината на бойните действия носи привкус на барутния дим, задушавания смрад на пепелта от избухващите снаряди. Напрегнатата, душлива атмосфера, в която неусетно се ражда подвигът:

Червена кал полепва по ботушите,
тежи в дъжда войнишкият шинел,
но ние все вървим в стрелбата вслушани.
Залягаме. Пъязим по колене.

Небето ниско мините раздират.
Не дишаме. Лежим. Ръцете — в кръв.

Внезапно се изправя командирът
и хвърля се пред батальона пръв.

„Знамето на батальона“

Нея особено осезателно я е почувствувал редник Веселин Ханчев. Попадането му на фронта — това е сблъсъкът на един културен свят с грубия живот на войната. Израслото в Стара Загора момче твърде дълго е живяло сред спокойната обстановка на литературните мечтания, всмуквало е жадно достигащата до него култура, отрано проявява поетическите си способности. Но една такава мечтателна натура, сдържана, лишена от експлозивност, твърде често изпитва афинитет към бурливото, трескавото, неукротимото. Не случайно неговата първа стихосбирка „Испания на кръст“ е посветена на гражданската война в Испания. И ето, когато сам става истински войник, Веселин Ханчев не остава чужд на преживяванията на своите другари, на естрема на нашата народна армия. Той възпя фронтовия живот в недостижими песни, в поемата „Стихове в паласките“ — най-хубавото от нашата военна лирика за Отечествената война.

С какви трепетни, неспокойни пръсти е изваял образите на двамата бойци в „Балада за бащата и сина“. Тая му творба ни подсеща за създадения години покъсно след нея прекрасен филм „Бащата на войника“ със Серго Закариадзе. Сюжетът на двете творби е еднакъв. Баща и син отиват на фронта, синът загива, а старият продължава неговия път. Няма нищо по-човешко от този сюжет за войната. Над прекъснатата младост се изправя тъжната сянка на родителя. И в двете произведения звучи патосът на антивоенния зов, но много силно е и патриотичното чувство, извисена е голямата любов между двамата.

Поетът непринудено, сърдечно ни е предал историята на бащата, който крачи в обоза, и момък, вървящ в челните колони с пушка в ръка. Въпреки голямата обич, когато дългът зове, бащата изпраща своето дете срещу вражия залп. И ето битката утихва, той посреща мъртвото тяло на любимия син. Веселин Ханчев създава сякаш скулптурна композиция — проникновена, трагическа. Бащата е надвесен над героя, обзет от неизразима горест. Къса се бащинското сърце, вселената като че ли онемява от скръб:

Син му — от камък издялан —
там, на тревата, стоял,
а под шинела изкалял
бликнала тъмна струя.

Чужд на всяка идеализация и сантиментализъм, поетът се е добрал до онова голямо и силно художествено внушение, което е присъщо само на истинските произведения. Баладичният елемент е втъкан органично в творбата, той сякаш я просветлява, изпълва я с бойност и оптимизъм. Така е нарисуван и силуетът на бащата, поемащ напред срещу врага. Този завършък ни говори много, той ни убеждава повече от всичко в истинската обич на страдащия. Загубил сина си, той запазва вярата в живота, готовността за саможертва в името на отечеството.

Военната лирика на Веселин Ханчев издигна нашата съвременна военно-патриотична поезия на истинска висота. Не смятам, че тя е лишена от известни слабости. В нея можем да открием редица шаблонни изрази, изпразнени от художествено съдържание, твърде използвани през периода, когато са писани неговите стихове. Колко безлични, излинали са сред жизнените краски на поезията на Ханчев изрази, като „възмездие сурово“, „в дим и пепел отстъпва ужасен врагът“, „знамената развети плющят“, „Но пак тръбата затръби. Потегли армията в здрача“, „оръжие той страшно има“, „да не покрий ръжда кафява оръжието в бой и в мир“, „ешелонът неспирно гърми“, „войник неумолим и твърд“ и др. Някои стихотворения са написани в стила на оная безлична поезия, която се създава през време на култа към личността — отнемане на живителния лъх на чувството, деклариране на мисли и емоции. Но верен на творческата си същност, поетът не е могъл да не пробие бронята на задушавачите канони. Преживяното го е тласкало към действителния образ на човека с шинел и карабина.

Затова, когато четем неговите стихове за фронта, ние се вълнуваме истински. Колко стихове са изписани за Отечествената война, а вече са забравени. Стиховете на Веселин Ханчев се запомнят. В тях живее и диша войникът, воюващ „с карабина, омраза и стих“.

Поетът успя да доближи избухващия свят на сраженията, на атакуващите колони и тресящите земята оръдия до поезията.

3

Със „Стихове в паласките“ Веселин Ханчев прави решителна крачка напред в своето творческо утвърждаване, той получава и обществено признание — книгата е отличена с Димитровска награда, името му на шумява. Заедно с Георги Джагаров, Павел Матев, Димитър Методиев, Добри Жотев и др. той е на грабена на поетичната вълна, понесена от обновлението на целия обществен и културен живот след историческия Априлски пленум на ЦК на БКП от 1956 г. Като всеки сериозен творец обаче Веселин Ханчев не се поддава на конюнктурната лекота, на ефектната декларативност. Промяната за него е преди всичко вглеждане в самия себе си, в търсене на яркото и неповторимото в творческата му индивидуалност. Стаеният драматизъм след всичко преживяно изпълва творба като „Желязото и нежността“, която може да се нарече програмирана за зрелия поет. Неговият поглед достига до самата му същност, надниква в най-скритите кътове на душата, за да види истината безпощадно и ясно. Всичко преживяно в култовската атмосфера е предадено от поета експресивно, без спестяване на горчивата правда:

Бях така несъвършен,
че преминавах през мен
слънца и мълнии,
така открит,
че никога желязото
не можеше да стигне до сърцето ми
освен като куршум.
Бях много слаб.
— Идете си, железни хора — шепнех аз.
Но те не си отиваха.
Те бяха много силни.
Искаха да ме спасят от слабостта ми.
Бавно приближаваха към мен,
улавяха ръцете ми

и нежно ги пречупваха,
с любов ме смазваха
върху гърдите си,
доброжелателно ме тъпчеха
и ме превиваха
под себе си.

В този изповеден трагизъм се долавят яворовски нотки. Между „Нощ“ и това стихотворение има нещо близко, сходно. Изведнаж поетът разкрива лицето си, самобитният му глас прозвучава по човешки искрен, с разтърсващ нравствен промисъл. В същността на творческия процес е настъпила също промяна. Личното „Аз“ заема своето самостоятелно място с неповторимата си отлика, с ярките си и силни черти, със своеобразието на виждането и отношението. За да има сериозно творчество, трябва да има оригинална личност със свой мир — това добре е почувствувал Ханчев и той дава превес на това активно вътрешно развитие, в което гори пламъка на дръзновението. В „Микрокосмос“ много ясно е разкрита отправната точка на авторовата мисъл, на неспокойното търсачество:

Преди да вляза между вас,
навлизам в себе си.
Прониквам в себе си,
за да извърша ново сътворение
на тоя свят.

В обновената поезия се открояват релефно „чертите на високоинтелектуална, мислеща личност“, по неговото определение, затова полемичното начало е водещо. Както Вапцаров защитаваше своето новаторство, така и поетите на априлското разкрепостяване воюваха за своята поетика, за волния метафоричен свободен стих. Ханчев, заедно с по-младите Пеньо Пенев, Владимир Башев, Любомир Левчев, Стефан Цанев, Константин Павлов и др., отстоява съвременната образност, защитава интелектуалната изисканост и висота, отхвърляйки безкрилния емпиризм, празното гръмогласно стихотворчество. В една от статиите си заявява: „Нужни са нови форми за новите мисли, за новата сетивност, за новия ритъм на нашата съвременна

поезия. Мнозина непримирими защитници на класическия стих обявяват за ерес всяко новаторство, всяко по-смело експериментиране в областта на изразните средства. Противно на тях, аз съм уверен, че е свършено логично и необходимо нашата поезия, затворена досега в класическите канони на стиха, да подири нови простори, нови пътища. Неспокойствието винаги дава живот на изкуството.“ Другаде продължава със същата убедителност и категоричност: „Без да оспорва значението и мястото на класическия стих, новаторството в нашата поезия идва като една законна необходимост. То премахва изкуствените канони в изкуството, освобождава мисълта и поетичния размах на твореца, доближава езика му до естествения човешки говор, обогатява го с нов съвременен ритъм, прави творбите му по-ярки, по-дълбоки и по-достъпни за хората.“

За да подкрепи много от своите наблюдения и естетически постановки, той не само пише, но и превежда автори като Гийом Аполинер, Луи Арагон, Пол Елюар, Жак Превер, за да покаже завоеванията на чуждата поезия, за да подтикне към оригинално виждане и творчество. Културата е нужна на големия автор и той самият многократно дава пример за това. В цялата тази многостранна съизмеримост на личността със света и неговите проблеми Ханчев търси сложната проблематика на напрегнатата мисловна дейност, свързана с навлизането в собственото „вътрешно пространство“ и с изследването на широкия свят, затова в цялата тази многостранна съизмеримост на личността със света и неговите проблеми Ханчев търси сложната конфликтност на лириката си. Той намира свое тълкуване на опозицията човешки микрокосмос — свят, като я свързва с философската проблематика на временно-пространствения континуитет. Реалното време и реалното пространство в неговите стихове са подчинени на сериозното нравствено-естетическо овладяване, на духовно-епическо изображение. Поетиката на това ново вътрешно време и вътрешно пространство се свързва с идейно-психологическото прераждане на човека в социалистическата действителност, с неговото ново съзнание. Преди да открие и опознае широкия свят, човек трябва да изследва себе си, да намери интелектуалните глъбини на своята душа и сърце. Този мотив

е разработен в едни от най-хубавите стихотворения на Ханчев:

Големи разстояния
ще трябва да премина в себе си,
ще трябва цял да се пребродя...
„Микрокосмос“

Върху земя човек роден е.
Но той роден на нея бе
дори в пръстта и на колене,
да има пак едно небе,
небе да има и тогава,
когато няма и очи,
сам в себе си да го създава,
когато то се заличи.
„Земя и небе“

Да бъдеш Колумб
всеки миг от живота си.
Да откриваш земи и звезди,
да откриваш пространства и хора.
В сърцето си малко да сложиш
големия свят
и далечните пътища.
Да търсиш
и все недоволен да бъдеш,
да имаш,
но все към неznайни земи
да отплуваш.

„Поет“

Интелектуалното напрежение създава особена прелест на тази поезия. В нея всичко кипи и бушува от духовна страст, няма примирение, застой, безветрие. Висш императив е: „О, не трябва да свършат без време неживелите още неща.“ Чудото на творческия акт пленява във всички свои проявления — и като минала история на изкуството, и като настояще, и като надежда. Поетът прославя топлото каменно гущерче върху зеления древен камък, което от столетия спи така и напомня за ръката, която го е изваяла („Изкуство“). Грозната самотна стая на художника се превръща „в

най-богата стая на света“, когато платната засияват върху голите „грозни четири стени“. Там, където има съзидание, има красота. Непрестанно трябва да се воюва за откривателство, да се върви нагоре, както оная разлистена гора, която се втурва след бягащия сняг и е „решила сякаш да превземе самия Черни връх“ („Гора“).

Той обича световната културна столица Париж с художници и артисти, със старата и млада слава на поетите, надживели времето. Темата за Париж има своята история в нашата поезия. Достатъчно е да се посочат книгите „Париж“ на Атанас Далчев, циклите на Багряна, Димитър Методиев, Блага Димитрова. При Ханчев градът на Сена оживява в „Парижкият дъжд, възпят от една шарманка“, „Белият Биб“, „Лози в Монмартр“ В тайните на неговите квартали е съхранена и следата от присъствието на известни и неизвестни творци, от признати и непризнати майстори на словото и четката. Всяка стъпка буди размисъл, кара поета да се вълнува, да усеща невидимото присъствие на Вийон, Верлен и Лотрек. В пъстрата въртележка на живота изпепеляват страсти и амбиции, но вечната жажда към красотата остава.

Многобройните образи-асоциации в тези стихове издават силата на поета да вникне в явленията, да им придаде ярка художествена светлина, да ги направи близки и скъпи. В неговите парижки „епизоди“ изпъкват сюжетно-психологически ситуации, превъплатени с майсторска вещина, с остроумно и находчиво подтекстово внушение. Като някаква съвременна притча е разказана познатата „история стара, стара, стара като Париж“ — един художник рисува по тротоара момиче с цветя. Със златна, синя и червена боя той пресъздава образа на тази, която го е напуснала и нейният лик засиява неочакван и нов. В красивата илюзия на любовта има нещо много красиво и нещо твърде драматично. Воден от своята страст, художникът рисува по тротоара, макар че ще се повтори онази „история стара, стара, стара като Париж“:

Падаха сенки на птици, на облаци.

Падаха сенки на хора,
зачеркващи бързо рисунката.

Падаха мъртви листа и кори от банани.

После падна дъждът изведнаж.
Ах, парижкият дъжд!
Шегобиеца дъжд, който весело чука и свети,
черен и лъскав!

Той единствен се спря и започна да пръска
своите едри монети,
своите сребърни щедри монети.
— Спри — тихо каза художникът. — Тя ще замине.
„Тя ще замине“ — сърцето му страшно простена.
А момичето тъжно заплака
със сълзи златни, червени и сини
и тръгна към Сена.

И отново прозвучава въвеждащия рефрен вече като тъжен финал. Ханчев е намерил и нужната композиция на „Парижкият дъжд, възпят от една шарманка“ Използуването на повторенията, диалога подсилна въздействието. Живописният пластичен рисунък откроява образите, които контрастират на сивия градски фон. С модерни средства поетът е възпял прастарото и вечно младо чувство — любовта, като го е пречупил през призмата на творческото вдъхновение, придал му е духовната прелест на изкуството.

Не са много онези интимни стихотворения, в които оживява образа на любимата жена и се говори за обичта, но те са достатъчни, за да се почувствува колко богата е поетическата палитра на Ханчев. В неговите ранни ученически опити, противно на възрастта, отсъствуват любовните признания, сантименталните излияния. В „Стихове в паласките“ нежността обагря съдържано отделни късове. Личният си свят той пази грижливо, не разтваря своята душа, не оголва мъжката страст. В това отношение поетът е близък до своите предшественици Димитър Бояджиев и Димчо Дебелянов, които издигат жената в култ и благоговейт пред нея с мълчаливо упоение. Достатъчно е да се прочетат такива лирически шедьоври като „Любов“, „Пръстен“, „Мълния“, „Уличен телефон“, „Приказка“, за да се усети пълнотата на голямото чувство. Пестелив на думи, твърде лаконичен е авторът, когато изброява интимната близост. Той не разкрива вълнуващи мигове, срещи и раздели, предпочита едрия шрих,

обобщаващия морален проблем, свързан с човешките взаимоотношения. Не дребно разпиляните страсти, а здравото и грабващо чувство, което има съдбовна сила, което определя целия смисъл на живота. Така е в „Пръстен“, стихотворение, изградено с изключителна художествена мярка, като чрез смисловия контраст на всеки два съседни стиха се увеличава емоционално-нравственият обем, разширява се таматичният обхват:

За твойто тихо идване, което
все още в мен отеква като гръм,
за даденото и назад невзето,
за прошката, че с теб съм и не съм,
за думите, понякога спестени,
за ласките, които не спести,
за силата, която вля у мене,
когато беше най-безсилна ти,
за туй, че бе на мое име кръстен
и твой лош. и твой хубав час,
на твой малък пръст наместо пръстен
горещите си устни слагам аз.

Поетът е намерил не само изразителна метафора, за да разкрие идеята, той е отразил голямото чувство с неговата скрита мощ, с истинската му стойност. И в „Пръстен“, както и в останалите лирични изповеди за любовта, изпъква един запомнящ се детайл — рисувайки образа на жената, Ханчев поставя силен акцент върху ръцете. Те са ярък символ на топлотата, на ласката, в тях се крие магнетичната притегателна сила на първия допир, изпълнил с порив цялото същество на влюбените. В „Любов“ драматичното изживяване е подчертано също чрез движението на ръцете:

Какво ти нося? Две ръце, с които
да те докосна ме е срам дори.
Къде си ти? Вдигни лице сърдито.
Възмездие поискай. Ударн.
Вратата черна покажи ми с тази
немилвана ръка като платно.

Човешката ръка носи зова за близост, тя изразява това, което думите не могат да кажат, в нея се крие силата на покровителството, на вярата, на добротата. В „Мълния“ е подирен интересен психологически паралел между природната стихия и бурята на чувствата. След падналия гръм сякаш настъпва облекчение в обтегнатата страшна тишина, тогава:

И не каза устата ти думите хладни.
И ръката ти стана добра.

А в „Уличен телефон“ когато раздялата е настъпила — неизбежна и жестока, когато и последните думи са си казани, „тъжната длан пуща слушалката няма“. Особено изразително е стихотворението „Приказка“, в което отново повикът за топлина и нежност е водещ в авторовия замисъл. И тук живописен и ярък е предпочитаният детайл, докато ръцете мълчаливо се докосват:

Вземам тихо ръката ти, хладна и бяла,
като гълъб, спасен от дъжда.

Когато рисува образа на Елисавета в „Крадецът на праскови“, Емилиян Станев също е подчертал загадъчната красота чрез „нейните ослепително бели, разголени ръце“. Известно е, че художниците от фламандската школа често в женските портрети засилват ефекта на ръцете. Чрез тях се изразява търсената атмосфера, млечнобялата плът излъчва очарование. Веселин Ханчев е постигнал като поет ярко художествено въздействие при пресъздаването на любовта чрез този детайл.

Чувствителен и отзивчив, той търси постоянно и обществено нравствения контекст на поставените проблеми. Изследвайки интимния свят на личността, него го вълнува гражданската висота и честност, комунистическата убедителност и страст. Революционната мярка е постоянна и чрез нея се изразява живото съпричастие към динамиката на съвременната действителност. В стихотворения като „Ленин“, „Свобода“, „Молитва към революцията“, „Балада за човека“, „Добрият ученик“ са намерили израз редица от въпросите, които

вълнуват в младостта възмъжаващия Ханчев. В годините на развенчаването на култа темата за комунистическата правда и вяра, за чистотата на идеала отново е актуална и водеща. Поетът разговаря с революцията, като я нарича „дево с червен ореол“. Това не е изкуствено обожествяване, а модерно лирическо интерпретиране, близко до душевността на съвременника. В „Молитва към революцията“ се бранят големите истини, извоювани в борбата, затова така остър и безпощаден е авторовият размисъл:

Ти,
която милостиво положи
на моето чело
трънен венец от бръчки,
запази мисълта ми от тях,
позволи
да съм толкова жив,
колкото твоите мъртви,
научи ме да чувам
тяхното свято мълчание
в големия шум
на победите,
дай ми техния вик
в тишината
на моите загубени битки.

Святостта на идейното убеждение трябва да се изстрада и затова поетът не разчита на ефектни фрази, на патетични клетви, а на мълчаливо вътрешно вглеждане, на острата категорична самоприсъда. Както Джагаров, Павел Матев, Димитър Методиев написаха мъжествени драматични изповеди за комунистическото си кредо, за вярата в партията, така и Ханчев произнася своята молитва, съдържано, откровено, без апломб. Той възпява Ленин с неговата необикновена човечност и искреност, с любовта на масите към вожда — „обикновен като вода и хляб, та всеки да насити“ Не е случайно това, че в редица от тези стихове се долавят разговорните интонации. Някога Вапцаров по същия начин пишеше пламенните си проповеди, убедено полемизираше в защита на „простата човешка драма“. Формата е разчупена, стихът е плавен, но анализът е

дълбок, изобразително-изразените средства са подбрани с нужната художествена прецизност. Ханчев е успял да освободи лириката си от излишна скованост, тя отговаря на вълненията и потребностите на новия човек.

Това личи в едно от най-известните стихотворения — „Добрият ученик“. В него е пресъздаден епизод от антифашистката борба. В нашата поезия през 60-те години все още тази тематика е сред водещите. Не само Веселин Андреев, но и Младен Исаев, Добри Жотев, Давид Овадия и редица други поети пресъздаваха моменти от героиката на партизанския живот, възпяваха отделни смели борци, паднали по ботевски в неравен бой с врага. Известни са и редица стихове на Николай Зидаров, Анастас Стоянов, Георги Струмски и др. за деца, вървели наравно с възрастните, посрещали смъртта твърдо, с чест. Веселин Ханчев също избира за герой на своето стихотворение невръстен юноша. Външно той е незабележим, без особени черти, които да подчертават вида му, силата на неговата фигура: „Беше нисък на ръст, с коса като пламък, червена и права, с цяло съзвездие лунички върху двете страни.“ Но много често външно некрасивите са амбициозни, те носят други силни черти, упорити и волеви, те доказват вътрешното богатство, духовното си надмощие. Така е и с момчето, което седи на първия чин до прозореца, вляво. То е не само изпълнителен и добър ученик, а е „най-добрия в клас“ Така още в самото начало авторът откроява образа, намира онези плътни шрихи, които определят истинската представа за него, за неговото поведение.

Смислово стихотворението е разделено на две части и по този начин по-убедително авторът проследява своя идейно-естетически замисъл, подсилва проблемното внушение. Чрез оригиналния подход проличава и умението да се избегне декларативното поетизиране на подвига. Ученикът, който отговаря на всички въпроси на учителите, упорито и твърдо мълчи пред въпросите на офицера фашист. В „Балада за комуниста“ Веселин Андреев разказва за подвига на Стефан Минев — Антоан, за неговата нечовешка издръжливост, като противопоставя моралната чистота и физическия стоицизъм на жестокостта и насието, партизанинът, издържал на мъченията, не издава своите другари и думите на из-

верга агент подчертават безсилието — истинският комунист е несломим, дори мъртъв.

В „Добрият ученик“ баладичният елемент също е преплетен с мотива за мълчанието на арестувания. Градацията дава възможност да се усети напрежението, да се намери нужната психологическа трактовка на образа:

Беше много добър ученик.
Най-добрия в класа.
Но нищо не каза.
На всички въпроси
отвърна с мълчание.
Мълчеше,
когато го питаха в класната стая.
Мълчеше, когато го туриха прав
до стената на задния двор.
Мълчеше,
когато последен звънец
удариха пушките.

Докато Андреев използва класическа форма — римувани двустипия, — за да изрази експресивно ситуацията, то при Ханчев действието е по-разгънато, като диалогът, повторенията, контрапунктът създават нужното въздействие. Макар и тематично близки, двете стихотворения разкриват различен подход, показват колко богато и разнообразно може да бъде художественото претворяване на подвига, когато е постигнато чрез майсторство и вдъхновение.

С книгата „Лирика“, издадена през 1960 г., Веселин Ханчев се нарежда сред изтъкнатите представители на съвременната ни поезия. В нея той обобщава много от своите търсения и наблюдения, дава израз на тънката интелектуална вглъбеност, засяга сложни метафизични проблеми. Но рационалното начало не охлажда неговия стих, не го лишава от живата импулсивност на чувствата, от реалистичния живописен рисунък. Това се подчертава и от стихосбирката „Роза на ветровете“, излязла в същата година. В нея оживява морският пейзаж, нахлуват ветровете и грубите песни на мъжете. Някога в „Балада за белия кораб“ Ханчев възпя несбъднатата мечта на болното момче да заплува по си-

ните безкрайни пътища. Характерни са и стихотворения като „Капитан“ и „Корабен дневник“, проникнати от романтичната жажда за двубой с морската стихия. В „Поет“ образът на Колумб е свързан с неуморното търсачество. Морето е и силна метафора, връзка с безкрая, то подсказва вътрешния драматизъм, неукротимото човешко вълнение.

Когато рисува морския живот, Ханчев е твърде живописен, той проявява майсторството си на художник-пластик, който умее да види незабележимия детайл, да улови настроението в картината. Колко вкус и емоционална изразителност личат в първото стихотворение от „Созополски триптих“, назовано „Разсъмване“. Още в началната строфа с акварелен рисунък постепенно изпъква картината:

Като сълза над бреговете свети
прозрачната предутринна луна.
Докоснати едва от ветровете,
поклащат своите черни силуети
смокините край старата стена.

По-нататък човешкото присъствие обогатява изображението, колоритът става още по-ярък.

Пазача, сам по жълтата пътека,
отива своя фар да загаси.
Над пясъците в светлината мека
развяват се безшумно и полека
на мрежите кафявите коси.

По покривите гларусите плачат
с настръхнали от вятъра пера.
А над водите, гълъбови в здрача,
две облачета розови се влачат,
видели първи морската зора.

Цялото стихотворение излъчва някаква лилиевска мекота. Младият приемник на старозагорския лирик се домогва до същата избистреност на пейзажа, до одухотвореното пресъздаване на природата. И как самобоите си хармонират — на жълтата пътека — кафявите коси на мрежите, на гълъбовите води — розовите об-

лачета. Това забелязваме и в другото стихотворение — „Тръгване“: „В черните лодки белите гребени шибат.“ Или в „Изтегляне на мрежите“: „Изтегли кончето от мукава, бяло, с черни копита.“

Изобразявайки природата и човека, Ханчев не идеализира моряшкия свят. Някога в стихотворението „Рибарски живот“ Вапцаров иронизираше тези, които мислеха, че край морето „живот е това, живот, преизпълнен с поезия“ (курсива на автора Н. В.). И сега трудностите, борбата с водната стихия съпътствуват смелите мъже. Показателни са творби като „Черният вятър“, „Пред пустата лодка“ „Барба Тодори“. Именно този горчив привкус, породен от действителната среща с хората и техните проблеми, придава на изображението не романтично-пейзажен характер, а дълбок човешки смисъл, наситен с горчивина и проникнат от светла надежда. Драматичното звучене извира от сериозното вглеждане в образи и събития, от психологическата правда. И в радостните трепети, и в размислите за изкуството, и в песните за любовта поетът не изменя на правдата. До белия цвят винаги присъствува черния, до светлината стои тъмнината и в тяхното вечно преливане сърцето разбира страсти и вълнения, понася веселби и тревоги. Той утвърждава не скръбта и трагизма, а търси винаги верния път напред. Неговият хуманизъм е изпълнен с вяра. Постигнатият идеен императив, който го ръководи, е разработен в „Посвещение“ Тук призивният тон подсилва основното настроение, завладяващата идея:

О, трябва този свят да се изстрада,
повторно трябва в теб да се роди
и всяка вещ и образ покрай тебе
сърцето твое да пресътвори,
за да останеш, за да си потребен,
за да те има и след теб дори.

В борбата за човешко съвършенство Ханчев използва и сатирата, остроумната ирония. В неговите книги „Смешен пантеон“ (1957) и „Свирепият славей“ (1965) виждаме изобличени редица съвременни недъзи и техните носители. Неговият смях не е фриволен, хуморът му не е ведър, в почти всичките му басни, приказ-

ки, епиграми се чувствава лек трагичен оттенък. И в „Приказка за Барабана“, и в „Човекът от президиума“, „Стихче с флагче“, „История с шапка“, „Известната личност“, „Концерт“, „Добрият край“, „Новаторът“ и др. смешното прелива в остра болка, усмивката застава в гримаса. Защото поетът не се спира на дребното, случайното, а неговите сатирични герои обобщават значителни социални слабости, с които трябва да се воюва продължително, години наред, те са пуснали яки корени в днешните взаимоотношения, нуждаят се от сериозна хирургическа намеса.

В много от епиграмите си Ханчев споделя творческите неволи, изобличава посредствената писателска амбиция, прояви от литературния делник. Прицелът е верен и стрелите са насочени безпогрешно, когато трябва да се покаже лицето на арогантния бездарник:

В романа му съвсем е блед героя.
Какъв герой е — автора си знай.
Но затова голям герой е тоя,
романа който изчете докрай.

Или в друга епиграма:

Историйо, ти много си изпатила.
Ти издържа срещу врага свиреп.
Дали ще издържиш срещу писателя?
Историйо, тревожа се за теб!

Оригинални са с ироничния си подтекст стиховете от цикъла „Над албума на Бешков“. В него поетът и известният карикатурист са постигнали равностойна художествена реализация. Особено сполучливи са творбите като „Не навреме“, „За какво тъгуваха вдовиците“, „Портрет“ „Възмездие“ В делничната проза се открояват тъжно-весели страсти и неволи, чийто носители по своему преживяват житейската ситуация. Момчето и бащата напразно търсят в парка свободна пейка сред влюбените двойки, „седнали редом, кротки вдовички охкат с намокрени бузи“ и разговарят за покойните си мъже, двамата алчни съпрузи, спестили даже и децата, лежат сред страшна пустота, „невзели нищо от света и нищичко недали“. Пред духовното

тлеене поетът изпитва и гняв, и болка, неговата присъда е категорична, но чувството, че са пропилены напразно сили и енергия, че е заличена сиво и убого младостта, не може да се примири.

Потребността на Ханчев да открива постоянно нови очи света е вътрешна потребност. Всяка вещ и образ пресътворява чрез интелектуалните акценти, чрез търсенето на неочаквана мисловно-емоционална проекция, с богатството на асоциациите. Затова и архитектурата на стиха му е доста подвижна, в нея се долавя изтънчената сетивност, философската нагласа, тематичното освежаване. Един мотив получава няколко смислови отсенки, разкрива нови ракурси на погледа, на авторовата позиция. Психологическата съсредоточеност изисква гъвкава художествена инвентивност, умение да се надмогне житейската фактология, да се премахне ефектният лирически грим. Неговият дух постоянно се съпротивлява, отхвърляйки инерцията, застоя.

В разцвета на своите сили и на своя талант Веселин Ханчев постъпва в болницата. Обстановката в нея не му е непозната. Неговият баща в Стара Загора е притежавал детска клиника и момчето, израсло сред лекари, е съхранило трайни спомени и несъмнено тези спомени не са от най-веселите. Още повече че един трагичен случай кара д-р Симеон Ханчев да се прости със своята професия, той не е могъл да преживее нещастieto с една родилка. Не може всичко това да не е оставило следа в съзнанието на сина. В болничната среда иде и чувството за смърт. Ханчев е възпял и смъртта в няколко свои стихотворения, даже в първата си книга описва гибел и разруха. Сам като войник по коловозите на войната многократно е виждал загинали. На любимата си той повелява:

Ако падна убит сред степта, под звездите студени,
запомни ме с добро, но на гроба ми ти не ридай.
Посрещни радостта, отвоювана с мъка от мене,
долюби вместо мен, домечтай!

Но всичко това е било в младостта, когато сякаш и раздялата с живота е по-лека и спокойна. А в стиховете от цикъла „Жив съм“ всичко е реално, близко,

сянката на смъртта се приближава неумолимо — болестта, коварна и неизлечима, подкопава последните сили, предявява своята власт безпощадно. Това са изповеди на един обречен човек и той всичко разбира, не прави опит да прикрива болката, да изиграе последната си роля с някаква артистична елегантност. Но Веселин Ханчев никога не е бил поет на волните импровизации, на лекото ефектно писане, перото му се задвижва само когато сърцето и мисълта са намерили единодействие. Не случайно в годините на преустройство — след като е бил даже редактор във в. „Литературен глас“, близо десетина години, той не участва в литературния живот. Бавно и мъчително съзрява неговата голяма поезия, плод на многолетно житейско съзряване. Рационален, в много отношения той е близък до Атанас Далчев, без, разбира се, приликата да уеднаквява двамата толкова разнородни таланти.

Известна творба в нашата поезия е Далчевата „Болница“ — там всичко е бяло, тихо, напрегнато и в звъна на големия стенен часовник се долавят стъпките на приближаващата смърт. Младият Ханчев също има цикъл „Болница“, отпечатан заедно с цикъла „Епоха“ в „Литературен глас“ (бр. 531). Но колко различно е сега „Постъпване в болницата“ — то е един вик, един протест срещу всичко, което затваря кръга на човешкия живот:

Мога ли в стая с единствен креват,
докторе, да оживея?
Има ли стая за целия свят?
В нея сложете ме,
в нея!

По-нататък той също отбелязва: „В мен крещи недороден света.“ Това е цялата негова същност. Напразно ще го обгражда тишината, няма да могат и четирите стени да го разделят с всичко, което обича и носи у себе си:

Аз целият
разсечен съм от релси,
пронизан съм
от думи.

от куршуми,
от плугове
и крачки разоран,
в мен удрят чукове
и шепнат устни,
и кораби реват,
и викат птици,
и пълнят ме
стенания и песни,
по-силни в тази смешна тишина.

И в „Часът за посетители“ и „Имам всичко“ е разкрит връзката на болния със света, там където се разкъсва физическата връзка, идва духовната и тя е по-богата, защото е неподвластна на човешките закони и времето. Томас Ман цитира Шопенхауер: „Смъртта е истинският вдъхновяващ гений, истинският приятел на музите във философията... Дори трудно би било без смъртта да се философствува.“ Но ето че нашият поет сякаш мълчаливо полемизира с автора на „Светът като воля и представа“. Не смъртта, а неизчерпаемостта на живота го кара да размишлява, да търси крехкия изход на надеждата. Неговият интелект е напрегнат до болка, разпъван от жестоките въпроси, съпътствували целия му съзнателен път. В „Красота“ е изразен изконният стремеж на всеки творец:

Толкова те дирих,
че земята
заприлича цялата
на теб.

Толкова те исках,
че нарекох
с името ти
всяка моя вещ.

Има ли те?
Или те измислих?

Призванието на човека се крие в това негово двуборство със себе си и целия свят, за да достигне висока и голяма цел, за да прокара още една крачка на-

пред към неизследваните тайнства на природата и дух, да отстоява всяка завоювана висота. През бездни от грешки, през безброй лъкатушкания трябва да се търси истината, да се брани тя от всичко дребно и мерзко. Твърде скъпа е цената на познанието. Как добре е изразил идеята за човешкия опит и равносметка Ханчев в „Лов на делфини“. Преди това в едно от морските си стихотворения „Изтегляне на мрежите“ той е обрисувал тежкия труд на рибарите, които трябва да спечелят от своя улов и обещаната от лани рокля на цветя, и хляба, огъня, солта, тютюн, платна и чаша вино. Отново той се връща към този върховно напрегнат и тежък момент, когато трюмът е пълен с много делфини и корабът тръгва бавно назад. Но ето я неочакваната буря:

Кораба спря.
Натежаха големите мрежи.
Богатият лов ни задържа назад
и страшно ни стана,
че няма да стигнем брега.
— Сечете въжетата! — най-после извика един.
Той имаше право.
Но мразехме този човек.
Издигнахме брадви.
Отсякохме пълните мрежи.
Болеше ни много.
Сечехме и плачехме диво.
А право пред нас брега се издигаше бавно,
пустинен и цял в светлина.

Става ясно, че за да получиш твърде оскъдния си дял от този свят, трябва да жертваш най-хубавото, най-ценното — младост, сили, живот. Това е основният мотив и в Ханчевата „Присъда“: „За да живея, трябва непрестанно по нещо да умира в мен самия.“ Пред лицето на смъртта той за сетен път се убеждава, че всяко откритие, всяка дързост се заплащат, че няма лесна победа, евтин успех, иначе всичко е лъжа, изама, примирение.

Всяко стихотворение от цикъла „Жив съм“ е една драматична прослава на живота, на омъдряващата болка. „Мъртъв ще съм, ако не крещя от болка“ — зая-

вява поетът. И той приема тежкия си жребий със стоицизма на обречените:

Не от болестта боли.

Боли ме, че съм повален.

Тук се съдържа величието на авторовата поезия, на целия негов мироглед, на творческия му порив. В раздялата с живота няма хленч, песимистични терзания, молба. Поетът е категоричен: „Жив съм.“ Тринадесет пъти той повтаря истинската диагноза на своята болест. Осъдил е на смърт уязвимите познанства и лъжливите приятелства, равнодушието, малките хора и малките цели, лъжите и недоверието, за да защити достойнството, упованието в утрешния ден.

С лириката си през 60-те години Веселин Ханчев утвърди редица нови морално-философски проблеми в нашата поезия. Заедно с Дора Габе и Елисавета Багряна, с Георги Джагаров и Павел Матев, Валери Петров и Блага Димитрова, Александър Геров и Радой Ралин той защити новаторските стилистични търсения, богатството на асоциативния стих, на метафоричната образност. Въпреки трагизма на последните му изповеди в тях е показана гордата съдба на съвременния човек, неговия неравен път, устремен към бъдното.

ПЕНЬО ПЕНЕВ

Съдба! Щастлива съдба! Нашата
съдба! Извоювана в една битка,
наречена строителство!... И скъ-
па като тежка победа!

С радостта на пълна творческа всеотдайност Пеньо Пенев изживя поезията си. Затова тя еднакво принадлежи на литературата и на хората. В нея диша и въздейства „на нашето време повелята“ А актуалността ѝ ни отвежда към върховните изисквания на социалистическата революция. Поезията на димитровския поет се утвърди в периода на огромни социално-икономически преобразования у нас. Тя е свързана с определен ярък етап от развитието на нашата социалистическа литература, защото отрази преломен момент в новата ни история и стана изразител на строителния устрем на България; внесе непознати теми, тонове и багри, показва започващата зрелост на собственото ни отношение към времето и продължаващата революция. Социалистическото строителство стана съдба на Пеньо Пенев и корените на цялото му творчество трябва да търсим в неговата лична участ, здраво споена с новия живот у нас.

В нашата социалистическа поезия той е без предходници, той създава една нова традиция, утвърждава сам сюжети и теми, които преди него не са разработвани. Той обобщи малкия опит на поетите, които възпяха нашето бригадирско движение, които се вдъхновяваха от трудовия пламък на масовия героизъм на „Хайнбоаз“ и първите големи социалистически обекти, писаха за любовта, за срещите с вожда, за новите пъ-

тища, по които тръгваше родината. Но класата на победила България намери най-яркия си певец в лицето на поета от строителните скели на Димитровград, който отблизо опозна нейното всекидневие, изживя нейната участ, беше докрай неотделим от строежите и новите корпуси на заводите. Цялата строителна панорама на времето очерта своите контури в задъханите, неспокойни песни на Пеньо Пенев.

Той усети вярно, с точна съзвучност устремеността във Вапцаровото творчество и разкри реализирането на неговия поетически „Сън“ в новите условия на побеждаващия социализъм, взе много от патоса и човешката искреност на пролетарския поет революционер. Даде размах на своите поетически пориви с устрема на обществено-икономическото развитие, с непресекащо вълнение разказа за трудната, но величава участ на първите строители на социализма, които вградиха пламъка на своята силна вяра в основите на нашия строй, дадоха огромен тласък на осъществяваните мечти.

Поезията на Пеньо Пенев е забележителна и с това, че в нея художествено ярко се осъзнава приемствеността между героизма на съпротивителната борба и героизма на строителството, по този начин се следва вярно и убедително основната историческа линия в развитието на нашата съвременна поезия. Поетът с ватенката в своята героическа възхвала на строителните победи черпи много от героиката на борците поети, които в предсмъртните си песни жадуваха за идващия ден, отправяха смела проникновена прослава на победилия строй на работниците и селяните, на комунизма. Както Вапцаров прозря нашето настояще, така и редица други поети революционери като Цветан Спасов, Марко Ангелов, Васил Воденичарски, Атанас Манчев, Стефан Йовчев (Вечвой), Тончо Стаевски и др. изпяха вдъхновени песни за победата, за бъдещия трудов устрем на родината.

В стихотворението си „Чудния сеяч“ Васил Каргъзов се провиква „Хей, идват нови чудни времена!“ Осъзнал силата на колективния труд — друг поет партизанин Христо Козлев в своята „Изповед“ пише: „Милиони със кръвта си днес тласкаме „човешкия прогрес“. Пак същият автор в „На пост“ разкрива човешката мощ в новите модерни времена на техниката и машините:

А долу в низината е градът —
там бълват дим фабричните комини,
пулсират електрически юзини
с нестихващия ритъм на трудът.

Както поетът машинист Вапцаров, така и неговите другари по съдба виждат прогреса в служба на човека, мечтаят за бъдещия свободен ден, когато хората ще се радват на своя труд и съзидателни усилия. Ето как е изразил това Кирил Маджаров в стихотворението си „При линотипната машина“:

Че в близкото и тъй прекрасно утре
машините на тоя вълчи век
ще пеят в честен благороден труд
в ръцете на свободния човек!

Романтиката на техническия век, в който човекът е освободен от робския труд чрез изобретенията на своя ум, на творческия талант, намира с устременост и идейна яснота, с изтъкващ хуманизъм. Поетите антифашисти виждат в своята борческа мисия и тая освободителна задача — да бъдат премахнати завинаги експлоатацията, лишенията, безправията на работника. В задуха на фашистката преизподня те мечтаят за свободата, за човешкото равноправие, виждат реализирането на извечните пролетарски идеали.

Разстреляният с Н. Вапцаров Антон Попов в своята „Песен за Струма“ се обръща към родината:

Просторът ти ще бъде тесен
за крилатите мотори,
отгоре развели
знамена за поздрав.
Сами ще бъдем инженери
и летописци.
Животът нов —
със яки мишци —
огромни кремъци
с могъща сила ще удари,
в дела ще превърне фантазията на поета
и без помощта
на торпедни ракети

ще запали електрически огън
и на другите планети.

Тези стихове са родени в годините на най-черната фашистка реакция — 1939, 1940, 1941, 1942, и въпреки това с каква точност и реалистична сила са обрисувани картините на лелеяното бъдеще. Тук липсва измислицата, фантастичната прибавка, изкуственото бленуване. В суровите изповедни редове намира животът с неговата перспектива, с комунистическата си бойкост и победна сила. Загиналият в сражение с врага Иван Нивянин в стихотворението си „Какъв красив живот ще дойде“ чертае контурите на новата трудова действителност, за която се бори и за която пролива своята кръв:

Какъв красив живот ще дойде,
ще бъдат хората щастливи,
ще хванем в бентовете порите —
с вода да поим наште ниви.

Ще строим фабрики, заводи,
шосета, паркове, градини...
Ще бъдем истински свободни
в мечтано време ще преминем.

Патосът на борбата е просмукал копнежите по новия живот, героиката на съпротивата се влива в мощния заряд на вярата, когато България ще бъде преобразена, обновена, тръгнала по светлия път на комунистическото бъдеще. В съдбата на загиналите за победата комунисти има нещо сходно, общо с поривите на останалите живи другари, които продължават делото, осъществяват мечтаното. В разгара на жестоката битка се крие закалката на бъдещите действия, на строителния устрем напред. Делото продължава с грандиозния размах на преобразованията, с историческите планове на петилетките, с решенията и директивите на партийните конгреси.

Затова корените на героично-патриотичното възбуждане в поезията на Пеню Пенев не можем да не потърсим в героиката на антифашистката борба, в песните на поетите партизани, в техните копнежи. Ка-

то тях и поетът от Димитровград е мечтател. Той твори в зората на новия живот, в кипежа на изключителни замисли и дела, когато постепенно се избистрят решенията и задачите. Той долови вярно и убедително трансформационните процеси на времето, в които довчерашните мечти се превръщаха в реалност, а настоящето подтикваше към нови подеми и устреми, към нови копнежи, оттук идва и висотата на идеалите, чувството за дълг.

В неговите стихове е подчертана осъзнатата преданост и отговорност пред историята. С това той продължава творчески най-хубавите завоевания на гражданската и политическата поезия и ярко разкрива истински нейната социалистическа активност. Именно тази историческа оценка към настоящето определя истинската му позиция. Върховните изисквания на революционното обновление направиха поета вдъхновен трибун и с пълен глас той стана певец на колективното дело: „На цяла епоха ний сме длъжници и в нейната бойна тревога горим!“ Кръвно свързан „на времето с голямото вълнение“ Пеню Пенев създаде атакуваща, стремителна, възбуждаща духовете поезия. Това може да стане само в исторически, „звездни“ мигове на всеобщ ентузиазъм, огромен размах на силите, в епическо въодушевление. Само в такива часове на човечеството на предната линия излизат поетите, за да изпълнят свещения си обет, за който са призовани.

В назрелите условия за бунт и борба за свобода един поет завзе австрийския кораб „Радецки“ и отдаде своя талант в курбан на революцията, Гео Милев защити гражданската си съвест, като без страх от заплахите, фашисткия съд и глобата писа: „Септември ще бъде май!“, а Вапцаров с Ботевата песен на уста посрещна поразяващите куршуми на фашистката картечница. Пеню Пенев застана пред развълнуваното работническо множество в мигове на изпитание, когато се наливаха основите, гради се настоящият и утрешният ден. И в неговия живот, и в неговата поезия има нещо пионерско, неповторимо, извънмерно.

Той писа с бележник сред работниците, в самия бързотек на събитията, по пресните следи на времето. Впечатленията у него се пораждат от непосредствения

допир до живия живот, от прякото участие в строителния марш на епохата, от безрезервното включване в масовия героизъм на нашето обществено развитие. Затова неговите произведения са високопатетични, извисени, дръзки. Те имат силата на художествена летопис, носят свежестта на автобиографичното изживяване, представляват документ. Грандиозните промени отекнаха в неспокойното сърце на момчето от габровското село Добромирка с необикновена сила, превърнаха обикновеното вълнение в пламенна радост, разшириха искреното чувство до величава изповедност. И това определи развоя на личната му биография: „Където изграждах завод, там, там за полет крила съм разтворил“ („Завръщане“). И обхванат от копнежите на всеобщия ентузиазъм, той изрази задружната решимост, вярата на родината в бъдещето.

Както се полага при такива изключителни случаи, подобно на големите си предходници в поезията, и Пеню Пенев беше редник в строя, обикновен участник в колектива „с нови мечти, с труд упорит“ Сините бригадирски делници първи го накараха да почувствува творческите тръпки и родилните мъки на поетическото съзряване се сливаха с трудностите на строителния кипеж. Тая взаимност в израстването и възмъжаването на поета подсили и укрепи неговата безкористна всеотдайност. „За да разбере човек живота, трябва да го обича“ — отбелязва той в своите бележници. Никой от нашите съвременни поети няма подобен атестат в поезията като неговия. В това отношение певецът на Димитровград и до днес е истинско изключение. Рамо до рамо с трудовите хора, с работниците от строителните скели той изгражда заводите, централите, белите здания на жилищните блокове. Романтиката на трудовия ден подсилва „смелите мечти, възвишените цели“

И той, мечтателят от високите заводски корпуси, непоколебимо и твърдо подчертава силата на общочовешката мечтателност:

Тоз, който знае
да мечтай,
той никога
измяна не познава!
В труда и дружбата

кораб остава

тоз, който знае да мечтай.

„Под раните мазоли болят...“

Но в новите условия това не е само предугаждане на бъдещето, а смело и решително отстояване на грандиозните планове, отчитане успехите на петилетките, „на мечтите дръзки цъфтежа богат“ В неговите стихове се чувствува осезателно сливането на мечти и реалност, достигане, доближаване до социалистическото утре. Художественият императив в поезията му носи белега на завоюваната радост, на категоричната решителност: „Ей, хора, мечтайте дръзко и мъдро! Мечтаното, знайте, утре ще бъде!“ („Бетон и мечти“). Представите вече не са отвлечени, а конкретни, живи и затова така ярко се сливат в едно „упорство, мечти и бетон“.

Пеньо Пенев е истински поет на мечтите, бих казал, че всеки негов порив е една мечта „на големия ден към големия кръстопът“. Но това не е празната мечтателност на поетите от кулите от слонова кост, не е летеж на мислите и чувствата „по някаква романтика изстинала“ както би казал неговият учител в поезията Вапцаров, а реална, динамична, оплодена от трудовите успехи на нашето строително всекидневие. Затова поетът казва: „Превърнах мечтите си в грес и бензин за машини!“ Той живее с „живата лава на тия години, които мечтата ни в труд нажежи“ радва се на преобразяващия се, раждащия се Димитровград, който е на „мечтите ни — величавия връх!“ Всичко у него кипи, клоkochи с ритъма на дните, заредено е от патоса на устремения напред живот. От всеки конкретен повод у сърцето му се поражда нов порив, подсилва се неговата надежда: „В радост мечтите ми тук разцъфтяха, тук ний строихме завод!“ („Мил ми е той“).

Пеньо Пенев израсна като певец на най-сложния момент от реализирането на нашата революция, когато плановете още не ставаха действителност, когато полетът на фантазията се пречупваше през съзиждащите реални действия на строителното битие, и новото социално съзнание отчиташе не само миналите грешки и заблуди, но критически проникваше в настоящето и следеше утвърждаващата се комунистическа личност.

А това определя и идващата зрелост в революционните преобразования. Поетът с ватенката с художествена интензивност рисува стремителния поход напред, но той вярно проследи и социално-психологическите промени в душите на хората. Долови с инстинкта на родения поет преобразяващата се душевност, изграждащото се ново съзнание и отрази в изповедите си именно сложния психологически и нравствен прелом на работника. Новият човек строител — ето го основният герой в стиховете на поета. Не случайно той посвети песните си именно нему: „Посвещавам на вас с любов и признателност, прекрасни хора — строители и граждани на Димитровград!“

Работника той издига на висока почит и сам го определи като Негово Величество Човекът. Естествено е, че главни герои на неговата поезия станаха трудовите хора — създатели на благата. За бригадирството и за живота на нашите крупни строителни обекти има създадени много произведения, някои от които пазят своето художествено значение и днес. Стиховете на Б. Божилов, Бл. Димитрова и Иван Радоев, на Кл. Цачев, Ст. Пенчева, Ив. Давидков и др. са свързани с Родопите, Хаинбоаз и Димитровград. С много младежка романтика и комсомолско вдъхновение са проникнати изповедите на рано загиналия Цветан Зангов — „Щастие“, „За живота“, „Утро“, „Пролетна песен“, „Аз няма да се дам на враговете...“, „Човекът“

Но песните на Пеньо Пенев показаха отблизо човека строител, обрисова живо и пълнокръвно висотата на неговия образ, пресъздаде романтиката на строителството по вапцаровски — открито, ясно, дълбоко проникновено. В стиховете му наистина откриваме отделни художествени несъвършенства, на младия автор понякога липсва поетическа култура, на места е рационален и сух, декларативен и патетичен, но в изповедите му няма книжни представи за живота, измислени образи, нагласени „парфюмни“ вълнения. От неговите стихове винаги лъха на „желязо, скели и бетон“ Неговият глас се оказа достатъчно висок и звучен, за да предаде стремлението и вярата на колектива. Издигнат на гребена на времето, станал негова мощна гръба, поетът има пълно съзнание за своята творческа мисия, за изискванията към неговия талант и той не

се бои от никакви недомлъвки, от прибързани оценки и догматични упреци. Слуша повелята на сърцето си и е съпричастен на гръмовете на епохата. В това отношение той е наистина верен на своя любим учител в поезията Владимир Маяковски, с чието томче в ръка се е фотографирал.

Затова, когато четем стиховете на Пеньо Пенев, откриваме чувствителност, хора и събития, долавяме вълнения, нови за нашата поезия, неоткрити залежи в богатството на живота, доловени чрез верния усет на твореца, на неговия актуален и динамичен талант. Разкрита е душевността на работника строител, „осветена отвътре“, по едно определение на Иля Еренбург, разкрито е новото променящо се колективно битие. Чрез творби като „Бетон и мечти“, „Димитровградско утро“, „Ние от двадесетия век“, „Трийсет стотинки“ „Моята улица“ и др. навлизаме в едни нови, сега раждащи се взаимоотношения. Сближаването с човешкото щастие е с подкупваща сила пресъздадено в стихотворението „Моята улица“. Радостна възбуда напират в сърцето на твореца, когато говори за „белите пътеки“, по които крачат със светли помисли гражданите на новия Димитровград.

В творчеството на неспокойния тръбач на строителството долавяме и самочувствието на съзидателя, неговата увереност и сигурност в постигнатото. Той пресъздаде конфликтно и правдиво именно прераждането на човека от експлоатиран, послушен, бездушен изпълнител на заповеди в човек творец, стопанин на собствените завоевания, вдъхновен мечтател. Колко голяма е гордостта на строителя в творбата „Корпус „206“. Но Пеньо Пенев, като разкрива социално-психологическите изменения, достига до художествена обобщеност за обществената мисия на човека, за неговата сила и гордост в социалистическото общество. Колективният труд, общите радости и трудности определят и социалистическата отговорност. Оттук се поражда високият градус на работническото самочувствие. В „Негово Величество Човекът“ е изразена с голямо политическа сила и обхватност осъзнатата висота на завоеванията, челното място на обикновения труженик сред тях:

Елате сега
в таз земя обновена,
елате и вижте
добре, господа!
Вие техника имате —
модерна, голяма!
С какво ли не
вашият свят е прочут!
Но нямате!
Нашите хора вий нямате —
свободните хора
на свободния труд!

Прочувствено и силно Пеньо Пенев изрази своята дълбока вътрешна съпричастност към новия ден на България в стихотворението „Когато се наливаха основите“ — един от върховете както на неговото творчество, така и на цялата ни социалистическа поезия. Той се обръща към потомците, към достойните наследници на първите строители, дръзнали да осъществят новия живот:

Потомци, вий напразно ще се ровите,
докрай едва ли ще узнайте вий,
когато се наливаха основите —
какъв живот живяхме ний!

О, колко трудности за нас дойдоха!
Завидна беше нашата съдба!
Ний не живяхме дни, епоха —
борба живяхме ний, борба!

В тези напрегнати размисли има нещо от Вапцаровата „История“ както по художественото внушение, по силата на ярката идея, така и чисто формално — с класическите римувани четиристишия. И двамата поети в своите поетически завети не са предпочели свободната постройка на стиха, избягнали са търсенето на всякаква ефективност, а просто, с любов и нежност разговарят с бъдещите хора, с идващите поколения. Поетът изповядва, че „не за дребно щастийце вървахме по първата роса в зори“, доказва висотата на целите и идеалите. И той има пълно право на този разговор.

Поезията на Пеньо Пенев отрази „строителната велика летопис на дните ни в изграждането“. В нея са събрани „лозунгите на деня“, това е поезия, която е изпълнена с ентузиазма на първите, с увеличащия устрем на началото. В нея има творби с агитационен заряд, с пропаганден патос, които трябва да увеличат масите, да зоват и активизират. Тонът на много места в тях е дрезгав, отделните образи страдат от граповини, има редица повторения. Шлифовката на опитния майстор не е преминала през всички строфи, не е изгладила ръбчетата на първовъзникналия образ, на неуместния израз. Но в замяна на това пък строителният грохот напирва в неравните, буйни признания.

Пеньо Пенев не изчаква събитията, той всмуква от непрекипелите сокове на времето, затова неговата гражданска лира долови и предаде най-бурливите тонове. Той е с лице към хората. Неговата поезия е поезия-зов. Не случайно поетът нарече първата си книга „Добро утро, хора!“ (1956). Той можеше да твори само ако е изцяло потопен във водовъртежа на трудовите делници и черпи от тях пряко впечатление. И затова неговият глас непрекъснато кънти, трепти като антена, свързала се с приемателите на човешките сърца. Характерни са в това отношение редица негови стихотворения: „На пост, поколение!“, „Силни сме!“, „Хора, на път!“, „Тринайсет години на поход вървим!“ и др., носещи заряда на едно пламенно чувство, непознаващо компромиси в колективната устремност.

Каквито и пречки по пътя да има, каквито и тревоги и неосъществени замисли да са останали, той е категоричен:

... А има път!
Има истини!
Има надежди!
Те те мамят,
и чакат,
и викат:
— Тръгни!

Той изразява вътрешното си вълнение открито, ясно, недвусмислено, защото, както признава, в „На първа линия“: „Върху моето рамо кораво ляга времето с

бойни права и аз имам сто пъти право да говоря сега за това!“

Когато четем изповедните му творби, навсякъде в тях долавяме дълбока емоционална напрегнатост. Нервите са обтегнати до болка, мисълта трескаво работи, сърцето пулсира в очакване. Трудно безразличието обзема душата му, даже в най-трагичните му състояния, когато безверието го измъчва, опитва се да го завладее. Пеньо Пенев е поет на силните страсти, на тежките мъчителни състояния, на безсънните нощи. Радостта и болката с еднаква сила пронизват и изпълват цялото му същество, изгарят го докрай. И това не е само психологическа нагласа, особеност на натюрела му — това се чувствава осезателно от цялата му поезия, от неговите песни. Тези състояния и парливи мисли и чувства определят и стилно-езиковите похвати, изобразително-изразните му средства, поетиката на неговия стих. Да вземем само неговите епитети: кръвта е огнена, дъждът е пороен, облачният строй е настръхнал, зората е яснолика, вихрушката е ледена — всичко е в състояние на крайност, неговите мерки граничат с най-високите степени на всяко сравнение. Драматичната нишка преминава през всяка негова изповед и говори за будна чувствителност, за ярко отношение към проблемите. Ето кое определя и нарастващия критицизъм на неговото отношение, и високата нравствена развълнуваност, етичната мярка на стиха му.

Критичният аспект на изображението у Пеньо Пенев е определен от високото съзнание, етицизмът, възпитан в днешни условия, високата отговорност, която времето поставя, от изискванията на деня и новите задачи. Човешката откровеност идва естествено, лишена е от парадност и гръмкост:

До гръбнака на скели изправени
съберете се, хора и друми —
да си кажем неща премълчавани,
да си кажем неказани думи!

„Релси“

Поетът негодува от неправдата, готов е да спори, да доказва своето мнение. В стихотворението „На разсъмване“ разказва за трудностите, за това, че „и дни

на сълзи ме причакват“. Страда, че живее с малкия си син в „тази кухня сред здрач тъмносин“, а „съседът бай Ради се шири в три стаи днес“. Понякога, сразен от човешкото безразличие, от нарастващия груб практицизъм, се гневи, повече, готов е да изрече най-тежки горчиви признания:

Но със стиснати зъби
и свъсени вежди,
ти си още тук —
в душните облачни дни. —
Колко трудно е
в нашия век
да бъдеш
честен човек!

Интимните вълнения на горест и болка ярко се преплитат с обществената ангажираност на поета. Остротата на размисъла определя и неговата идейно-етическа оценка. Поетът на строителната младост се докосва смело до парливите проблеми на социалистическата действителност. Критическото самовглеждане придава широта на погледа, доказва зрелостта на поколението и на поета като негов представител. Високият идеал — „не за дребно щастийце вървахме по първата роса в зори“, определя самовзискателността, нравствения императив, чувството за отговорност пред хората и пред себе си.

Същността на нашата революция поетът вижда в най-високите стремежи, в гражданската преданост и историческата перспектива на делото. Затова и своята поезия той счита като част от общата борба на партията за народно щастие, за утрешния ден на родината. Затова отправя своя призив:

По дяволите
празните думи,
лесната слава!
Сит е на думи светът!
— Хора, на път!
— Хора, на път!

Като поет и гражданин, строителят от Димитровград

се бори срещу всяка фалшивост в отношенията, открива зад безличните жестове задържаща общото развитие конюнктурност и догматичност. Той се е учил на естественост и прямота от работниците с ватенки и груби, напукани ръце, сред които живее и работи, и неговата откровеност непрекъснато ще среща убиващия отпор на закостенялостта и липсата на етика и търпимост. Като творец на своя народ, като истински наследник „на боен пост и на мечти заветни“, Пеньо Пенев с дълбока прозорливост определи историческата същност на времето, в което се беше родил и в което създава своето творчество:

В мен срещата на две епохи стана,
ехтя у мен двубоят им жесток!

В тези два стиха той е дал обобщението на цялата си неспокойна трагична съдба, тук се крие ключът за разкриване на драматичната загадка в душата му. В задъханите му строфи намира острият конфликт минало — настояще и какво велико усилие е нужно, за да намери той ярко и силно изображение.

С явно усърдие поетът се стреми да улови сложния процес на утвърждаване строителните завоевания, на обществените търсения, „на времето голямото вълнение“ Той изследва този процес не като страничен наблюдател, а като участник в него и затова успява да предаде неговите вътрешни дисонанси и противоречия, многообразието в настъпателната му революционност.

Неговите собствени лутания понякога го раняват дълбоко. — „Тревогите и грижите си аз утроих сам!“, признава ни той. Недоброжелателството и лъжливото приятелство хвърлят сянка върху чистото му чело и светлия му поглед: „Горчилка пих, горях в тревоги, интрига дните ми смрачи.“ Тъжни са тези признания на възторжения мечтател, на романтичния певец от строителните скели. Неговият приятел, поетът Георги Джагаров, който му посвети едно от най-изразителните си и дълбоки стихотворения „Признание“, в предговора към избраните стихотворения на П. Пенев разказва за неговата драма; разкрива нерадите мисли и състояния на автора на „Дни на проверка“: „Тези резигнации, тези съдбоносни преживявания не дойдоха слу-

найно. В ежедневието си Пеньо, за жалост, принадлежеше на човешките слабости и грешки. Той беше една звезда, която грее на поетичното небе, но лъчи-те ѝ падат и в калта. Теглеха го мътните води на разни компании, с които нямаше нищо общо. Заплитаха го в повоите си, помрачаваха настроението му. Тези погресения намериха израз в стиховете му, печатани в многотиражката „Добруджанска дума“. Ние трябва ще да го разберем. Той очакваше от нас не свъсени вежди, а протегната десница.“

Издаде първата си стихосбирка, младият автор подготвя ръкописа и на следващата — „Когато се нали-ваха основите“. Времето на настъпилите промени след историческия Априлски пленум на ЦК на БКП от 1956 г. е динамично, неспокойно, наситено с разговори, дискусии, остри реплики. Особено актуална е проблематиката на младата литература. Поетите са най-не-търпеливи. На 20, 21 и 22 юни 1957 г. по инициатива на Кабинета на младия писател в Съюза на българските писатели се провежда разговор за новото поети-ческо поколение, за неговите търсения. След откровения и категоричен доклад „В защита на поезията“ на Ге-орги Джагаров се изказват близо 40 души — поети, писатели, критици от различни поколения — сред тях личат авторитетните имена на Г. Караславов, К. Зи-даров, Е. Каранфилов, П. Данчев и др. Участието на Пеньо Пенев в този разговор е свързано с полемична разпаденост, с невъздържаност, с ненужна пресиленост на страстите около едни или други въпроси. Сам поетът поради неподготвеност дава храна за отделни об-винения.

През лятото, към средата на юли, той заминава с другарите си Валери Иванов и Ганчо Керечев да из-дава и редактира многотиражката „Добруджанска ду-ма“ на ДЗС „Янко Забунов“ в Тутракан. Вестникът става една своеобразна проверка на уменията и въз-можностите на неспокойния автор. Близо до земята и до хората, той отново намира място за изява, успява да направи от вестника деен боеви орган. Като древния Антей Пеньо Пенев възвръща силите си, работи неу-морно, подпомага усилията на трудовия колектив за прибирането на реколтата. Сякаш раните му са пре-горели, душата му се е изчистила от чернилката, утаили

съкровения драматизъм. Но всеки от тях има повече натрупан опит, идейно-революционен и творчески, има и повече твърдост да устои на нравствено-психологически травми, да стане боец на новата априлска линия.

При Пеньо Пенев неудачите сякаш задълбочават раздвоението, подкопават силите. Той е повече склонен да възкликне: „Здравей, чаша! Ний пак сме сами!“ Не е ли това някакво неразбираемо поетическо „декадентство“ в края на 50-те години. „Тъжна неделя“ не ни ли отправя към известната „Незнакомка“ на Александър Блок, в „Петъка“ няма ли отзвук от признанието на Едгар По:

О, път мой печален, де с поглед прощален
не лъхат, не вдъхват надежда цветя!

В добруджанските вечери малкият редакционен колектив не е ли бил навестяван от настроенията на поетите бохеми. Може би за някои от тези стихотворения, които Пеньо Пенев помества в бр. 19 на „Добруджанска дума“ и разпространява чрез отпечатъци от страницата, да са използвани мотиви от получените популярност по това време поети като Александър Блок, Сергей Есенин, Константин Балмонт, Валерий Брюсов. Л. Георгиев в книгата си „Поетът с ватенката“ разказва, че в добруджанския бележник на поета открил и двата стиха на Димитър Бояджиев:

Колко те обичам, Люсиен!
Колко съм злочест, другарко скъпа!

Явно е, че поетовата буйна натура изведнъж е доловила особено болезнено самотата. Споменът за „топлиите черни очи“ пари. Интимните изживявания са правели впечатление на другарите му. Всеотдаен в любовта, Пеньо Пенев не винаги е намирал истинската обич, напразно щедро е пропилявал чувствата си. Странният му характер, свръхчувствителната му психика понякога са пораждали омраза, на топлотата е отговаряно със студенина, на чистите помисли — с недоверие. Затова в оня момент той се характеризира като „влюбен, горестен и сам“ или „чужд и мълчалив“. Напразно скърби „по две усмихнати очи, по белонога красота“. И

превес взема чувството за самота. В „Откровение“ трикратно той повтаря: „Аз съм сам!“ С него е само приятелят Лозан, чийто акордеон отронва тъжните тонове, така съзвучни на мелодията в душата. Като Сергей Есенин от стиховете в книгата „Москва кабацкая“ нашият поет обобщава: „Чашата само скръбта ми разбира“.

Цикълът „Всеки своя пътека си има“ е изпълнен с дълбоко нравствено терзание. Дори да има в него и литературна мода, дори някои от образите да са повлияни от известни поети трагичи, искреният глас на Пеню Пенев не скрива причините за обхваналите го настроения. В „След залеза.“ той говори за тази „тежка, лицемерна длан“, която животът е поставил на младото му рамо, а в „Повест“ отново повтаря мотива, като изтъква „травещото лицемерие, което с клевети, с лъжи загрови вяра и доверие“. В „Жребий“ се налага обобщението...

Горчилка пих, горях в тревоги,
интрига дните ми смрачи —
затуй и плачеши, и строги
сега са моите очи.

В тези съкровени думи няма поза и фалш. Оценките и признанията са изстрадани. Макар и да контрастират на основните теми и интонации в поезията на поета с ватенката, добруджанските стихове очертават неговия трагичен профил и живо, и непринудено. В тях виждаме как авторът на „Добро утро, хора!“ се стреми да надмогне цялата чернилка на живота, като иска да направи своята равносметка честно, без показност и евтин патос. Изпял възторжените песни за строителите, за тяхното могъщо дело, той търси своето място през кривулиците, през кръчмарската задуха към голямата повеля на времето. Това придава на неговия трагизъм неочаквана трактовка. В полюсните, крайни състояния на сърцето, както светъл и бодър е неговият оптимизъм, така мрачни и горки са неговите разкаяния.

Той е страдал повече от другите, защото е и бил повече непримирим срещу лицемерието, лъжата, пош-

са се прибързаните увлечения. След всичко изживяно, след напразните упования и неловките необмислени стъпки няма равната добруджанска земя, нейната плодovitа щедрост ще излекуват неговата нарастваща резигнация, засилващата се тъга?

Отговорът идва с издаването на бр. 19 и бр. 20 на в. „Добруджанска дума“, в които са отпечатани 12 стихотворения, оформили цикъла „Всеки своя пътека си има“ Насъбраната скръб избухва с неочаквана сила, както ненадейно идва лятната буря с гръмотевици и градушка. В стихотворението „Пътека“ се откроява трудната и мъчителна равносметка. Всяка една от неговите десет строфи повишава градуса на болката. Възторженият мечтател сега е отстъпил място на безкрайно тъжния човек, който напразно дири сетна утеха — всичко е загубено и пропиляно. Няма го предишният жизнен и подвижен съвременник, който гори с радостите и копнежите на хората. Сега той възпява не димитровградското утро, не алената зора, а тъжния кървящ залез, денят е уморен, вятърът плаче. Любимата пътека е извървяна и сам авторът се пита: „Какво с мене ще стане?...“

Възможна ли е такава бърза промяна. Този, който пее за битки, който възпява полета, трябва ли сам да види как са прекършени крилете му, как завинаги са заглъхнали радостите? И тук ученикът не подсказва ли онези драматични черти, характерни и за учителите му — Маяковски и Вапцаров? Та нали нашият голям национален поет много добре напомняше в своята „История“:

Поетите ще са улигани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

За твърде кратък срок П. Пенев изживява главоломни промени — от бригадирските делници, от дните и нощите на димитровградското строително съзидание до априлския обновителен повей и отприщените сили на обществено и духовно възраждане. Явно е, че в сърцето на поета тези остри конфликти оставят трайна диря, ударите от свои и чужди, обидите и незаслуже-

ните обвинения не зарастват лесно, душата му е „пряс-на отворена рана“. Неговата изповед звучи мрачно и тежко, думите му се отронват като олово:

Много мили неща аз разлюбих,
дори погледа кротък на мама.
Имах всичко... и всичко загубих —
няма щастие, щастие няма!

Сам да бъдеш — така по-добре е,
нищо в нашите дни не е вечно!
И най-милото ще отмилее,
и най-близкото става далечно.

Всяка клетва е само измама,
всяка нежност крий удари груби. —
Нека никога нищичко няма,
за да няма какво да се губи!

Особена интимност внася образа на майката с нейния кротък поглед. Но ето че в тая страшна самота, която обзема изтерзания поет, и майката е вече далечна и чужда. Преди него в нашата поезия само П. К. Яворов, Димчо Дебелянов, Асен Разцветников са разкривали с такъв песимизъм своите рухнали надежди. Откъде у Пеньо Пенев се подклажда тази безизходица, защо мъката му е неизцелима? Яворов и Дебелянов са трагични фигури от друга епоха, от страшната действителност след две войни, убили националните надежди, и началото на трета, носеща нова катастрофа. При Асен Разцветников към личната драма се прибавя и идейното крушение.

Но нима по-малко трудна, макар и величава, е епохата на грандиозния прелом, на строителните петилетки, когато борбата със стария свят изисква огромно мъжество, когато се нужни свръхсили и енергия, за да се утвърждава завоюваното, когато трябва да се преодоляват неизмерими препятствия и бариери, за да се защити истината, за да се докаже честността и доверието. Поети като Георги Джагаров, Павел Матев, Димитър Методиев в редица от своите стихове и поеми от този период на култовските години и преображенията, започнали след тях, също дадоха израз на

съкровения драматизъм. Но всеки от тях има повече натрупан опит, идейно-революционен и творчески, има и повече твърдост да устои на нравствено-психологически травми, да стане боец на новата априлска линия.

При Пеньо Пенев неудачите сякаш задълбочават раздвоението, подкопават силите. Той е повече склонен да възкликне: „Здравей, чаша! Ний пак сме сами!“ Не е ли това някакво неразбираемо поетическо „декадентство“ в края на 50-те години. „Тъжна неделя“ не ни ли отправя към известната „Незнакомка“ на Александър Блок, в „Петъка“ няма ли отзвук от признанието на Едгар По:

О, път мой печален, де с поглед прощален
не лъхат, не вдъхват надежда цветя!

В добруджанските вечери малкият редакционен колектив не е ли бил навестяван от настроенятия на поетите бохеми. Може би за някои от тези стихотворения, които Пеньо Пенев помества в бр. 19 на „Добруджанска дума“ и разпространява чрез отпечатъци от страницата, да са използвани мотиви от получените популярност по това време поети като Александър Блок, Сергей Есенин, Константин Балмонт, Валерий Брюсов... Л. Георгиев в книгата си „Поетът с ватенката“ разказва, че в добруджанския бележник на поета открил и двата стиха на Димитър Бояджиев:

Колко те обичам, Люсен!
Колко съм злочест, другарко скъпа!

Явно е, че поетовата буйна натура изведнъж е доловила особено болезнено самотата. Споменът за „топлиите черни очи“ пари. Интимните изживявания са правели впечатление на другарите му. Всеотдаен в любовта, Пеньо Пенев не винаги е намирал истинската обич, напразно щедро е пропилявал чувствата си. Странният му характер, свръхчувствителната му психика понякога са пораждали омраза, на топлотата е отговаряно със студенина, на чистите помисли — с недоверие. Затова в оня момент той се характеризира като „влюбен, горестен и сам“ или „чужд и мълчалив“. Напразно скърби „по две усмихнати очи, по белонога красота“. И

превес взема чувството за самота. В „Откровение“ трикратно той повтаря: „Аз съм сам!“ С него е само приятелят Лозан, чийто акордеон отронва тъжните тонове, така съзвучни на мелодията в душата. Като Сергей Есенин от стиховете в книгата „Москва кабацкая“ нашият поет обобщава: „Чашата само скръбта ми разбира“.

Цикълът „Всеки своя пътека си има“ е изпълнен с дълбоко нравствено терзание. Дори да има в него и литературна мода, дори някои от образите да са повлияни от известни поети трагичи, искреният глас на Пеньо Пенев не скрива причините за обхваналите го настроения. В „След залеза.“ той говори за тази „тежка, лицемерна длан“, която животът е поставил на младото му рамо, а в „Повест“ отново повтаря мотива, като изтъква „травещото лицемерие, което с клевети, с лъжи загуби вяра и доверие“ В „Жребий“ се налага обобщението. . .

Горчилка пих, горях в тревоги,
интрига дните ми смрачи —
затуй и плачеши, и строги
сега са моите очи.

В тези съкровени думи няма поза и фалш. Оценките и признанията са изстрадани. Макар и да контрастират на основните теми и интонации в поезията на поета с ватенката, добруджанските стихове очертават неговия трагичен профил и живо, и непринудено. В тях виждаме как авторът на „Добро утро, хора!“ се стреми да надмогне цялата чернилка на живота, като иска да направи своята равносметка честно, без показност и евтин патос. Изпял възторжените песни за строителите, за тяхното могъщо дело, той търси своето място през кривулиците, през кръчмарската задуха към голямата повеля на времето. Това придава на неговия трагизъм неочаквана трактовка. В полюсните, крайни състояния на сърцето, както светъл и бодър е неговият оптимизъм, така мрачни и горки са неговите разкаяния.

Той е страдал повече от другите, защото е и бил повече непримирим срещу лицемерието, лъжата, пош-

лостта. Пред удобството и еснафския уют Пеньо Пенев избира трудностите на епохата. Той не се предава в плен на застоя и безделието, а решително тръгва на двубой с бурите, като Сизиф доказва своя морален и творчески стоицизъм. Негово е желанието: „Вътре, връхлитай върху мене, не ми давай ни миг да забравя тия изправени скели, тия усмивки и сълзи, и тия зори над града, и тия мокри паважи, и тая вечна тревога!“ Дръзновеното му перо действително е минало през закалката на първите строителни изпитания, през неспокойствието на трудовите делници, където в кипежа на живота се раждат героите на нашето време. В една своя кратка автобиография той разказва как още като ученик в Севлиевската гимназия през ваканцията става раздавач в селската поща в Добромирка или ходи със зидарите по частни строежи, а когато идва свободата и израства бригадирското движение, изкарва пет смени на строителството на линията Ловеч — Троян и на язовир „Росица“ (сега „Александър Стамболийски“), след това работи като строител и миньор в мини Перник.

Идването му през пролетта на 1949 г. в бъдещия град на брега на р. Марица, който ще носи името на Димитров, е съдбовно. Тук той изживява значителната част от своя живот, тук написва и едни от най-ярките си и силни произведения. Стихотворения като „Димитровград“, „Пътеки белеят“, „Пред Нова година“ „Ако някой.“, „Строителна пролет“ и др. са не само тематично нови за социалистическата ни поезия. В тях е отразен и важен психологически феномен. За родното си място всеки изтъкнат поет е изпял най-хубавите си песни — така е при Ботев, така е при Вазов. Вапцаров също пресъздаде с голяма любов Банско и Пирин, изправил снага над него. А ето че поетът строител улови чрез личната си участ един важен социално-психологически момент в битието на съвременния човек и го свърза с динамиката на социалистическото развитие, осмисли го чрез величието на труда.

В стихотворението „Завръщане“ той се обръща към родното си село Добромирка, Габровски окръг, където на 7 май 1930 г. е отворил очи, където е израсъл и изживял ранните детски вълнения. Признанието му е съкровено, в него се долавя една непозната гордост, израз на трудово самочувствие, която поезията ни едва

след Пеньо Пенев трябва да тълкува, да преоткрива, защото за първи път с такава яснота се откроява в биографията на новата личност:

Знам, че
в теб се родих за живот,
първи думи съм в теб изговорил,
но където изграждах завод —
там
за полет крила съм разтворил.
Тънки зилове
звънко звънят
към селото, дето съм раждан.
Добромирка, срещни си синът —
на Димитровград
новия гражданин!

Поетът се формира при непосредствения допир до вълненията на деня, той е на новите строежи, където понася всички несгоди. Като редактор във в. „Димитровградска правда“ отразява строителния летопис и като поет, и като журналист. Колкото и да му пречат административизма и късогледството на някои местни ръководители, той се гордее с труда на хората, неговите песни звучат от набързо построените трибуни, перчемът му се развява пред огромното работническо множество, а погледът му е отправен напред. В споменатата автобиография младежът е отбелязал: „В моя, в нашия Димитровград, в строителството се почувствувах повторно роден и за първи път щастлив. Някога имах мечти: сега тия мечти са дела. Тук аз започнах да раста.“

Тези буйни вълнения, непознати чувства, дръзновени желания определят и поетиката му. Стиховете, родени под преките, непосредствени впечатления от живота, са задъхани, емоциите са действени, налага се призивният тон, бодрото настроение. На строителството Пеньо Пенев гледа като на фронт. Тук той калява себе си, проверява основните добродетели на характера си, формира творческата си позиция. И той е последователен в отстояването на идейно-естетическото си верую. Пред Г Дойнов той заявява, когато си тръгва от ДЗС „Янко Забунов“: „Някои ме упрекват, че

пиша само за скели и бетони. По дяволите! Ако искам, и аз мога да се ровя непрекъснато в душата си и много по-добре от някои да си служа с нюанси и полусенки. Сега обаче е необходима друга поезия. Поезия, която да служи на новото.“ Тези думи много добре изясняват вътрешната увереност на Пенев, дори след като той е написал тъжни стихотворения, донесли му немалко огорчения, засилили обвиненията срещу него. Това показва, че прибързаното делене на едно творчество на оптимистично и безидейно само опростява сложния път на развитието на автора, може да даде еднообразна и неточна представа за неговата човешка и нравствена същност, за изясняването на редица характерни черти, които понякога са неуловими от пръв поглед. Патетичното вълнение и трагизмът са диалектически свързани и обусловени, между тях не бива да се поставя изкуствена преграда. Самата съдба на Пенев потвърждава, че пътят към голямата правда, към висотата на комунистическия идеал понякога се люшка и между съмнението, вътрешното терзание, неизлечимата болка. Нали и неговият любим поет Вл. Маяковски също трагично завърши живота си, след като възпя революцията, написа поемите „В. И. Ленин“, „Хорошо“, „150 000 000“

В месеците на изпитания, на несигурност и обвинения, поетът чувствава желанието да напише творбата, която ще отбележи висотата на неговия талант и уви! ще остане негов предсмъртен завет. Само една година след престоя си в Тутракан, Пенев Пенев, преследван от болката и огорченията, търсец сигурна опора в себе си, заминава командирован от Съюза на писателите в почивния дом в Ситняково. Тук сред девствената рилска природа той изживява отново своя път, създавайки поемата „Дни на проверка“ Изпълнена на едно литературно четене, организирано от Кабинета на младия писател, тя предизвиква неудържимо вълнение, кара строгия и взискателен, но дълбоко принципен и отзивчив класик на литературата ни Георги Караславов да възкликне: „Трябва да спасим това момче. Та тук има образи, стихове, които са равни по сила на Яворовите!“ Писателят, който насърчава някога Вапцаров при издаването на „Моторни песни“ и сам се отзовава ласкаво за нея, отново проявява своята прозорливост.

Творбата на Пеньо Пенев е сред несъмнените завоевания на съвременната ни поезия.

В „Дни на проверка“ се долавя съдържаният драматизъм, осмислен от голямата идея, от дълбокия замисъл. Всичко, което е вълнувало автора, което е дало тласък на неговите вълнения и търсения, е отразено сгъстено, експресивно, с богат идейно-емоционален заряд. Мотивът за завръщането в бащиния дом някога блестящо бе пресъздаден от Димчо Дебелянов в неговата изключителна елегия. Срещата с майката, мълчаливият разговор с нея и тук играе сюжетно-образоваща роля. Още в добруджанския цикъл, изплаквайки мъката си, Пеньо Пенев обрисова майчиния лик. Но в поемата от самото начало се търси много по-широкият, мащабен обхват, тихото признание се превръща в силна, завладяваща изповед. Самото въведение: „От залеза до изгрева — в небето на надеждата...“ вече подсказва друг подход, по-нататък мотивите получават значително по-широка трактовка. Не само обръщенията „Грижовна моя!“, „Мамо! Аз имам да изплаквам много сълзи, мамо“, но завладяващият драматично-откровен тон подсилва напрежението. Възклицанията и въпросите са намерени с нужната мярка, те не звучат риторично, а са обединени от могъщото движение на авторовата мисъл, на нейната емоционално-философска зрелост. В съмненията и противоречията той търси вярната посока, постепенно от личното терзание се насочва към силното обществено вълнение:

Ще разбереш ли моята тревога, поколение?
Ще разбереш ли как из нея се роди
горчилката на уплах и съмнения:
— Не е ли днеска празна пещера човекът,
където лозунгите хвърлени отекват с екот
на дните в шеметния бързотек?
И тоя век не е ли моя мащеха?
Дали не съм завареник на тоя век?
Дали за него жертвите с кръвта си плащаха?
Дали роден съм рано?... Или закъснях?

Мотивът за тревогата тук иде да очертае още по-убедително основната концепция на поета за отношението към живота, за възприемането на новото и неговия

жесток сблъсък със старото. Въпросът за мястото на личността в историческото развитие, за обществената отговорност е остър и актуален. Ето къде се крие цял възел от проблеми, защото всяко време крие своите изненади, налага свой отпечатък върху всяко дело. Трябва да си подготвен за всяка решителна крачка, да отмериш своя ход, за да се получи съзвучие между думи и дела, да се постигне търсеният резонанс. Пеньо Пенев, подобно на Вапцаров в „История“, защитава човека, той се вълнува за неговата участ — драматизмът на събитията става драматизъм на неговата същност.

Верен на комунистическия хуманизъм, на отношението към личността, поетът търси измеренията на времето чрез вътрешния свят, чрез сложните сблъсъци и противоречия, които стават вътре — в душата, в съзнанието. С психологическа вгълбеност са проследени трудните мигове на изпитания в този мъчен разговор със себе си, в тази твърда и категорична себепроверка. Целият идейно-нравствен катарзис е израз на непримиримостта и търсачеството, на духовния стоицизъм. Мотивът за разкаянието носи силен обществено-исторически аспект. Осъзнал лутанията и грешките, поетът сверява посоката и открива, че „Посоката е вярна!“

Висш императив за автора е вярата и упованието в партията. Той е нейн редник и това разбиране го свързва тясно с партийно-революционната ни литература, с нейните традиции. Той се чувства като „наследник на боен път и на мечти заветни“ и тази позиция го кара да бъде още по-взискателен и безпощаден към себе си при оценката на извървяния път. Затова и подчертава: „За всичко тук е отговорен моя дълг голям!“ Даже в предсмъртните си часове е записал ясно и категорично: „Аз бях по душа и сърце комунист и умирам като такъв!..“

Но своите признания Пеньо Пенев не изрича с лекота. Във всяка част от поемата се чувствава как цялото му същество е разтърсено от този собствен самосъд — най-искрения, най-безпощадния. Наистина се долавят яворовски интонации от „Нощ“ в тези редове:

О, възели на напрежението!
Зад моето чело родени от съмнението,
настрещни ветрове се бият, вият страховито,
събарят канари от неотменните задачи,
бунтуват с бяс едно небе, тревожно гръмовито;
врълхлитат тежки облаци, бучат и плачат
и слепоочията се замерват със светкавици:
клокочи буря, адска буря вдън душата ври,
от нервите ми опнати тя звънки струни прави си
и моя мозък осветкавичен гори. . .

„Дни на проверка“ се появява в нашата поезия, когато и други поети създават своите драматични изповеди — Веселин Ханчев, Георги Джагаров, Димитър Методиев, Блага Димитрова, Валери Петров, Павел Матев. . . Всеки от тях търси вярно и убедително пресъздаване на априлското оживление, на възврънатия оптимизъм. Най-близък до Пеньо Пенев е Веселин Ханчев с цикъла си „Жив съм“ И при двамата се явява образът на смъртта — като усещане, като предчувствие, но всеки по своему дава израз на своето жизнелюбие, разкрива вярата в тържеството на живота. Финалът на поемата звучи бодро, с нескриван граждански патос. Пеньо Пенев е успял да пресъздаде категоричното си убеждение, че и когато умира, неговите песни ще запазят силата на веруюто, ще продължават да зоват и ръководят:

С протегнати ръце,
с отворени очи ще си умра.
И след смъртта ми към зорилата зора
ще гледат моите очи,
ще гледат дотогава —
и моята душа ще бъде будна,
дорде, поела по посока права,
премине най-подир Съдбата многолюдна
и всички трудности през прохода.
И пак ще бъда като барабанчик в похода,
и пак ще водя маршовата стъпка на родината —
аз, глас и съвест на епохата!

Израсъл сред трудовите хора, той не само ги разбра и възпя техния устрем, но и прие тяхната обич.

жесток сблъсък със старото. Въпросът за мястото на личността в историческото развитие, за обществената отговорност е остър и актуален. Ето къде се крие цял възел от проблеми, защото всяко време крие своите изненади, налага свой отпечатък върху всяко дело. Трябва да си подготвен за всяка решителна крачка, да отмериш своя ход, за да се получи съзвучие между думи и дела, да се постигне търсеният резонанс. Пеньо Пенев, подобно на Вапцаров в „История“, защитава човека, той се вълнува за неговата участ — драматизмът на събитията става драматизъм на неговата същност.

Верен на комунистическия хуманизъм, на отношението към личността, поетът търси измеренията на времето чрез вътрешния свят, чрез сложните сблъсъци и противоречия, които стават вътре — в душата, в съзнанието. С психологическа вглъбеност са проследени трудните мигове на изпитания в този мъчен разговор със себе си, в тази твърда и категорична себепроверка. Целият идейно-нравствен катарзис е израз на непримиримостта и търсачеството, на духовния стоицизъм. Мотивът за разкаянието носи силен обществено-исторически аспект. Осъзнал лутанията и грешките, поетът сверява посоката и открива, че „Посоката е вярна!“

Висш императив за автора е вярата и упованието в партията. Той е нейн редник и това разбиране го свързва тясно с партийно-революционната ни литература, с нейните традиции. Той се чувства като „наследник на боен път и на мечти заветни“ и тази позиция го кара да бъде още по-взискателен и безпощаден към себе си при оценката на извървяния път. Затова и подчертава: „За всичко тук е отговорен моя дълг голям!“ Даже в предсмъртните си часове е записал ясно и категорично: „Аз бях по душа и сърце комунист и умирам като такъв!...“

Но своите признания Пеньо Пенев не изрича с лекота. Във всяка част от поемата се чувствава как цялото му същество е разтърсено от този собствен самосъд — най-искрения, най-безпощадния. Наистина се долавят яворовски интонации от „Нощ“ в тези редове:

О, възели на напрежението!
Зад моето чело родени от съмнението,
насрещни ветрове се бият, вият страховито,
събарят канари от неотменните задачи,
бунтуват с бяс едно небе, тревожно гръмовито;
връхлитат тежки облаци, бучат и плачат
и слепоочията се замерват със светкавици:
клокочи буря, адска буря вдън душата ври,
от нервите ми опнати тя звънки струни прави си
и моя мозък осветкавичен гори. . .

„Дни на проверка“ се появява в нашата поезия, когато и други поети създават своите драматични изповеди — Веселин Ханчев, Георги Джагаров, Димитър Методиев, Блага Димитрова, Валери Петров, Павел Матев. Всеки от тях търси вярно и убедително пресъздаване на априлското оживление, на възврънатия оптимизъм. Най-близък до Пеньо Пенев е Веселин Ханчев с цикъла си „Жив съм“. И при двамата се явява образът на смъртта — като усещане, като предчувствие, но всеки по своему дава израз на своето жизнелюбие, разкрива вярата в тържеството на живота. Финалът на поемата звучи бодро, с нескриван граждански патос. Пеньо Пенев е успял да пресъздаде категоричното си убеждение, че и когато умира, неговите песни ще запазят силата на веруюто, ще продължават да зоват и ръководят:

С протегнати ръце,
с отворени очи ще си умра.
И след смъртта ми към зорилата зора
ще гледат моите очи,
ще гледат дотогава —
и моята душа ще бъде будна,
дорде, поела по посока права,
премине най-подир Съдбата многолюдна
и всички трудности през прохода.
И пак ще бъда като барабанчик в похода,
и пак ще водя маршовата стъпка на родината —
аз, глас и съвест на епохата!

Израсъл сред трудовите хора, той не само ги разбира и възпя техния устрем, но и прие тяхната обич.

Работниците от строителните скели най-добре почувстваха и оцениха поезията му, защото „най-същественото е невидимо за очите — то е доловимо само със сърцето“ — по блестящото определение на летеца вълшебник Антоан дьо Сент Егзюпери, авторът на „Малкият принц“. Той не търси близост с хората, защото здраво е свързан с тях, от една кръвна група е със синеблузите романтици и мечтатели. И още нещо — неговата вярна идейно-естетическа закваска се ражда от богатите революционно-хуманистични традиции на нашата поезия, те го възпитават, дават тласък на художествените му търсения.

Във финалните редове на „Дни на проверка“ се долавя пулсът на едно голямо сърце, което тупти тревожно, което в унес през нощта на 26 срещу 27 април 1959 г. ще направи своя последен избор... Ясно и недвусмислено тук се налагат търсените от поета съпоставки между глас и съвест, звезди и кучета. Темата за нравствената чистота, за новия човек продължава да го вълнува до сетния му час. За него най-висшата мярка е да бъдеш „по душа и сърце комунист“ и затова той с такава последователност отстоява своето разбиране за истинската социалистическа личност.

Големият поет на испанския народ и на революцията Федерико Гарсия Лорка пише: „Поезия — това е навреме казаното слово.“ Тъкмо такава е поезията на Пеньо Пенев. В периода, когато страната ни беше обхваната от тръпката на започващото огромно строителство, когато огромни човешки маси намираха новото си родно място, той съумя да се свърже с тях, да стане „барабанчик в похода“, „възседнал валяка огромен на епохата“ В поредицата на големите български поети и той не прави изключение с късия си динамичен живот — умира ненавършил тридесет години, възрастта на която загиват Хр. Ботев и Гео Милев. Подобно на Яворов и той изпива чашата с отрова.

Но на тъжния заник на неговия млад живот контрастират вдъхновените редове, написани навред из страната и най-много в Димитровград. Като поет на класата той има удивителна участ, неговите прозрения станаха ориентир за бъдните поколения. Приживе, лаконично и строго, по пенюпеневски той определи в

малкото стихотворение „Аз, един от народа“ смисъла на своя живот и дълговечността на делото си:

Не мечтая
 безсмъртие
 и пътища леки,
а ватенка топла
 за зимния ден. —
Безсмъртно
 нека остане
 навеки
построеното
 тук
 от мен!

Тук има и пожелание, и вътрешна увереност. Времето потвърди прозорливостта на поета. Той сля живота и поезията си с бетонните основи на нашето социалистическо съвремие и така изпълни докрай бойния завет на своите предходници.

Неговите песни на мечти и възторг, на човешка болка и комунистическа вяра принадлежат на бъдещето.

МОМИЧЕТО И МОРЕТО

Името на Петя Дубарова не нашумя, то просто се прибави с трагичния отблясък към завоеванията на нашата млада лирика и внесе в нея неподправената искреност и юношеските вълнения. Една тъничка книжка със стихове и няколко изповедни, експресивни късове проза — това е всичко, което остави едно седемнадесетгодишно момиче от Бургас. Двете издания на „Аз и морето“, благодарение на съставителя Георги Константинов, бързо достигнаха до читателите и спечелиха заслужено закъснялата обич за едно сърце твърде щедро към света и твърде крехко, за да понесе неговата тежест и несправедливост. А във всеки ред от тази поезия се съдържа нещо рядко обаятелно и неповторимо, искрено и чисто. Роденият талант ни завладява още в това тихо и непринудено признание:

Във тази нощ сама съм в тъмнината,
но нищо не навява самота,
защото е изкуство под дъжда
да можеш да говориш със водата.

„С дъжда“

В ученическите делници са съзрявали тези лирични признания, всяко от които носи интимна съкровеност и простота. Един млад живот и неговият интимен свят се оглеждат свенливо, откровеност и доверчивост, които са присъщи само на още неизкушените от земните горчиви пътиета души. Момичето с дълбоките очи, което ни гледа от запазената снимка, контактува по своему с морето и града, със своите въображаеми и реални приятели. То се докосва като малка фея до всичко, кое-

то привлича погледа му, раздвижва въображението му и от струните на девическата лира се отронват нежни тонове.

Няма да скрия, че първото поразително впечатление от тази твърде зряла за годините на авторката, но останала незавършена, поезия иде от дискретността, претворена с толкова финес и изящество. Всичко в тая болезнено-чувствителна натура е пречупено през изострените сетива на душата. Колкото и да четем и препрочитаме отделните изповеди, никъде няма да намерим в тях дразнещата грубост и пресметливост, самовлюбената себичност, елементарния земен практицизъм, бруталната емоционална раздвиженост на младата кръв. За разлика от връстниците си, в поезията Петя Дубарова не демонстрира излишно самочувствие, тя не е от сърдитите самозванци, които заменят често изкуството с креслива самонадеяност. В стиховете ѝ се налага реалистичната простота, одухотворената предметност на изображението, откровената непринуденост — без поза, без преструвка и лицемерие, без момичешко притворство.

Колко нежност и добро сърдечно чувство ни завладяват от всеки ред, написани от нейната ръка. Тя е нарекла едно от най-хубавите си стихотворения „Доброта“ и то открехва дълбочината на отзивчивото ѝ сърце, характеризира цялата ѝ същност. Като въздишка, побрала и тъга, и копнеж, звучи самопризнанието на поетесата и издава лесната ѝ наранимост. Как спонтанно се разкрива вътрешният порив, носещ всичко светло и красиво, отстояващ човешката нравственост.

Понякога съм толкова добра,
че цялата изтръпвам и боли ме.
И вените ми, сплетени в гора,
ми търсят ново, благородно име.

Понякога съм толкова добра!...
И скрива ме във коша си чемшира
на двора. Неизмислена игра
ме търси и ръцете ми намира!

Когато пише за Пол Елюар в спомените си, Иля Еренбург отбелязва: „Все пак не казах кое е най-

учудващото в неговата поезия. Добротата. Може да си голям поет, да умееш да страдаш и да умееш да разказваш за мъките или за радостите — дълбоко, точно, но без доброта. Това не е чак толкова често свойство — и изобщо на хората, и специално на поетите.“ Големият съветски писател е открил у видния френски поет действително рядко качество. И момичето от Бургас го е притежавало и не случайно многократно в своята поезия то го възпява. Мотивът за добротата е и висш нравствен императив, и дълбоко духовно разбиране, и отношение към околните, към света и живота. Затова в минути, когато „въздухът е чер като отрова, мътен и страшно ме души“ желае да стъпва „в пясък, побелял от доброта“ или „в сенките добри да се прелея и да бъда като тях добра“ („Недосегната“). Отвратена от лъжата и лицемерието, заявява: „Пак в пъстрата си песен ще се влея красива и добра“ („Лъжата“). Почувствувала грубостта и неразбирането, тя пак се стреми да остане вярна на себе си и нищо не може да я промени: „А някаква матова странна зора ме прави щастлива и нежно добра“ („Там, някъде в облаци.“).

Добротата за Петя Дубарова е висша мярка и тя я следва с драматично вълнение, търси я и в себе си и в света, който я заобикаля. В нейната трактовка откриваме сложен нравствено-психологически ракурс — всичко трябва да бъде добро или да носи доброта, защото ще изчезне красотата, ще се наруши хармонията на духовното съпреживяване. В „Капките са тежки.“ упреква есенния дъжд, който прави картината още по-сива и това поражда мрачни чувства:

Толкова ли трудно е на капките студени
капки сняг да бъдат, да са ледени сестри,
за да бъде бяло и край мене и във мене,
улиците мои да са пак добри.

В друго стихотворение — „Събота“, е разкрита сложната линия на вътрешната промяна, на движението от тъмното към светлото, на това своеобразно „прераждане“, което води винаги към доброто. „Във събота съм тъмна, неразбрана и гъвкава и дива като рис“ —

заявява авторката. Някаква особена промяна я обхваща и разтърсва цялото ѝ същество, кара я да изпита неподозирани мисли и желания. Неочаквана свобода залюлява цялото ѝ същество и тя се преобразява, непозната за самата себе си. В този катарзис изпъква диалектиката на настроения и чувства, на богатството на човешката душа. Как точно Петя Дубарова тълкува странностите на характера, с какъв верен усет за неповторимата човешка природа тя показва своя мир. В самото заключение на стихотворението:

Но щом във понеделник облека
престилка с цвят на черната дъска
ще бъда пак добро момиче!

има и тънка ирония, и тъга, че толкова скрити желаня и помисли трябва да принадлежат само на броени дни и часове. Така възпявайки добротата, поетесата намира богати идейно-тематични и емоционални нюанси при нейната трактовка, от личната самопреценка я извежда към голямото нравствено и художествено обобщение.

Поривът към доброто и красотата неизбежно я отвеждат към морския безкрай и образът на морето присъствува като голяма и силна метафора в художествената система на авторката, но същевременно и като близка, свидна реалност. Морето сякаш е олицетворение на мечтите, на загадките на живота, на онези „тайни сили“, които раздвижват неудържимото въображение, и заедно с това е символ на делника, на солено-горчивия му дъх. Как поетично искрено и неподправено Петя Дубарова е разкрила тая проста и толкова сложна връзка „аз и морето“ и колко нови смислови нюанси е доловила в нея. Тя рисува един седемнадесетгодишен свят, неговите противоречия и търсения, неговата красота и желание за полет. Общуването с морето отразява емоционалната изразителност на всичко, което е присъщо на юношеството. В „Сбогом, лято“ това проличава само в едно четиристишие:

Изсъхналия бански аз прибирам
с дъха на сол, на пясък и скали,

морето е горчиво като бира,
че трябва с него да се разделим.

Другаде — в „Сливане“, „До утрото“, „Нощ над града“, „Ден“ и т. н., едни в други се преливат размисли и настроения, незабравими картини и неочаквани сравнения. Поетесата разказва за своето всекидневно контактуване с морето и вълните, с гларусите и мидите, с безкрая на хоризонта, докоснат от крилете на летящите птици, като запазва първичната свежест на своето виждане. Неукрепнала още художническа ръка извайва образите и виденията, раздвижва свръхчувствителните струни на душата, издава тревожните трепети и съмнения. Състоянията и реакциите са импулсивни и спонтанни, те не притежават опитността на възрастния, не носят следите на житейската умора, следата на привичния живот. Тук всичко е видно с пречистения поглед на момичешкото вълнение, искрено и доверчиво, без следа на притворство или ненужно кокетство.

В своята стихосбирка „Глъбини“ Дора Габе разговаря с морето, проверявайки житейските и философски истини, чрез натрупаната мъдрост след един дълъг изминат път. В изповедите на деветдесетгодишната поетеса жаждата за познание е трансформирана в жив неспокоен размисъл за човека и неговата участ, експресивният ѝ стих е наситен със свръхболезнена чувствителност. Морският пейзаж се измерва не в ширина, а в дълбочина. При Петя Дубарова се налага сетивно-емоционалното възприятие. В „Аз и морето“ тя пресъздава с пластична изразителност радостта от това съдбовно общуване, неговата интимна красота:

Студена сол нозете ми изгаря
и пяна във дланта ми се топи,
вибрират побелели морски пари
със вятър, хладината им изпил.

Как искам да съм с мидите зелени,
но тръгвам умълчана към дома
и мидите си тръгват сякаш с мене,
със мен си тръгва топлата вълна.

Особено изразителен е финалът на стихотворението: „Сега разбирам: в топлите ми длани е сгушено соленото море.“ Именно интимността на общуването с морето при Петя Дубарова определя и нейната позиция, и подхода ѝ в художествената реализация. Тук липсва медитативният изострен рисунък, вътрешното напрежение и себевглеждане, желанието за равностметка, както при Дора Габе. Когато тя пише: „Морето се боричка като коте със слънцето попило във вълните“ долавяме ведрото момичешко чувство. Затова винаги когато възпява морето, тя не забравя вятъра и в стихийната игра на вода и въздух открива привлекателната сила на непознанието, на още неизживените копнежи.

Край морето седемнадесетгодишното момиче усеща прилив на сили и енергия, нейната жизнерадост получава необикновен импулс и то пише:

Как искам все да бъде като мене
— не кротко като пролет или есен,
а лятото от своите оксигени
да дава пулс на синята му песен.

Това море за мене е светиня —
развихрено, възторжено и младо
и всяка моя болка да угасва
пред него, щом докрай я изповядвам.

Затова от сезоните младата авторка възпява с истинска любов и възторг лятото — тогава морето най-щедро дарява своите ласки и волност, може да изпиташ блаженството на неговия хлад, да слушаш песента на вълните, да го почувствуващ невероятно близко. Есента ѝ е далечна и чужда, тогава родният Бургас опустява от лятната глъчка, достатъчно е да се прочете стихотворението „Есенна вечер“. Ето кое прави това нейно сравнение изключително точно: „Лятото изтече като пееща вода“ Но нищо не може да я раздели със синия цвят на морето и тя го вплита в своя стих, в образи близки и далечни. Известно е, че синият цвят е характерен за модерната поезия и изкуство. В синята птица Стриндберг възплътява идеята за щастието. Използуването на цветовата символика дава възможност за една по-свободна трактовка на човека и него-

вия свят. Художникът абстракционист Василий Кандински в книгата си „За духовното в изкуството“ (1911) в главата „Езикът на формите и цветовете“ специално отбелязва „вътрешното духовно звучене“ на всяка багра. За него синьото е „типично небесен цвят“ и затова изразява порива към нежност и чистотата, към безкрая. Бодлер също отбелязва: „Аз бих желал ливадите да бъдат червени, реките — златножълти, а дърветата сини. Природата няма въображение.“

С усета на родения художник Петя Дубарова намира находчиво отделната смислова нюансировка на синия цвят, изразявайки съвременната урбанистична сетивност на своето виждане. В „След сянката“ тя пише: „Най-синьото вълшебство на Бургас са сенките, прогонили съня си“ или „Мракът син плете гнездо в косите мои сини“ („Калките са тежки...“). Замислените комини „издухват пепелта на пламъците, сините“ („Докосва ме сънят“), а брезите се отърсват пак от „синьото мълчание“, тогава „моите сини сънища се сливат с вечерта“ („Брезите“). В „Лъжата“ поетесата говори за „синьото на синята ми песен“ и признава, че „като синя морска билка момичешката своя тайна крия“. Интимен трепет събуждат момчетата, които „откраднали от синьото на хиляди морета, бързат синия си нежен поглед да ми подарят“ Нощта е „добра и синя“ („Разсъмване“), свиден ѝ е този „Омагьосан син бряг“ („Там някъде в облаци“), има и „синя радост“ („Настроение“), даже стихът ѝ е „бледосинкав и тих“.

Интересно е нейното признание в стихотворението „Събота“: „Очите ми се пълнят с цветни гами“. Затова не изненадват стихове като „Възседнала вълшебния си жълт велосипед, отиде си бургаската неделя“ („Понеделник“) или „Пак някой да трепне, внезапно спасен, открил в моя стих своя пристан зелен“ („Там някъде в облаците“). Краската „озвучава“ стиха с особен вътрешен тон, подсилва смисловото съдържание, отсенява неочакван психологически шрих.

За поетиката на Петя Дубарова са характерни и други образи и сравнения, свързани с някои от поетите символисти. Много често се възпява луната, но с присъщото на едно съвременно виждане изображение. Така например в „Утро“ тя описва „луната, теж-

ка като брадва“, а в „Настроение“: „Луната с тъмни сенки се гримира“. Другаде вижда „луната като златен рак“ („Докосва ме сънят“) или „луната като брава“ („Да си горещ и снежен“). В „Радостта като сълза“ напомня за Николай Лилиев и неговите „Лунни петна“ със стиха: „По листата като птици плуват лунени петна...“ Все още недостатъчно са изследвани в нашата поезия влиянията на символистите или на другите представители на модерните течения върху съвременните автори, но някои от тези елементи подсказват техния „отглас“ и в най-младата ни лирическа смяна.

Дълбоко изповедна и искрена, поезията на Петя Дубарова е отразила с пълна сила младежката фриволност, ученическите настроения и желаниа, ведрината на чувствата с тънкия усет за неповторимото и това доразкрива голямата ѝ дарба.

Редица поети са писали за младежките години, за гимназиалния живот, но никой не е успял да предаде с такава неповторима яркост атмосферата, взаимоотношенията в ученическия колектив, да вникне в душата на съвременния средношколец, да покаже неговата психология, да очертае морални и духовни черти от облика му. И там, където другите виждат еднообразие и привичност, тя отразява рядкото, удивителното, незабравимото. Така е в стихотворения като „Зимна ваканция“, „Във клас изгасва тока.“, „Изгонени от час“, „Събота“, „Ден“, „Понеделник“, „Сън“. Зад сивата пелена на дните поетесата открива свое, съкровено и възжелано, поставя акцент върху неочаквано чувство или малък, но характерен детайл, подбрал нужната психологическа дълбочина. Как неудържимо избухва чувството за волност, лудо затуптява сърцето, ръцете неудържимо се разтварят да обгърнат безкрая на света:

Този ден идва за мен като истина,
носят го гларуси в моя Бургас.
Бликат го пясъци. Думи разлистени
в него оглеждат се. Трепвам и аз,

и доверчиво в дланта му, усмихната,
като в най-чудния, приказен храм,
аз ще побързам — и светла, и истинна,
своя момичешки пулс да му дам.

„Ден“

Повечето от темите и мотивите са пречупени през призмата на духовно-емоционалното преживяване. В тяхната разработка липсва конюнктурната пригодливост на посредствените дарования, чувствува се самостоятелността на размисъла, неговата обществено-хуманистична развълнуваност. Наред с младежките копнежи, с тая неудържима лудуваща ученическа мечтателност с острата и болезнена чувствителност вече се връзват и някои от трезвите и драматични въпроси на зрелостта: „Аз си тръгвам обедняла и изгарям от въпроса — кой открадна моя малък, моя чуден лунапарк?“ Раздялата с безгрижното детство, с първите мрачни спомени и усещания измъчват съзнанието на това момиче, което умее да разговаря с морето, което в часовете в клас или когато напусне училищната стая умее да откъва нещо дълбоко свое, лично и да го задържи в неудържимия бързотек на времето, да го превърне в поезия. Та кой не познава ученическата екскурзия, а ето как я е видяла само Петя Дубарова в своето стихотворение:

Желана като пристан и светъл ношен фар,
екскурзия — богиня с небивал женски чар,
екскурзия — хлапачка с подкупващ детски смях,
екскурзия — вселена с луна и звезден прах,
екскурзия — жарава, екскурзия — вода,
екскурзия по стъпките на горска свобода,
реална като делник и тайна като храм,
как дълго я очаквах и без сама да знам.
Но в миг се ужасявам: няма самичка аз,
самичка я измислям сред пишещия клас?!

Подобни признания, това съкровено вътрешно изживяване на проблемите определят измеренията на нейното едва съзряващо перо, което оставя върху белия лист живото дихание на мисълта и чувството. В „Настроение“ е направена лаконична, но толкова точна самохарактеристика: „Живея аз от никого нечути, а цялото небе живее в мен!“ Неусетно се пропуква черупката на детството, променят се копнежите, засилва се интимното съзерцание.

В „Момчета“, „Посвещение“, „Пролет“ се обаждат пробуждащата се женственост, но със серафическа не-

подкупеност и извисеност. Появява се и образът на любимия, изтъкан от девическите сънища и неосъзнатите желания:

На теб — непознатия — смугло красив,
потаен и питомен, жаден и див,
едва деветнайсет години живял,
а всичко опитал и всичко видял,
подвластен на никого, ничий, сам свой,
но тръгнал към мен и истински мой
и паднал по пътя, плакал, грешил,
но нежност момчешка за мен съхранил.

Любовното чувство е облѣхнато от младежка романтика, то покорява с дискретността и финеса на изживяването. Жаждата за обич и щастие, за красота във взаимоотношенията е разкрита със съвременен реалистичен рисунък, неподправено и искрено. Между въображаемата среща и реалността в „Посвещение“ е уловен цял строй от вълнения, от очакване и желание. За разлика от стиховете на младата Елисавета Багряна, в които звучи силният глас на влюбената жена, в признанията на Петя Дубарова момичето свенливо и платонически говори за своята греховна обич. Но именно тук се крие чарът на това изживяване — в него има толкова интимна непринуденост, толкова нежност и юношеска емоционалност. И в зова към любимия се долавя романтичният порив на момичето, което мечтае да види осъществен своя вълшебен сън:

Ела! Ще измием луната от грях!
Ще хвърлим трупа на умрелия страх,
ще пеем с тътнежния корабен глас
на морската нощ във добрия Бургас.
А после, когато тя тръгне назад
и слънцето бликне над нас благодат,
мечтата надраснал, усмихнат, смутен,
ще тръгнеш реален до мен в моя ден!

Условната рамка на стихотворението „Посвещение“ определя и богатото нравствено-психологическо внушение, и художествената действеност. Поетесата възпява преживяванията на седемнайсетгодишните си връстни-

ци и нейните изповеди въвеждат в света на младия човек от 80-те години на ХХ век. С какво лирическо изящество в „Момчета“ тя е разкрила увереността, че приказният принц рано или късно непременно ще се появи и тогава нейната песен ще литне още по-волна и силна. Времето на съзряването, на нежните девически желаниа е отразено с неподражаема чистота и финес:

А някъде и дене ме сънува,
жадува ме, прозрачна като мед,
във стихове ме търси и рисува
един усмихнат, влюбен в мен поет.

И счупя ли със своята обич бяла
на детството си приказния храм,
аз своя път със неговия сляла,
най-светлата си песен ще създам!

В нашата поезия има множество стихотворения за раздялата с детството, но никой досега не е пресъздал преграждащия момент на юношеското съзряване както Петя Дубарова. Първите си по-ярки творби тя създава на тринадесет години, а последните на седемнадесет. Именно в тоя твърде кратък отрязък от време тя написва стихотворения, които поразяват с релефния пластичен рисунък, с метафоричната изобразителност и находчивост. Майсторството на авторката проличава в богатството на образи и сравнения, в неочакваността на метафората или художествения похват. Ето дъждът потича „от спуканите вени на небето“ понякога „със капки черни като вишнев сок“, друг път „капките са тежки като есенни смокини“ В „Щастие“ пише: „Антените самотни като гларуси стърчат“ а в „До утрото“: „Един далечен фар като око на гларус“. За настроенята, за богатия идейно-емоционален подтекст говорят и находки като: „Безпътечни стъпки гонят беспосочни ветрове“ („Моята планета“), „И вирам се във склоновете стръмни на въздуха — висок като стена“ („Утро“), „Звездите като края на цигари, червената си плът изпепеляват“ („Разсъмване“) и други.

Момичето, което тъгува за своята отрязана плитка, все по-внимателно и съсредоточено се вглежда в действителността. Многократно то описва родния Бур-

гас и големия наш черноморски град, възпят от не малко поети, изведнъж израства пред очите ни непознат и неузнаваем, такъв, какъвто го вижда и обича само тя:

Бургас потръпва съботен и влажен.
Нощ меки уморени колене
отпуска над смълчаното пране.
Припада здрач — висок, многоетажен.
„Радост“

Съвременното светоусещане на Петя Дубарова е показателно за разностранните ѝ интереси и търсения на творец — тя се вълнува както от личните си проблеми, така и от събитията, разтревожили човечеството, и страшната дума „война“ разтърсва и нейното съществуване („Вестници, носите светли прогнози“). Стремещт към красотата, апологията на добротата придават мащабност на хуманитарните ѝ вълнения. Поетесата откликва на това задъхано съвремие и търси своето място в него, без да се изолира в някакви призрачни младежки илюзии и недостижими видения. В това отношение не можем да не видим едно съвсем немомичешко желание за обществена ангажираност, откриваме будна гражданска чувствителност, разкрита чрез своеобразието на нейното поетическо виждане.

Не са малко младите поети, които бързат да афишират пристрастия и предпочитания, да демонстрират лековат снобски вкус към „модерното“ като следват най-често чужди образци. При нея органично са вплетени отделни похвати и образи, тя се учи от майсторството на големите си предходници, като остава верна на своя глас и това говори не само за висотата на дарбата ѝ, но и за нейния характер. Показателно е и стихотворението „На един поет“, в което защитава близостта до земята и хората с истинска полемична дързост. Именно верността към себе си, запазването на свой лирически тембър, стремещт към самостоятелност допълват и утвърждават свежите наблюдения, водят до открития в нейната поезия.

Сякаш предчувствайки трагичния финал на своя живот, поетесата в едно от последните си стихотворения е намерила убедително обобщение на неспокой-

ните мисли и желания, на своя кратък, но толкова художествено богат и ярък живот:

Ето ме днес съвършено разлистена.
Дяволска сила във жеста ми свети.
А във очите ми тайни и истини
врат като билки в магийни котлета.

Дълго пих кръв от зелени насекоми.
Живо месо от издъхващо птиче
ядох. Предсказвах. На длан гледах
всекиму, за да добия сърце дяволиче.

Не за да бъда всевластна незнайница,
нито с човешки съдби да играя,
а да гребете от мене и никога
да не ме изгребете докрая!

Родена през 1962 година, а починала през 1979 година, Петя Дубарова напомня със съдбата си и други трагични дарования, напуснали рано живота — Димана Данева и Весела Василева, Цветан Зангов или загиналите поети в революционната борба като Тончо Стаевски и Стефан Йовчев-Вечвой. . . Но тя е най-младата и нейният необикновен, изключителен талант прави последния ѝ трагичен жест още по-нелеп. Може би жаждата за съвършенство изисква винаги висок и скъп откуп и когато тя е извънмерна, трябва да се заплати с живота.

Петя Дубарова е дарование, което дойде да потвърди неизчерпаемостта на нацията ни от силни и ярки литературни таланти, а с изповедите си, светли и възвишени, да ни накара да обичаме завинаги младостта, съхранена в драматичната мелодия на словото.

СЪДЪРЖАНИЕ

Яворов — трагичен и велик	5
„Да прегоря, да не оставя нищо за смъртта...“ (Дора Габе)	34
Между чаровния блян и трагичната безутешност (Димитър Бояджиев)	57
Доброволният пленник на красотата (Димчо Дебелянов)	74
Актуалният Смирненски	96
Песен за човека (Никола Вапцаров)	116
За живот, по-светъл от слънцето (Антон Попов)	137
Вдъхновен лирик и родолюбец (Коле Неделковски)	150
„О, трябва този свят да се изстрада...“ (Веселин Ханчев)	160
Пеньо Пенев	197
Момичето и морето (Петя Дубарова)	124